

סת'ם לחומרא

ליקוט הידורים וחומרות בעשיית בתי תפילין וכתיבת
פרשיות התפילין, מדברי הפוסקים ראשונים ואחרונים,
בתוספת הערות

דברים אחדים

יתהלל המהולל וישתבח המשובח, אשר מאשפות ירים אביון להושיבני ביני עמודי, בשבת תחכמוני, להיות זנב לאריות הדבוקים בעץ החיים, לצאת מאפילה לאורה, ולפדות בשלום נפשי מקרב לי, לעמוד ולשרת לפניו, לאור באור התורה, ולהנות מזיו שכינתו.

ואמנם הנני עני ממעש גם בלא דעת, ואיך אפצה פה כאשר יפה לי השתיקה, אולם הקב"ה הפליא עלי חסדו, לנפש עני ומדוכא, ערום מזכות, ריק מכל מנחה ותודה, והאיר עיני בתורתו, להבינני לפי מיעוט ערכי, ולכן הן אמנם אין לך בו חידוש אלא לדידי, ולא ימצא בהם המעיין זולתי כל חפץ, אך עת לכל חפץ, וכל חפצי לא ישוו בה, כאשר יום ים ידרושון ודעת דרכי יחפצון.

וזאת למודעי, הנה באמת אין מידתי ודרך משנתי להיות מן המלקטים בין האומרים, ולא נסיתי במלאכה זו ולא אוכל לה. ויתירה מזו, אשר מעולם לא קבעתי לימודי בהלכות אלו באופן המספיק, ובודאי לא כדי להיות מושך בעט הסופרים. ואך כאשר גדל בני נתן צבי נ"י ועמד להיות לאיש, חזקו עלי מאמרם, אביו לוקח לו תפילין, והוכרחתי לדעת ולעיין איזהו דרך הישר שיבור לו האדם בלקיחה זו, ולאחר ששמתי העול על כתפי, הייתי מעיין אחת הנה, ואחת הנה, לפעמים עיון של שעה מועטת, ולפעמים עיון של כמה ימים, כן בינתי בספרים לראות מאשר ילקטו אחרים, ויזהירו ויזרזו. וכאשר רבו הימים ראיתי שפרו ורבו הענינים, וכדי שלא יתפזרו ויאבדו, ביקשתי שיהיו אחדים בידי, והחילותי לאוספם, ואגב כך להעיר, באשר אין ביהמ"ד בלא חידוש, וזה קטן הכמות לגדול נהיה.

ואולם להיות כך פני הדברים, אשר לא התפניתי דיו לזכך את אמרי, ולנפותם בי"ג, ולבודקם שבעה, ברור הדבר אשר כל מעיין ימצאם פצע וחבורה ומכה טריה, מכף עד קדקוד, כאשר גם אנא הדל מוצא כן כל עת עיוני בהם. ובאמת עברתי על דעת חבירי אשר יעצני לכלוא הדבר בקרבי, כל עוד אינם בשלימותם. ונימוקי, כי לא אוכל לומר לכשאפנה, באשר ידעתי כי לא איפנה.

אך עכ"פ לזאת אבקש מכל מעיין, שאם ימצא בדברינו איזה משגה וטעות, או השמטת דבר מה, וכדומה וכיו"ב, לבל ישמור הדבר תחת לשונו, אלא יודיענו, וה' הטוב יגמול לו כחסדו.

עוד דבר פשוט ומוכרח להיאמר, שאע"פ שנלקטו ויאתיו הידורים שונים, לא כולם אפשר לקיים, ולא זו בלבד, רבים מהם גם אין כדאי לעשותם, הן מחמת שיש בהם קושי לעושיהם וכותביהם, או מכריח שינוי מרגילותם. והן מחמת שלפעמים ההידור כשלעצמו הידור, אבל יצא שכרו בהפסדו, כי יגרום לקלקול אחר. והן מחמת שיש מהם שכבר נתפשט המנהג בכל ישראל לעשות באופן אחר, וכן עד"ז. ולכן אילו באנו לכתוב איזה הידורים כדאי לבקש ולהחמיר בהם, יתכן והייתי בא ומעמידם על עשרים וכיו"ב. ולהאמור פשוט שלא נכתב הקונטרס הזה כהמלצה או כנתינת עצה בקניית תפילין. אלא רצוני היה להביא כל ההידורים והחומרות או מכשולות המצויות לאכסניה אחת, ומשם יהיה אפשר לבדוק מה ראוי לקרב ומה ראוי לרחק. ובאמת השתדלתי לציין ברובם השכר וההפסד, הדין לעומת המנהג, וכדומה.

ולאחר שכבר שלחתי ידי לא אשיבנה עד שאודה לה' אלוקי על חלקי, ולהכביר במילים לא אוכל כי מי ימצאם ומי יערכנו לי, כי חסדו לא כלתה ורחמיו מרובים לאין חקר לא תמו, נפלאותיו עלינו בכל עת, וניסיו עמנו כל יום, ולו דומיה כל תהלה.

ולא נותר לי אלא להפיל תחינה ובקשה, שכאשר היה עמי לא יעזבני ולא יטשני לעד, וגם יחנני כפלים לתושיה, הן בתורתו והן ליראתו, לפתוח לנו מ"ט שער לבינה, ושיהיה תורתו ויראתו משתמרת בנו, ובבנינו, ובעמינו וצאצאי עמינו, וכה יתן וכה יוסיף להשפיע עלי מרוב טובו וחסדו לעד, ברוחניות וגשמיות לי ולביתי, ונזכה להשיב על שאלתו מעמנו כי אם ליראה לאהבה ללכת בדרכיו ולעבדו בכל לבבינו ונפשנו, ואני וביתי נעבוד את ה', ולא נדע משום צרה יגון או צער לעד, רק לעשות רצונו ית' בנחת, למען יתגדל ויתקדש שמו הגדול.

ואזכיר בזה להודאה לברכה ולתפילה גם את הורי שיחיו אשר הביאוני הלום, והדריכוני בדרך התורה והיראה, יגעו בי ולא ייעפו, וכל אשר שאלה נפשי נתנו כפליים לתושיה, מי יגיד חסדם. והברכה אחת למו"ח הגאון שליט"א וחמותי שתחי', אשר טוב עינם ולבם אין לו דוגמא ובן זוג, ושוקדים עלינו כל היום להיטיב ולהרבות, והם תמכוני וכלכלוני יתר שאת ויתר עז, ויהיו לנו לעינים בדרך התורה.

אך תקצר היריעה מלהשתרע לסבול שבחי האשה הגדולה, מסירות נפשה ודמה עבורי בכל דבר וענין, למען אוכל לשקוד על דלתי התורה והיראה, ולמי אספרנה, כי מי יאמין, מלבד יראתה הזכה וטהורה, ופלאות גידולה וחינוכה את ילדינו נ"י, יהי ה' עמם לטוב, ולא ימוש מהם התורה הזאת. והנה אקרא קנצי למילי כאשר באתי לקצות הגליון, ואקצר בשבח והודאה במקום שאמרו להאריך.

עיבוד עור הבתים קלף ורצועות

א. יקח עורות חזקים וטובים¹, וישתמש רק עם עורות קפואים או עורות שמלוחים לשמה².

ב. כל עיבוד עור התפילין כולו³, כל שלביה וסעיפיה⁴, הן של בתים הן של קלף והן של רצועות, יהיו מתחילה ועד הסוף ע"י ישראל⁵ [ואפילו גרירת תלתולי העור⁶, ושריית העור במים⁷, מתיחת העור, וסחיטת המים מהעור, וכן בכל החלקת גרידת וחתיכת העור⁸], גדול שהביא ב' שערות⁹.

¹ יש ארבעה דרכים לבדוק את עור הבתים [כתוב לגבי בתים עשויים וה"ה לפני עשייתם]. א. לפי משקלם, כמה שיותר כבד, סימן שהעור יותר עבה. ב. ללחוץ באצבע על הבית, לראות שאינו מתכווץ. ג. להסתכל מצד הפנים, האם נכנס אור דרך העור. ד. עור עם גוונים הנוטים לחום או לאדום חזק יותר מעור לבן או עור שעיר. ודבר זה ניתן להבחנה או קודם הצביעה או בתחתית הבתים אף לאחריה. הובא בזכרון אליהו במדריך אות ח.

² היות וחוששים לשיטות שעורות הבתים צריכים עיבוד לשמה, והמלח כבר מעבד את העור. שו"ת מנחת יצחק ח"ט ס"א שבט הלוי ח"ט ס"י.

³ כל פרטי סעיף זה ארוכים ומסועפים בספרי הפוסקים, והארכתי טובא בחי' לאו"ה, אבל הרוצה ליהרר בכל הנאמר כאן, ועי"ז ינצל מכל שאלה. והנני לפרט תהליך העיבוד בבתים כמש"כ רצ"כ בספרו תהו"מ, הפשטת העור, גרירת הבשר, מליחת העור מצד הבשר לעשרים יום, שרייה במים להסרת המלח ולריכוך, שרייה בתמיסת סיד וחומרים כימיים אחרים, הסרת שערות ושאריות הבשר, שרייה במים שיש בהם חומצה, הוספת חומר שנקרא כרום [אולי הוא צ'רצ'ק], הוספת חומר לבטל כח החומצה, יש מוסיפים גם עפצים. בעיבוד קלף כתב, דשורים במים, אח"כ בחומרים הגורמים להשרת השערות, הסרת השערות ביד, שרייה בסיד לעשרה ימים, שטיפה בחומרים כימיים, ייבוש ומתיחת העור, גרירת המים שבתוך העור.

⁴ ואמנם יצויין דבתים קילא מעיבוד הקלף, דלדעת הרמב"ם ל"צ לשמה, ואפילו עיבוד לא צריך. [ובאמת יש ג"כ שיטת רש"י דס"ל דאי"צ שום עיבוד לשמה, אפילו בקלף. ועי' המג"א ס"ק נא לענין ברכה על בתים שלא עובדו לשמן לסמוך על שיטת הרמב"ם ורש"י דיכול לברך עליהם, וכן עי' שו"ע הרב שמצד שיטת רש"י. והגרש"מ ציין לי וז"ל, כדעת רש"י והרמב"ם כן דעת רב האי גאון, רמ"ה, ורמ"ע שמקילים בעור הבתים, והראב"ד, רמב"ן, ר"ן, ריטב"א, ריא"ז, ורב משה גאון ס"ל דגם בקלף א"צ עיבוד. וכנגד זה דעת ר"ח ור"ת בסנהדרין מח ע"ב. רב נסים גאון, ורב צמח גאון שהביא הרי"א ז"ל, רז"ה, יראים, סה"ת, סמ"ג, רא"ש, וטור, לפסול בלי עיבוד כלל].

⁵ עי' סי' לב ס"ט, ואף דבכמה גווני יש להקל, מכ"מ ראוי להחמיר בכ"ז, וכן עמא דבר.

⁶ כידוע במכתב החזו"א לגרי"ז קצת הסתפק בזה אם צריך לשמה, ומכריע דאי"צ, וכ"ה בחזו"א או"ח סי' ו ס"ק יא. אבל יש ראיות דצריך, [ובחי' לאו"ה כתבתי וז"ל, ועי' לשון הרא"ש הובא בטור ב"י וש"ך יו"ד סי' רעא סק"ב דכל שהוא תיקון הקלף אי"צ לשמה, ולכא' זה בכלל תיקון הקלף. ועי' לעיל שו"ע ס"ז שכתב, שמה שמגררים קליפתו העליונה שבמקום שער אינו אלא כדי מה שצריך לתקנו ולהחליקו. אלא דזה כתב על גרירת השיער מצד קלף, ולא על גרירת הבשר שהוא הורדת הדוכסוסטוס מהקלף. ואולם ק"ל, דהנה הב"י והב"ח יו"ד שם העתיקו דעת המרדכי בשם ר"ת מנחות רמז תתקנט שכתב וז"ל, וקלפים שלנו דין קלף יש להם שהרי עכשיו מסיר מהקלפים הגידים והשמונית וקליפה דקה שקורין אשקרניר וכשירים לכל דבר למזוזה ותפילין וס"ת דעיבוד שלנו חשוב ועושה מקום הבשר נוח לכתוב וכו', והוא שיטת ר"ת הובא בתוס' שבת עט ע"ב, ומזה מוכח דגרירה שלנו הוי עיבוד ממש, וא"כ אם גריר תחילה הרי לדעת ר"ת עשה עיבוד ממש, ומעתה שאר העיבוד הוא לרווחא בעלמא, וא"כ אף דלא קיי"ל כר"ת לקולא וכמש"כ הש"ך שם סק"י, מכ"מ יתכן ולחומרא קיי"ל כוותיה, ובדואי בעינן לשמה כשאר עיבוד. [וצריך לדחות לדעת החזו"א דה"ק דקלף שלנו הוי קלף דמה שאנו מסירים הוי כחילוק העור והפרשת הדוכסוסטוס, ועי"ז הוסיף ענין אחר, דכמו"כ ע"י העיבוד שלנו שהוא חשוב ועושה הבשר נוח לכתובה, נעשה דינו כקלף. אלא דצ"ע הוספה זו למה]. וכן מבואר במלאכת שמים כלל ג וקסת הסופר סי' ב אות ב, ובדעת קדושים סי'

ג. וכן כל העיבוד כולו, כל שלביה וסעיפיה כנ"ל יעשה בידים ולא במכונה¹⁰, ובכוחו ממש ולא בכח כוחו¹¹.

ד. וכן כל העיבוד כולו, כל שלביה וסעיפיה כנ"ל יעשה לשמה ע"י אמירה בפה¹² 'הנני מעבד לשם קדושת תפילין ולשם זה אני מניח אותם לתוך הסיד [או המים]¹³, וכן בתחילת כל פעולה¹⁴, וכן בתחילת כל יום ויום, וכן במקום אם היה הפסק מרובה, וכן כל אחד ואחד שמתעסק עם העור

רעא ס"א דצריך לשמה גם בזה, וע"ע אול"צ ח"ב. שו"ר בשו"ת אבן ישראל ח"ז סי' ו' שדן בזה. אך יתכן ובלא"ה יש לשמה מצד דנוהגים שאין גוררים אלא באמצע עיבוד העור, ובתחילת העיבוד הרי אומר לשמה, וא"כ כל שאר העיבוד וגם הגרירה בכלל הוי בכלל כל העושה ע"ד ראשונה. והנה בגוף הדבר, מסופקני באיזה גרירת בשר כתבו לדנו כעיבוד, דהנה אחר הפשטת העור מהבהמה, מתקיים גרירה ראשונה והעיקרית של תלתולי בשר, והוא נעשה באמצע איזה מכונה שמעבירים העור דרכה, וזה ממש בשלב הראשון לפני המליחה, ואיני יודע המציאות היום אם הוא נעשה ע"י יהודים ולשמה. ובאמת דלהחמיר בגרירה זו הוא קצת מחודש, כי בפשטות הוא חלק מהפשטת העור ממש, והגע בעצמך אם בשעת ההפשטה יתקע חלק מן העור עם הבשר ויפרידנו הפועל, וכי נאמר שכה"ג נחשב לעיבוד. אולם יש גרירה אחרת, והיא לאחר שהעור יושב בסיד, דאז גוררים השערות וגם שאר הבשר שנשאר, ואולי כוונתם רק לגרירה זו, וכן החזו"א דיבר על גרירה זו, וכמבואר במכתבו, אבל במדרכי רמז תתקנט יש משמעות להצריך אפילו בגרירה הראשונה, וצ"ב כעת.

⁷ בשו"ת נו"ב תנינא יו"ד סי' קעה הובא במשנ"ב סי' לב ס"ק כה כתב דהתחלה מהעיבוד ולא משרייה, אבל דעת העט"ז דגם השרייה בכלל, וא"כ יש להקפיד לעשותו לשמה, וכ"כ בקסת הסופר סי' ב אות ב, וע"ע שו"ת מנח"י ח"א סי' מ. ופשוט דאח"כ צריך שוב לחזור ולומר לשמה גם על העיבוד לצאת ידי שיטת הנו"ב, ועי' בסמוך מש"כ בזה. [הגרי"ז העיר דהחזו"א ס"ל דמועיל דעת ראשונה מנתינת מים לעיבוד סיד]. ובזכרון אליהו פי"ח הביא ג"כ להחמיר בשריית מים, ובפרט בעיבוד הרצועות שהשרייה היא חלק חשוב בעיבוד.

⁸ וכן בכל התיקונים, כ"כ במלאכת שמים כלל ג והקסת הסופר שם, ושם ושם בשם הבני יונה סי' רעא ס"א עיי"ש. ⁹ לאפוקי מבחור בן י"ג ואילך שלא הביא ב' שערות שיש בזה כמה חששות, וכמשנ"ת במשנ"ב ובביה"ל ריש סי' לט.

¹⁰ בענין עבודת יד או עבודת מכונה, כבר ידוע דנחלקו בזה כל גדולי ישראל בכל עניני לשמה, דהרי בעיני מעשה, והשאלה אם מכונה נחשב מעשה ידיה. ובשבה"ל ר"ל דלענין עיבוד עורות קילא טפי, ואי"צ אפילו מעשה, ובזה כו"ע יודו דמועיל מכונה, והוא ע"פ הביה"ל דיסוד העיבוד כאן הוא הזמנה ולא כמו בשאר עניני לשמה דבעיני עשייה. ועי' חזו"א סי' ו' סק"י דרק כח ראשון בעיני ע"י אדם. וכבר נהוג להחמיר בכל כגון זה. ויש לברר אם יש פקפוק מן הדין בעשייה ע"י הרגל [כי שמעתי מפקפקים, אבל כמדומה שהוא רק הרגש מצד עיבוד תפילין ברגלים ולא ביד].

¹¹ ואכן יש לברר עוד בענין זה, במאי יתכן במשך העבודות כח כחו.

¹² יש להקפיד על אמירה בפה לכתחילה ויש מקום לדון אפילו בדיעבד, עי' רעק"א סי' לב ס"ח. והגרש"מ ציין דברי הקול יעקב סי' רעד סק"א לגבי אמירת לשמה שצריך להיות באמירה ברורה ובכוונה ובישוב הלב ולא כעוף המצפצף, וזו הערה חשובה.

¹³ כע"ז הוא לשון הקסת הסופר סי' ב אות ב.

¹⁴ וכ"ז כבר הביאו הקדמונים דיש לעשות כן, הברוך שאמר הבני יונה יו"ד סי' רעא, והביאום בקסת הסופר סי' ב ס"ב, ושו"ת מנח"י ח"ט סי' א, דכן יש לנהוג לכתחילה. וכ"כ המשנ"ב סי' לב ס"ק צב לענין כתיבה לשמה. ולפעמים זה יכול להיות לעיכובא, כגון אם עשה השרייה במים לשמה, דלדעת כמה פוסקים אי"צ לשמה, דאינו תחילת העיבוד של העור, וא"כ אינו מועיל עשיית השרייה לשמה שתועיל גם לעיבוד, ולכן כשבא לעשות העיבוד צריך לחזור ולומר לשמה. וצריך לזהר בזה, כי אע"פ שאנו מחמירים לעשות גם השרייה לשמה, כדעת מקצת הפוסקים וכדלעיל, מכ"מ יזהר שלא יהא חומרו קולו, דעי"ז לא יאמר לשמה בתחילת העיבוד. אלא יזהר לומר הן לפני השרייה, והן לפני העיבוד. ובלא"ה כדאי לפני כל פעולה ופעולה. [ובחי' לאו"ח הוכחתי דכ"ז רק אם אומר שעושה אותה פעולה לשמה, דאינו מועיל לפעולה אחרת, אבל במקום שאומר כל מה שאעשה היום, ל"צ לזה, אלא שפיר נעשה הכל לשמה אפילו מפעולה לפעולה, ואפילו משרייה לעיבוד. ומכ"מ עדיף לומר לשמה ממש ולא יסמוך על מה שאמר מתחילה, וכבר פקפק באמירה זו בספר הידורי תפילין להגר"ש דבלצקי].

יאמר לשמה בפנ"ע¹⁵. ומלבד זה, לתוספת זהירות יאמר ג"כ 'כל מה שאעשה בעסק התפילין יהיה לשם קדושת תפילין'¹⁶.

ה. עיבוד עור הבתים והקלף יהיה לשם קדושת תפילין בלבד, ולא יקח לתפילין עור המעובד לשם ס"ת¹⁷.

ו. העיבוד לשמה יהיה בלי שום תנאים¹⁸.

¹⁵ הארכנו בזה בחי', וע"ע משנ"ב סי' לב ס"ק צד. ובענין התחיל לשמה והפסיק קצת, החמיר הדעת קדושים יו"ד סי' רעד סוף סק"א, וע"ע שם בגידולי הקדש, וזכרון אליהו פי"ז סי' טו.

¹⁶ דע"י אמירה זו, תו אי"צ לשמה, בשאר כל התעסקות עיבוד העור, וכן אי"צ לומר כן בתחילת העיבוד, אלא מועיל אף משריה לעיבוד העור, וכמו שכתבנו באורך רב בחי' לאו"ח, ונמצא עי"ז דפותר רוב השאלות בלשמה. אבל מכ"מ עדיף לומר לשמה ממש לפני כל פעולה ופעולה. וגם דאמירה זו אינה מועלת מאדם לאדם, ולכא' גם אינו מועיל במקום שיש הפסק או ליום אחר. אך אם בשעת תחילת העיבוד יאמר נוסח הריני עושה עיבוד זה בעור לשמה, חל בחפצא דין לשמה, ומעתה הכל נעשה ממילא לשמה, והוא ע"ד כל העושה ע"ד ראשונה, וזה לכא' מועיל אפילו מגברא לגברא, ואפילו במקום שיש הפסק כגון ביום אחר, אבל מועיל רק עם אומר כן בתחילת העיבוד. והעושה שניהם, היינו שאומר כל מה שאעשה בעסק התפילין וכו', ואח"כ בשעת תחילת עיבוד העור ממש אומר שאותה פעולה עושה לשמה, שוב לכא' הכל הוי לשמה, הן מאדם לאדם והן מזמן לזמן.

¹⁷ דעת השו"ע סי' לב ס"ח כתב דמותר, אבל בבאה"ט ס"ק יב, ובשעה"צ שם ס"ק כח, ועוד דוכתי ועוד פוסקים הביאו דהעבודת הגרשוני מחמיר בזה משום הורדה מקדושה, ואע"ג דאיסור הורדת קדושה עיקרה מוטלת על המוריד מקדושה חמורה לקלה, ואינו חל בתפילין עצמם שיאסרו מטעם זה, מכ"מ כיון שנעשה עבירה בתפילין [עי' ביה"ל סי' מב ס"א בשם הפמ"ג, דמסתפק אם הוא דאורייתא או דרבנן], לכן יש מקום להימנע מליקח עור כזה, וכמש"כ הר"י בן הרא"ש הובא בב"י יו"ד סי' רעו להחמיר בקלף ועור שנעשו בו עבירה, וכבר האריכו האחרונים בזה, עי' שו"ת חת"ס יו"ד סי' רנה, שו"ת תשורת ש"י סי' רנה, שו"ת פרי השדה ח"ב סי' כט, ושו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' ה, ובכמה אופנים באמת אסרו בזה, ולפיכך כדאי להחמיר. ועוד טעם להחמיר בזה הוא שיטת הקסת הסופר סי' ב אות ד הידועים דס"ל דא"א לשנות מקדושה לקדושה בסת"ם דהוי חיסרון בעיבוד לשמה, ולדעתו הוא לעיכובא לעבד את העורות לאותה קדושה. [ובעבודת הגרשוני התיר לעשות כן ע"י תנאי, וברעק"א מבואר דאי"צ אפילו תנאי להוריד מקדושה קלה לחמורה, ובכ"א אין כדאי לעשות תנאי, וכדבסמוך]. ובשיטת הקסת הסופר נתקשיתי קצת, דא"כ ניבעי עיבוד לשם תפילין ש"ר בנפרד, ועיבוד לשם תפילין ש"י בנפרד, דהרי קדושתם שונה, עי' שו"ע סי' מב. ומצאתי בגריד"ס בהגר"מ מובא בהערות על נו"ב יו"ד תנינא סי' קעה שעמד קצת ע"י, וביאר דבעצם שם קדושתם אין חילוק, ורק דיש איזו חומר בגוף הקדושה מצד מצות ש"ר לעומת מצות ש"י, אבל אי"ז בשם הקדושה. ואמנם הגרש"מ ציין דבא"ר סי' לב ס"ק יז הביא בשם הארזי"ל דבעיבוד עור הרצועה ש"ר יעבד לשם ש"ר, ובעיבוד ש"י יעבד לשם ש"י, כ"א בנפרד, ועי"ז הכוונות שצריכים לכוון. אלא שדבריו נאמרו ע"פ קבלה וברצועות דייקא [דבריו הובאו גם בקול יעקב סי' לג ס"ק יא].

¹⁸ עי' שו"ת רעק"א מהדו"ק סי' ב וסי' ג שהאריך בדינים אלו, ובירר שם דאין לעבד ע"מ שיוכל להחליט לאחר זמן לאיזו קדושה תהיה, דיש בזה חיסרון דברירה. ולכן העלה להתנות, דמעבדו לשם ס"ת ומתנה שיהא באפשרותו להוציא לחול. ויש שעושים כן אף בזמנינו דאין משתמשים בקלפים לחולין, וגם אפשר להבדיל בין הנצרכים לסת"ם לקלפים של גיטין, ואי"צ כ"כ בתנאי, דמכ"מ לפעמים רוצה לנסות הקולמוס על איזה קלף, ולכן לוקחים פיסת קלף ומשתמשים בו לנסיון הקולמוס, ונמצא שמורידים קדושת הקלף, ולכן אם מתנה עליהם מותר וכעצת רעק"א. אולם בקסת הסופר סי' ב אות ד כתב דיש מפקפקים בתנאי, ולכן העלה דיש לעבד עור לשם תפילין בלי תנאי ובלי שום העלאה בקדושה. ושמעתי שמלפנים היו נוהגים באמת להקל ולהתנות, וכדעת רוב הפוסקים, עי' מנח"י ח"א סי' מ ועוד, אבל לאחרונה רבני בד"ץ עד"ח הפסיקו ההתנאה בקלפים מפני חשש מכשול שלא יזהרו בנוסח התנאי. ובאמת דגם אילו מתנה באופן המועיל יש מפקפקים דאינו מועיל תנאים בכוונה לשמה, וכ"ה בקסת, וכן מקובל בשם הגר"ח, וכ"כ במועו"ז ח"ו סי' קב אות ב. [ובחי' לאו"ח כתבתי וז"ל, בענין תנאי במצוות ובאם תלוי במצ"כ, עי' בב"י ריש סי' תקצ בשם הרא"ם, ועי' שו"ע הרב סי' תפט דמועיל סי"ב, ועי' מקראי קודש ימים נוראים סי' כז, ועי' עונג יו"ט סי' ב-ג דצריך לא להועיל כלל, וצ"ל בדבריו דכוונתו למ"ד מצ"כ. וע"ע במקראי קודש ח"ב פסח סי' נו, ומקובל מהגר"ח דלא מועיל תנאי, וזה דלא כמפורש בשו"ע ופוסקים כמה פעמים, הובאו בקול התורה חמ"ז עמ' רכט, [שו"ע סי' תפט, ב"י סי' תקצ, ורעק"א סי' מו], אבל יש לו מקור בפמ"ג סי' תפט ס"ב במש"ז וא"א בדעת הט"ז דלא מועיל תנאי, ובדעת המג"א דמועיל רק למ"ד מצ"כ]. ולכן נמצא אצל סופרים רבים קלף בלא תנאי והוא המהודר ביותר. אבל כדי שלא יהא חומר קולו, צריך להמציא שיהא לסופר אופן לנסות הקולמוס על קלף שיש בו תנאי או קלף שאין בו קדושה כלל. ולא יקח מהקלף שאין בו תנאי וינסה בו הקולמוס, כי

- ז. העור המהודר ביותר לכל עניני התפילין הוא עור שליל, ויש לעשות ממנו את הקלף¹⁹, אבל לא יוצלח למלאכת הבתים²⁰.
- ח. בעור הבתים שלוקחים מבהמה יש מעלה בבהמה שחוטה יותר מנבילה וטריפה.
- ט. כמו כן יש מעלה שכל עור הנצרך לתפילין יהיה מעור עגל²¹.
- י. יש להקפיד שכל התפילין, העור, הגידים, שער העגל, קלף הכריכה, והדבק, יהיו מן המותר בפיו בלא חשש ממין בהמה שודאי טהורה²², כולל חשש בכור²³. וכן יש לברר על החומרים שיש בסיד ששורים בו שיהיו מן המותר בפיו, כי סופם להיות ספוגים בעור.
- יא. הקלף יהא מעובד בסיד כנהוג²⁴, ולא יגרדו ממנו הליצה לצאת דעת הנשמ"א, אך לצד הבשר יגרדו כמה שאפשר עד שיצא הספק מלבו שלא

אז יהיה מוריד קדושת הקלף ומוציאו לחולין, ויש בזה איסור דאורייתא לכמה שיטות, ע"י ביה"ל ריש סי' מב, ואע"פ שיש לסמוך על כמה קולות בענין זה, כגון שיטת הט"ז ס"ס מב דלב ב"ד מתנה, ועוד דיש דעות דאין הזמנה מועלת אפילו בגוף הקדושה, ע"י מג"א ס"ס מב שם, מכ"מ אין להקל בזה לכתחילה.

¹⁹ ובאמת דברמ"ע מפאנו סי' לז מבואר דעדיף שליל שיוצא מבהמה שחוטה, וע"ע בלדוד אמת תורת השלמים אות יח, ובתשוה"נ ח"ג סי' יח בזה. אבל בקסת הסופר סי' ב לשכה סק"ד הביא שהחת"ס כתב דעדיף אם אמו נתנבלה מאליה, אבל היום המציאות היא שלוקחים קלף מהמפעלים בארה"ב, נעשה שהורגים שם המון בהמות אחד אחרי השני לצורך אכילת עכו"ם, ואם נמצא שאחת מהן מעוברת, אז מיד היא מפלת את השליל בשעת ההריגה, וא"כ אין כמעט בנמצא מהקלפים הנמכרים קלף שבא משליל שנשחט אמו, ואיני יודע אם אפשר להשיג שליל שמתה אמו או נשחטה אמו.

²⁰ המג"א סק"נ בקלף הביא מעלת שליל גם לגבי בתים, ומקורו ברמ"ע מפאנו, אבל לא עבדינו הכי בזמנינו, אלא עושים תפילין מעור בהמה גסה ועבה.

²¹ משנ"ב סי' לב ס"ק רי, והכוונה לכל חלקי התפילין והרצועות. ויצויין דרצ"כ כותב בספרו תהו"מ דעדיף להשתמש בעור שור לבתים מעור פרה, כי השור רך יותר, וצריך לברר מידת טיב עור עגל לבתים. [עגל עד בן שנה].

²² לאפוקי לדוגמא ז'אבו שהאשכנזים אינם אוכלים.

²³ שמעתי שיתכן מכשול בזה, ובעיקר הדין כבר נחלקו האחרונים אי הוי מן המותר בפיו, ע"י בכור שור שבת קח ע"א דר"ל דאפשר דהדין מותר בפיו לא קאי על המין המותר, אלא אפילו מין המותר אם היא אסורה חסר בדין מותר בפיו, וא"כ ה"ה בכור, וע"י שד"ח כללים ערך ל אות פא שהאריך בזה. עוד חיסרון יש בבכור משום דלא נתפס בעור בכור עיבוד לשמה, דהרי א"א להתפס הקדש בקדושת תפילין, ע"י בזה בשו"ת עונג יו"ט סי' צה, שו"ת משיב דבר ח"ב סי' עד, ואמרי בינה או"ח סי' יא. כן יל"ד מצד דדין עור זה בקבורה, וא"כ כל שהוא משהה את קבורתו מבטל דין הקבורה שבו. ואמנם יל"ד לפי המציאות בזמנינו דבכל בהמה מטילים תג זיהוי, ואינו נעשית לשם הטלת מום, ובשעת הנקיבה יש בה שיעור מועט, אבל במשך הזמן מתרחב החור לערך שיעור כרשינא שהוא שיעור מום, ע"י בכורות לו ע"א, וע"ע אבן ישראל ח"ז סי' מד ובמאמרו של ר"מ לוינגר בענין זה.

²⁴ הנה התחיל פולמוס קטן בענין העיבוד בסיד, ויצאו ע"ז כמה קונטרסים, כגון ספר סוגיית הקלף, וספר עיבוד עפצים, והספר עיבוד קלף בסיד הוא תשובה כנגדם, וכן ע"י בשו"ת שערי יושר ח"א סימנים ראשונים וסוף ח"ב אריכות גדולה בכ"ז, ויש עוד ספרים בזה, וחלקם תח"י. ויסוד הדברים שיש שמצאו בלישנא דכמה גאונים וראשונים שיש ענין בסוג של עיבוד עפצים דווקא, ולא בסוג של עיבוד סיד, כי מדעית לא ראי זה כזה, ופועלים פעולות אחרות בקלף, דהמפקקים טוענים שיסוד העיבוד הוא לשנות את העור במהותו, ולשנות מבנה החלבונים, ולהמית חיות העור ולעשותו מעור נבילה לספר, ולכן טוענים דרק עפצים יכולים לעשות כן, משא"כ סיד אינו נוגע ופוגע בעור. והנה מלבד דאין לנו להתחכם כנגד כל הראשונים שהכשירו סיד, וכ"ה בשו"ע וכל הפוסקים עד האחרון שבהם. ואף אילו לא נודע להם החילוק המדעית, הא בודאי לא היו מכשירים סיד כלאחר יד, אלא בודאי היו

נשאר חצי הפנימי של העור [הדוכסוסטוס], לצאת בזה דעת החולקים על הנשמ"א²⁵. ושמעתי שצריך ליזהר בזה²⁶.

יב. להקפיד על הסרת השיער מאליו, ולא מספיק שרייה ד' ימים²⁷. ולפי מנהג העיבוד היום בצ'רצ'יק²⁸, ממילא כל השערות נושרות תוך שעות ספורות מתחילת העיבוד²⁹.

סוברים וחוששים אולי יש איזו שינוי, וע"כ דכל הראשונים נקטו דלא איכפת לן השינוי, כי העיקר בעיבוד הוא לגרום שיהא העור יוצא מכלל עור ובא לכלל ספר, ע"י שהוא ראוי לכתיבה, וכיון שהוא ראוי אי"צ יותר מזה ופשוט. אלא גם אילו צדקו דבריהם, מכ"מ לפי המציאות של היום, העיבוד בעפצים כלל אינו מפקח ומושגה באופן שיהא אפשר לירא וחרד לקחת מהם, ומסתמכים שם על הרבה קולות, ועל הרבה חידושים עצמיים בתהליך העיבוד שא"א לדעת אם הוא באמת כעין עיבוד קלפים בעפצים של הגאונים, ויתכן ויש בכל השינויים רק נותן טעם לפגם. גם לא שמענו או מצאנו מגדולי הפוסקים שאפילו יתנו עליהם דעתם או עינם, וא"כ פשוט דעדיין לא הותר לבא בקהל, ודי בזה. אולם יל"ד אם יש מעלה בהוספת עפצים בתום תהליך העיבוד, וכמש"כ לעיל בתהליך העיבוד שיש נוהגים לעשות כן, דאפשר דבזה מתקיים גם קפידת הגאונים שיש לעבד בעפצים.

²⁵ דעת הנשמ"א והחולקים עליו [חת"ס ועוד] מבוארים, דלדעת הנשמ"א העיקר בשם קלף הוא מה שמחובר לקליפה החיצונית, ואילו לדעת החולקים עליו הכל תלוי מאיזה מחצה הוא, ולכן לצאת ידי שניהם יש ליקח קלף שהקליפה החיצונית היא הליצה קיימת, ומצד שני גירד כל מחצית הפנימית של הקלף, דעי"ז הוא בודאי מהחלק הנקרא בשם קלף. [ובחי' לאו"ח הארכת דיתכן בדעת החי"א דכל שמוריד מחצית הפנימית של העור, כלומר הדוכסוסטוס, תו אי"צ להשאיר הליצה, אלא יכול לקלפו, ורק במקום דחושש שמא יש קצת דוכסוסטוס, אז בזה מועיל להשאיר הליצה שישאר עכ"פ בגדר קלף].

והנה המעיין בב"י יראה דיש פלוגתא מהו קלף ומהו דוכסוסטוס, ואנן קיי"ל דקלף הוא מחצית העור של צד החיצוני, וכותבים לצד הפנימי. [ואגב, יש דרך לדעת מהו צד הפנימי של הקלף, ומהו צד החיצוני, דבדוקים ע"י שריה במים לאיזה צד הוא מתכווץ]. ואמנם החולקים ס"ל דקלף היינו מחצית עור של צד הפנימי, ולענין צד הכתיבה מודים הם דכותבים לצד הפנימי וכדלעיל. ואנן קיי"ל כדעת הראשונים דקלף הוא מחצית החיצוני, ונמצא דבתפילין דכשר רק בקלף א"א לצאת דעת החולקים כלל. [אבל בס"ת דכשר גויל היה אפשר לעשות גויל ולצאת בו, וכן מנהג התימנים]. ושמעתי אומרים דהמעין בלשון הר"ן בשם הרא"ה שבת עט ע"ב יש מקום להעמיס בדעתו דס"ל דאפשר לקיים שניהם, דהיינו ע"י שני הצדדים אז חלק האמצעי יכול להיות כשר לשתי השיטות. אבל לענ"ד אי"ז נכון, אלא כל שמגרד צד הבשר תו אינו יוצא לדעת האומרים דקלף הוא צד הפנימי, וכ"מ שם בר"ן לעיל מינה שהביא שיטה זו בשם הרמב"ם בתשובה לחכמי לונ"ל ושם כתב להדיא דאין להניח מלכתוב על צד הבשר ממש היכן שהכתיבה עולה יפה, ולכתוב על החתך שאינו נכתב יפה. הרי להדיא דאין לגרד צד בשר לדעת הרמב"ם [והראשונים שם נחלקו, רק אם לדעת הרמב"ם אפשר להשאיר חלק החיצוני של העור, וכעין מחלוקת הנשמ"א והחת"ס]. ואמנם צריך להבין דבזמנינו א"א כלל לכתוב על צד הבשר, והקלף שאנו עושים, שנחשב כאילו הוא מקום החתך, הוא כמעט הדרך היחיד לכתוב בטוב, וא"כ אף לדעת הרמב"ם בעצם צ"ל דיש לנו לכתוב כמו שאנו כותבים. ואולי נשתנה המציאות, או אפשר שהרמב"ם היה מעבד בעפצים והיה אפשר לכוון עי"ז שהכתיבה תעלה יפה גם על צד הבשר ממש, וצ"ע.

²⁶ הגרש"מ כתב לי וז"ל, דבר זה עדיין בבירור, ובעוה"ר לא הצלחנו עד היום לברר המציאות, רק שהצלחנו להבין שע"פ רוב העור מגורד מצד בשר, ולא כהאומרים שרוב הקלפים מגוררים יותר מצד שיער, ובשערי יושר הוכיח שלמרן הש"ע אין הכשר קלף תלוי בחלוקת העור שעושים בעיבוד עפצים בשלב הקמח, ונקודת חלוקה זו היא טכנית בלבד. וע"ז השבתי וז"ל, מהב"י נראה דמה שמגרדים לצד השער אע"פ שהיא מרובע על צד הבשר אי"ז מורה על כלום, כי חלק גדול ממה שמגרדים אינו בכלל עור הראוי, ובכ"א מגרדים את זה, ע"י בדבריו סוף ס"ז. ובגוף הדבר שכת"ר כותב שלא הצליח לברר, גם אני שמעתי פקפוקים, השאלה אם יש ליחיד מה לעשות כדי להדר בזה, עוד שאלה, למה בכלל יש פקפוקים, הרי הקסת והביאור הלכה כותבים וז"ל, וסימנו לידע שנגרר כל הדוכסוסטוס מקובל בפי הסופרים כל מקום שהוא נמצא בקלף הוא ניכר לכל כי הוא חלק ושאר קלף אינו חלק כ"כ ואותו מקום החלק יכול לקלוף ולהפריש בסכין או במחט, ע"כ. האם אין זה המציאות היום, האם הסימן הזה לא מוסכם על הכל.

²⁷ ע"י משנ"ב סי' לב ס"ק כג, וע"י משנת אברהם סי' ו' דיש בערך ט' ימים עד להעברת השער, ועוד ו' ימים לאחריה. ²⁸ ישנם היום מעבדי עורות לבתים שמקפידים שלא להשתמש בצ'רצ'יק בהיותם מעידים שהוא שורף ולא מעבד העור. [וזה נכלל לכאן במאי דהקפיד המנח"י שלא לחדש כלום בעיבוד]. אבל בקלף לא ידענו מי שמעבד עורות בלי צ'רצ'יק כהיום, והוא דבר נצרך מאוד לטיב הכתיבה שלא ישאר כלום על העור.

- יג. אחרי כל העיבודים לנער ולשפשף העור היטב, שלא ישאר על העור מכל הדברים שמעבדים אותו ומושחים עליו, גם מהאבקות ופירורי השייף³⁰, ועי"ז תהיה הכתיבה על העור ממש³¹.
- יד. לבדוק הקלף נגד השמש שלא יהיה בו שום נקב³², ויש לבדוק לפני השפשוף, ובדיעבד מספיק בדיקה שלאחר השפשוף³³.
- טו. ליזהר בעור הבתים שלא יהיה עליהם שום רושם דבר אחר עליהם, הן במקום שנוגע בגוף האדם דיש חשש חציצה, ואפילו בתוך הבתים פנימה³⁴.
- טז. להזהיר העוסקים בעור וקלף, שלא ישתמשו בהם לשום צורך הדיוט כלל, כגון לכסות בהם דבר וכיוצא³⁵.

הכנת הבתים ועשייתם

²⁹ והגרש"מ העיר, דאמנם גם בעיבוד זה לא תפלו השערות מאליהן, אלא צריך להעביר האצבע על העור כדי להעבירם. ולפ"ז יש מקום לשאול, האם בעיבוד סיד ארוכת ימים גם צריך העברת אצבע, דאם בעיבוד סיד ל"צ, א"כ יש לטעון דעיבוד סיד ארוכת ימים עדיפא, כיון שהיא מביאה את העור לדרגה גבוה יותר של עיבוד. ³⁰ ובכלל זה פשיטא שלא למשוך את הקלף, כקלף משוח שהיה נהוג לפני שנים רבות, וכבר עבר ובטל מן העולם, והיום אין מושחים הקלפים, וגם דהמשיחה גורם להפסק אותיות. אולם עדיין נוהגים לשפשף הקלף עם גיר, ועי' תשוה"נ ח"ד סי' רלח אות טו שפקפק קצת בזה, ויש לברר המציאות בענין זה, מה פעולתו וכמה נצרך, והאם יש מחמירים בזה.

³¹ עי' שע"ת סי' לב ס"ק יא, ופת"ש יו"ד סי' רעא סק"ג, ועוד. והגרי"א ז"ל אמר דאין מצוי שישאר ממשות שיהא שאלה של חציצה.

³² עיקר דין בדיקה היא דינא דגמ' מנחות לה ע"א, האי קילפא דתפילין צריך למיבדקיה דדילמא אית בה ריעותא ובעינא כתיבה תמה וליכא, ור"ד שם חולק, והתוס' שם כתבו דקיי"ל כר"ד, דסברתו דכל נקב שהדיו עובר עליו כשר, והכי קיי"ל, וכמבואר בשבת וחולין. וכ"ה בב"ח סי' לב ס"י וביאור הגר"א שם ס"מ דקיי"ל כרב דמי. ועי' ב"מ בתשובה או"ח סו"ס לב, ובית הלוי סו"ס עה"ת אות יב שהקשו למה אי"צ לבדוק שמא יזדמן נקב הסמוך לאות בשעת הכתיבה דפסול לדעת הב"י, ובאמת דכמו"כ קשה איך אפשר לסמוך על בדיקת הקולמוס, הא אפשר שימצא נקב באמצע כתיבת השם ויגרום לגניזת היריעה, ואולי אפשר דלכו"ע צריך איזה בדיקה בשעת הכתיבה שאין נקבים, ולא נחלקו אלא אם צריך לבדוק לפני הכתיבה, או כיו"ב. אולם לדינא לא שמענו על בדיקה, אבל לכאן בודאי מעצה טובה לא נפקא, וגם לשאר עניני חציצה. ויש לבדוק נגד השמש לראות אם יש נקב, ואף דדעת המג"א בשם הב"ח דכל שהנקב קטן שאינו נראה אלא נגד השמש כשר, אבל הט"ז חולק ופוסל אם נראה נגד השמש, ואף דהמשנ"ב פסק כהמג"א להקל דכן דעת רוב האחרונים, מכ"מ לכתחילה יש מקום להחמיר כפוסקים שפסקו כט"ז, מו"ק ומקו"ח לחו"י. ועוד דבקסט הסופר סי' ז ס"ג הגביל היתר המג"א באופנים מסויימים עיי"ש.

³³ וביותר יש לבדוק שהמשרטט לא העמיק השירטוט מידי, עד שנוצר מכח זה איזה סדק בקלף. ³⁴ ע"פ מש"כ הביה"ל סו"ס תרנא יש מקום לחוש לבל תוסיף בכל חזותא שמוסיף על המצוה, ועי' ביה"ל סי' לד סוף ד"ה ויכוין דכל היכא דההוספה בבית הוי בל תוסיף ולא מועיל אם אינו מכוון לכך, אלא דשם כתבו כק לענין פרשה נפרדת ולא לענין חזותא. [ואולי שייך בזה ג"כ חציצה, וכמש"כ הביה"ל שם ד"ה בעלמא בסוגריים דיתכן ושתי פרשיות בבית אחד הויא הפסק, ולהנ"ל ה"ה חזותא]. ועכ"פ יש להקפיד בזה בודאי משום נוי הבתים, דנוייהם היינו בהיותם משמשים אך ורק למצות תפילין ואין עליהם שום דבר זר. וכן מצאתי בדבי"צ ח"א סי' כא אות ז שדן שיש בזה גריעותא דזה קלי ואנוהו, וכבר האריך בזה גם בצ"א ח"ט סי' ו והביא לאורך ורוחב.

³⁵ עי' שו"ע סי' קמז ס"א ברמ"א, מג"א סק"ה, ומשנ"ב ס"ק יג, דדבר שנשתמש בו להדיוט לא ישתמש בו לגבוה, ואמנם יל"ד בגדרי הדינים אבל עכ"פ יש ליזהר בזה.

- יז. כל מלאכות ועבודות התפילין יהיו הכל ע"י ישראל גדול ובאמירה לשמה³⁶, בידיים בלא מכונה ובלא כח כחו, ובגלגל רגל ולא בגלגל תנופה³⁷, וזה כולל עשיית הריבועים³⁸, עשיית השיני"ן, הכנסת הפרשיות לבתים, כריכת הפרשיות בקלף וגידים³⁹, עשיית חורי התפירה, תפירת הבתים, השחרת הבתים, עשיית הקשרים, והשחלת הרצועות למעברתא⁴⁰, הכל באמירה בפה לשם קדושת תפילין, ולא לסמוך על דעת ראשונה או אמירה קודמת, וכש"כ לא מגברא לגברא.
- יח. לעשות הבתים מקשה אחת ממש⁴¹. וכן הריבוע יהיה מהעור עצמו.
- יט. יבדוק שלימות העור כמה פעמים במשך עשיית הבתים, שלא יהיה שום נקב כלל, אפילו אם אינו נפסל⁴².
- כ. קודם הצביעה יבדוק שוב שלימות העור⁴³ והריבוע⁴⁴, ושלא יקבל צורת הריבוע ע"י הצביעה וכדומה⁴⁵.

³⁶ עי' משנ"ב סי' לג ס"ק כג.

³⁷ גלגל תנופה הוא סוג גלגל שכחו נובע ממעשה האדם ואויר, וממילא כל העשייה אינו נעשה ע"י כח האדם בלבד. ושמעתי שיש מקפידים גם שלא להשתמש בגלגל רגל אלא שיעשה בידיים, [וצ"ב מה החיסרון]. ויש לברר כ"ז.

³⁸ סעיף זה מספר הידורי תפילין, ומקורותיו לענין הריבוע, מספר עמק הברכה תיקון תפילין אות ג [וכן שם לענין השחרת הבתים], וכן ציין לסי' לג משנ"ב ס"ק כג, ושם במשנ"ב לענין השי"ן ותפירת הבתים, הכנסת הפרשיות לבתים כתב דפשוט [ועי' תשוה"נ ח"ב סי' כג, ובסת"ם כהלכתן פכ"ג אות ב כנ"ל, ושם עוד בשם דעת קדושים כע"ז, אך כנראה דיש חולקים עי' חלקת יואב מהדו"ת סי' ד ושפ"א מנחות מב ע"א], והכריכה בגיד וקלף הביא משו"ת זבחי צדק או"ח סי' ד.

³⁹ וטויתם, וכדלהלן.

⁴⁰ וכן עוד כפי שיתבאר להלן הכל במקומו, ועי' זכרון אליהו פי"ז סי' י עד סי' יח שהיקל בכמה דברים, ויש להחמיר בכל.

⁴¹ ולא יהיה המקשה ע"י לחץ הפרעס בב' עורות, ולא יוסיפו העור המכונה פיטר. מקור הדבר, בב"י הביא שהרא"ש כתב דברש"י משמע שהם עור אחד, וכ"כ בהגהות רעק"א סי' לב סמ"ד לעשות לדינא, וכ"ה במשנ"ב ס"ק רא דיש להדר כמחמירים בזה, ועי' ביה"ל בזה, וכן נתפשט המנהג בכל ישראל, וע"ע מועדים וזמנים ח"א סי' טו אות ה שכתב להקפיד שלא יערב שום חתיכה אחרת של עור, ויהיה הכל מקשה אחת ממש, עי' בדבריו.

⁴² לכאורה פשוט משום זה אלי ואנוהו, וכ"ה במרדכי, אולם בזכרון אליהו פי"ב הלכה ב נקט דבנקב אחד גם המרדכי מודה דכשר לכתחילה.

⁴³ בענין שלימות העור עי' להלן מש"כ בענין קיפולים, והכלל העולה להקפיד טובא שלא יהיו חורים ולא ימלא חורים בדבק וכיוצא.

⁴⁴ אומרים בשם הסטייפלר שעד פגימה של 2 מ"מ נחשב לריבוע. וע"פ תוס' סוכה ח ע"א י"ל דכל שהוא אחד מחמישים מהשיעור הכולל אין חיסרון [דבזה מצאנו בש"ס שלא דייקו], ובענינו בתיתורא 1 מ"מ, ובקציצה פחות. אך היום מקפידים שלא יהיה יותר מחצי מ"מ, וכ"כ בזכרון אליהו פי"ז סי' ח דאין להקל רק על אחד ממאה, וממילא הקציצה לערך שליש מ"מ, ותיתורא חצי מ"מ, ובסת"ם כהלכתן מבוא עשיית בתים אות א כתב להקפיד עד עשירית מ"מ.

⁴⁵ עי' זכרון אליהו פט"ו סי' יג שהביא מנהג הסופרים שעושים כן, שצובעים ומחליקים עד שנעשה ריבוע, ועדיף שלא לעשות כן, וכמו שמסיק שם הלכה ו.

כא. וכן יבדוק לפני הצביעה שאין שום דבר שיש בו ממש על העור מבחוץ ומבפנים, כגון אם השתמשו באבק או סבון וכדומה, ממשות חלודה דבק או סימני עיפרון וכיוצא, הכל ישפשף ויוריד⁴⁶.

כב. יהיה הריבוע של צד עליון של הקציצה שוה לריבוע של צד תחתון של הקציצה, וכן בתיתורא. וכן גובהו יהיה שוה בכל מקום, וכן הריבוע לכל אורך הגובה יהיה שוה, היינו ריבוע מדויקת, וגם בפנים יהיה מרובע במקום התחלת הקציצה⁴⁷. [חוזרים ובדקים הריבוע אחרי הכנסת הפרשיות⁴⁸].

כג. נראה שלכתחילה גם שני חלקי התיתורא, העליונה והתחתונה יהיו מרובעים זה בפנ"ע וזה בפנ"ע, ולא רק כשהם תפורים ביחד⁴⁹.

כד. יש שעושים תפילין בלי קיפולים, ואינו ברור אם יש בזה הידור⁵⁰, ואולי אין להעדיף מעלה זו ולהפסיד הידורים אחרים בגלל⁵¹.

⁴⁶ ע"י זכרון אליהו פי"ד מדינים אלו, דיש בהם משום חששא דאין הפרשיות רואה את האויר.
⁴⁷ כן משמע קצת בתיקון תפילין, ובדעת קדושים סי' לב ס"ק מט הסתפק בזה, וע"י בדב"צ או"ח סי' כא וסי' כו בזה. ויצוין דלא שמענו להקפיד בזה היום כלל. ועוד דגם אי משכחת להקפיד לכאן היינו רק על הריבוע החיצוני אבל בעומק הגומא של הבתים, הן בדפנות והן בזויות והן בגגים קשה מאוד לרבע אותם לגמרי.
⁴⁸ רצ"כ בתהו"מ טוען שדחיקת הפרשיות יכולות לנפח את הבתים.

⁴⁹ ע"י זכרון אליהו פי"ח הלכה ז שהכשיר, ויל"ד בזה. שו"ש מהגרי"א ז"ל שהג"ר מענדל אטיק שליט"א אכן מקפיד ע"ז, והוסיף טענה נכונה, דהרי נחלקו הפוסקים אם רק התיתורא התחתונה בעי ריבוע, ולא העליונה, או להיפך, דדווקא העליונה ולא התחתונה, ונמצא לאלו השיטות שכל תיתורא בפנ"ע היא סיבת חיוב בפנ"ע בריבוע, וא"א לתת ריבועה מחמת צירוף שתי התיתורות.

⁵⁰ מצאתי כתוב חיסרון התפילין הרגילות דליתנהו באלו, ואעתיק בקצרה, א. בתפילין הרגילות נוצרים קפלים בתיתורא שיוצרים חורים לתוך חלל הפרשיות [צ"ב מה החיסרון בדיוק, הרי אין כאן נקב הפוסל דאי"ז קלקול עור, וגם ע"י הלחץ אין חור אמיתי ומסתמא אפילו מים אינו עובר, ועוד דהרי כ"ז נכלל בתפירת התיתורא, וכמו שיש הפסק בין תיתורא עליונה לתחתונה, ולמה יהיה גרוע משאר כל עור שהיה נהוג להכניס בין התיתורות, וא"כ דל מינה דע"י קיפולי העור נעשה עור, הרי לא גרע משאר עור שמוסיף]. ב. התיתורא התחתונה אינה מכסה ממש את פי הבית [אחרי האריכות שם עדיין לא הבנתי למה לא]. ג. ישנם חלקים השייכים לתיתורא הבולטים לתוך שטח המעברתא ומדביקים אותם למעברתא [נקטו דאפשר דבק אינו נחשב חיבור למעברתא, וא"כ יש חיסרון ריבוע בתיתורא מצד אלו העורות שבולטים, ובענין דבק חיבור ע"י בסמוך, ואפילו לא הוי חיבור צ"ע טובא אם יש בזה חיסרון, כי מצד המעברתא ממילא אין ריבוע רק בזוית, וא"כ מאי איכפת לן דיוצא עוד עור]. ד. הריבוע מוחזק ע"י דבק [ע"י לקמן מש"כ בזה דאף אם דבק אינו נחשב חיבור, י"ל דהיינו אם צריך לחבר ב' דברים, אבל בכה"ג יל"ד]. ה. כיון שמקפלים נוצר שכבה עליונה אמיתית של עור ומתחתיה עוד שכבה שנים מכח הקיפולים שנלחצו לשם, ולפ"ז אח"כ בתהליך כרסום העור שהוא סיום תהליך הריבוע, אפשר שיהיה חור וקרע בשכבה עליונה ויראה כאילו הוא שלם מחמת השכבות התחתונות, וצריך מומחיות לתפוס את זה. ו. הרבה פעמים נוצרים קיפולים על דפנות הבית מבפנים בצורת Z [שוכב או עומד] לעיתים עלול להסתתר חור בתוך הקיפול, חור כזה אינו ניתן לזיהוי. ז. בעלי המלאכה נוהגים לחתוך בתוך הקפלים שבתיתורא בצידי הבתים להקל על ההדבקה ובניית יציבות התיתורא, ונמצא שאין פני טבלא קיימת רק ע"י דבק. ח. בתפילין הרגילות צריך זהירות ומומחאות להוציא כל הדבק אחרי לחץ הפרעס שלא ישלים הריבוע, וכן שלא יעלה הדבק לבין הבתים ויקלקל שם פרודות, ולשם כך צריך גירוד יסודי של שאריות הדבק או למרוח וזולין בין הבתים. ט. וכן רגיל דלאחר הפרעס נשאר נקבים בעובי התיתורא, ואין ממלאים אותם בעור טחון, ע"י שבה"ל ח"ג סי' ב, אלא או מנפחים העור ע"י הרטבה, או שחותכים עור מסביבות החור וממלאים בו בעודו מחובר לשאר העור, ודברים אלו קשים מאוד לעשותם וצריך זהירות יתירה.

- כה. תפילין שנעשים בלי קיפולים, מניחים בהם דבק להחזיק את הריבוע, ויש לברר אם יש חיסרון בזה.⁵²
- כו. החריצים בבתי תפילין ש"ר יהיו ישרים, ויהיו אמיתיים שיראה החריץ עצמו, ולא רק שמקום החריץ יהיה נגד החריץ האמיתי.⁵³
- כז. יעשה החריצים שיגיעו עד מקום התפר, היינו התיתורא, אבל לכאן אי"צ שיגיעו לתפירות ממש.⁵⁴
- כח. לא ישים שום דבק בין חריצי הבתים כלל.⁵⁵
- כט. מחיצות בתי הראש מבפנים יגיעו עד למטה בכל רוחבם,⁵⁶ ולא לשני שליש כמו שמצוי, ובאם אפשר לכתחילה יגיעו מחיצות המפסיקות עד לתוך התיתורא.⁵⁷
- ל. הבתים יכולים להיות צמודים ומהודקים, אבל צריך שיהיה אפשרות להעביר חוט בין הבתים.⁵⁸ [רוחב גיד ממוצע הוא בין 0.3 – 0.5].

[עוד מעלה אחת ל"מ כתוב, כמדומה דבתפילין בלי קיפולין חללי תש"ר גדולים מהרגלים, וממילא הפרשיות נכנסות יותר ברווח ואינן מתקלקלות. אולם הגריא"ז טוען שאינו כן].

⁵¹ כגון אם בעל המלאכה שעושה תפילין בלי קיפולים אינו מסוגל לעשות הידורים אחרים.
⁵² דיש בזה כמה שאלות, דיש סברא לומר שאם אין הריבוע יכול להחזיק את עצמו עצמו, אולי לא חשוב עור מרובע. אולם הגרש"מ העירני דהריבוע מחזיק א"ע גם בלי דבק. וכן לכאורה לפני הדיבוק יש חורים, וא"כ אי"ז מרובע לגמרי. [אך זה תלוי מתי מניחים הדבק לפני הפרע"ס או אחריה או בין שני פרעס"ם]. ויל"ע אם הדבק הזה נצרך, דהא המהדרים מקפידים שבין הבתים לא ינחו דבק, וא"כ מ"ש דכאן צריך, והא הוא אותו כח הפרעס שמחזיקו. ואמנם בגוף הדבר אינו דומה לדיבוק ב' עורות, כי הכל עור אחד ואי"כ ענין לדבק כדי לאחד, ורק השאלות הן כדלעיל. אך שמעתי מהגריא"ז דבאמת צריך דבק זה.

⁵³ ידוע הבעיה של חריצים מזוייפים שיש עושי בתים, שאחרי גמר כל עשיית הבתים, עושים ד' חריצים בלי לדעת כלל היכן מקום החריצים האמיתיים, ויתכן שאין החריצים כלל במקום החריצים האמיתיים, ועושים במקום שזה ושיהיה יפה, וזה אינו היכר חריץ כלל. אולם עדיין לא מצאנו תרופה מלאה בזה, דלפי הנהוג היום שמעתי שמצוי לרוב שאמנם החריצים הם חריצים אמיתיים, היינו שהחריץ בחוץ הוא נגד מקום החריץ בפנים, אבל אכתי אינו חריץ אמיתי, כי באמת החריץ בפנים נאבד מקומו בצביעה, ורק שרושמים לדעת היכן מקומו, וע"ז עושים חריץ שהוא מזדמן להיות במקום וכנגד החריץ שבפנים, אבל אינו החריץ עצמו שבפנים. וכ"ז מבואר במשנ"ב ס"ק קפה, שהחריצים צריכים להיות החריצים עצמם שמתחת לצבע, ולא נגד או סימן להם, עיי"ש. וע"ע זכרון אליהו פ"ג סי' ב בזה. והגרש"מ העירני וז"ל, בעיה זו נעוצה בעיקר אצל צבעי תפילין ולא הבתים מאכער, וכן מחמת העדר השגחה על שלב חשוב זה, וטוב לחזור אחר צבעי מומחה שלא עושה מלאכתו מלאכת ה' רמיה.

⁵⁴ היינו עד התיתורא וכדמשמע מכל הפוסקים, וצ"ב למה לא הקפידו עד התפר ממש.
⁵⁵ משנ"ב סי' לב ס"ק קעב. ויצויין דאם המחיצות מגיעות לתוך התיתורא, וכדעת הצ"צ בסמוך, בזה יש מקום להקל ולהניח שם דבק, דהרי מעיקר הדין אי"צ מחיצה המגיעה לתיתורא, ואפילו המחמיר כהצ"צ י"ל דתרי חומרי לא עבדינן. וכ"כ בזכרון אליהו פ"ד הלכה ד, אלא דשיטתו בלא"ה שלא להקפיד על הצ"צ, וכדבסמוך.

⁵⁶ עי' זכרון אליהו פ"ב ה"ז.

⁵⁷ עי' שו"ת צ"צ או"ח סי' ח אות ו בזה באורך. ואמנם בזכרון אליהו פ"א סי' ד שדן לגבי החריצים שנראים בחוץ דאי"צ יותר שיהיו עד התיתורא, ויל"ד עם המחיצות בפנים תלויות בחריצים בחוץ, דמצד אחד י"ל דכמו דאין דין חריץ רק עד התיתורא כן הוא לגבי המחיצות, אך מאידך י"ל דהמחיצות עד סוף התיתורא, אבל החריצים באמת אי"צ רק עד התיתורא, וכדברי הצ"צ. ויש לברר ד"ז. שו"ר עוד שהאריך בפ"ב סי' ז בדין המחיצות עד היכן צריכות להגיע, וע"ע שם סי' ח. ושם ה"א כתב דאי"צ להקפיד על דעת הצ"צ וגם בתוס' הרי"ד משמע שלא כדבריו. [גם יל"ד לדעת הצ"צ מהא דמספיק לאביי חריצים עד התפר, והלא חריצים הם להבדיל בין הבתים, ואם צריך להבדיל בין הבתים אפילו בתוך התיתורא א"כ צריך שהחריצים יגיעו עד לתיתורא].

- לא. להקפיד שלא יהיה הפסק אויר בין תיתורא לתיתורא⁵⁹.
- לב. גובה הבתים יהיה כארכו ורחבו⁶⁰, אבל דעת המג"א ס"ק נו בשם האו"ח שיש מעלה בתש"ר גבוה ג' אצבעות⁶¹, בעוד שהתיתורא רק ב' אצבעות⁶².
- לג. התיתורא אצבעיים על אצבעיים שיעור חזו"א, והבתים אצבעיים על אצבעיים שיעור הקטן⁶³.

⁵⁸ באמת יש מקום לומר דבעינן אפילו הפסק אויר ממש, ויצויין דכן משמע קצת במשנ"ב סי' לב ס"מ ס"ק קפח, ושם בבית"ל. וראיתי מביאים בשם סידור הרב ועוד קדמונים, ואולי גם בדבי"צ או"ח סי' כה דן בזה. וש"מ כן להדיא בשו"ת יד אליהו סי' א, [והובאו דבריו בזכרון אליהו פ"ג סי' ו, אבל נקט דדעת הראשונים והאחרונים דל"צ שום הפסק אויר וקשה בלא"ה], וע"ע בתשו"נ ח"א סי' מ שיפריד בחוט דק, וז"ל סת"ם כהלכתן מבוא עשיית בתים אות יא, ומה שמכנים היום פרודות, אף שאין שם דבק, אי"ז מספיק, כיון שנתהדקו יחד בלחץ וא"א להכניס חוט ביניהם, ולכמה מגדולי הפוסקים לא נקרא אז פרודות, וראוי לזהר בזה, ורק מעט עושי בתים בקיין בכך [וכן עי' בדבריו תוה"נ ח"ד סוה"ס הנהגות הגר"ס אות ט]. אולם בקסת הסופר סי' כא לשכה ג משמע דלא יפרידם כלל, ולא יהיה שום אויר ביניהם. ונראה עולה מכ"ז, דצריכים כל הבתים להיות צמודים ודבוקים, אבל לא באופן שהם נעשים כחתיכה אחת, שא"א להפרידם או להעביר חוט ביניהם, אבל ל"צ הפסק אויר ממש, ואדרבה מהח"ס המובא בקסת שם מבואר דאם יש אויר חסר בריבוע, כי האויר מרחיק הבתים זה מזה, ונמצא הרוחב גדול מהאורך, ולא כתב דאפשר לצרף האויר למידת הריבוע, ולעשות ריבוע הבתים דרוחב עם האויר כנגד גודל הבתים באורך, משמע דצריך שהריבוע יהיה מהבתים עצמם בלי אויר. ונתעוררתי ע"י הגרי"א ז, שאין ראיה מהח"ס, דמיירי שם דעשו כבר הבתים במידה מסוימת, ולפי מידה זו צריכים הבתים להיות דבוקים זב"ז, וכל שיפרדו במקצת ע"כ יאבד הריבוע, אבל אפשר באמת מתחילה לעשות ריבוע עם אויר אם ירצה, אבל באופן של החת"ס לא היה שייך לעשות כן, כי אפשר שכמו שנפרדים קצת כן ימשכו להיפרד עוד, ולכן היו מדבקים ומכוונים הריבוע בזה. [אבל מסתברא דקשה לכוון ריבוע שצד אחד הוא כולו עור, וצד אחד הוא צירוף של עור ואויר, דנמצא דאורך ורוחב של עור הם שני מידות שונות]. שו"ר דבאמת במקום שיש אויר בין הבתים איכא פלוגתא איך יעשה הריבוע, דביד אליהו שם מבואר דמשערים הריבוע כשהם מדובקים ואח"כ מפרידם, ואילו בשו"ת ארץ צבי סי' יב אות יד ואילך מסיק דמשערים עם האויר. ועי' זכרון אליהו פ"ז סי' יד דנקט דביראים ובספר התרומה משמע כדעת הארץ צבי [ויל"ד בזה]. ולפ"ז נראה דאין להחמיר כדעת היד אליהו ודעימיה להפסיק בין בית לבית בהפסק אויר, דא"כ דין הריבוע יהיה תלוי בפלוגת הפוסקים. ועוד דבדעת קדושים סי' לב ס"ק מח כתב דאם יש הפסק אויר בין הבתים אזי שוב בטלה דין הריבוע, כי מחשיבים כל בית בפנ"ע, ולא כולם כאחד. ואמנם המקדש מעט שם ס"ק קס וס"ק ע נחלק עליו. אולם עכ"פ לדעת הדעת קדושים לא ראוי להפריד הבתים, ולכן היאות כמנהגינו. ויש לברר המציאות, כי זה מילתא דקשיא לעשות ובפרט שישאר יציב לאורך ימים. והגרש"מ העיר דמהרמב"ם תפילין פ"ג ה"א ונימוק"י תפילין ו ע"ב משמע דבעינן הפסק אויר. אמנם המעיין יראה דאין הכרח דאפשר שהכוונה כנ"ל שיהא יכולת להעביר חוט, ולא שצריך שישאר הפסק אויר ממש.

⁵⁹ בזכרון אליהו הסתפק מצד ריבוע, אבל זה דחוק, דהא אין דין ריבוע בעובי הבתים. אבל בשבט הקהתי ח"ד סי' כב העיר בזה סברא נכונה, דיל"ד דאם יש הפסק ניכר של אויר א"כ יש חיסרון בתפירות הבתים, וא"כ תלוי לפי מצב ההפסק.

⁶⁰ כ"כ בד"מ סי' לב ס"ק טו בשם הרמב"ם, וכ"ה בשו"ע ר"ק קו"א סי' ד, וע"ע שו"ת דבי"צ ח"א סי' כב שהאריך שכן דעת עוד ראשונים, וע"ע שם סי' כו. אמנם יצויין דלפי חומרת השל"ה קשה להקפיד ע"כ אלא בתפילין גדולים, ויש לברר עצה בזה. ובאמת דאם היו מקטינים בזה הפרש התיתורא על הקציצה וכמש"כ בסמוך, היה אפשר להגדיל הקציצה ויהיה ריבוע ממש.

⁶¹ עי' ב"י סי' לב סמ"א בזה.

⁶² ובבית"ל סמ"א שציין לו משמע דס"ל כוותיה. ועי' רא"ש סוף הל' תפילין שכתב בלשונו, והסופרים נהגו כן לפי שהתפילין של יד גבוהין וקצריין. ומזה משמע להדיא דאין הגובה שוה לרוחב ואורך, אלא הוא גדול יותר.

⁶³ כי לעשות הבתים כשיעור אצבעים דהחזו"א, והתיתורא גדולה מזו, יגרם שלא יהיו התפילין במקומם, ולכן אין לעשות התיתורא גדולה מאצבעיים, וכנהוג. אבל הבתים אפשר להגדיל מהנהוג, ויבלוט התיתורא רק חצי ס"מ לכל צד, וצריך לברר אם הוא אפשרי. ובזה מרויחים גם דעת הרמב"ם בתש"י לפי השל"ה וכדלעיל. וגם מרויחים שחללי התש"ר גדולים יותר וממילא לא מקפילים הפרשיות כ"כ, ועי"ז פוחת החשש של קלקול הדיו.

לד. מי שמקום התפילין שבידו קטנה וצרה, באופן שיש לחוש טובא שאם יקפיד על תפילין בשיעור אצבעיים על אצבעיים, יצא חלק מהתפילין ממקום הנחתם, יש להקטין התפילין פחות משיעור אצבעיים.⁶⁴

לה. שי"ן של תפילין להיזהר שלא יהיה שום חלק ממנו בחוק תוכות,⁶⁵ ולכתחילה יעשה במחטין⁶⁶. [מקדימים לעשות שי"ן של ד' ראשין⁶⁷].

⁶⁴ עיקר החשש דבתפילין גדולים אפשר שיצאו ממקומם, כבר עורר המשנ"ב סי' כז סק"ד, וכן בביה"ל סי' לב סמ"א. ונבאר הדברים בעזה"י, הנה בשו"ע סי' כז ס"א מבואר דמקום הנחת התפילין הוא בבשר התפוח שהוא מחצי העצם ולמטה הסמוך לקובד"ו, ז"א שמקום התפילין הוא רק כשיעור רבע הזרוע, כי מהכתף עד המרפק, חציו העליון פסול להנחה, ובחצי התחתון מותר להניח רק על חציו שהוא בשר התפוח, וחציו זה הוא החציו העליון של חצי התחתון, היינו מנקודת החצי ומטה, אבל אם הניח קרוב למרפק עצמו אינו יוצא בהנחה זו. ואמנם דעת הגר"א והפרישה שם דכל מקום בשר התפוח כשר להנחה, אבל בודאי שלכתחילה קי"ל כהרמ"א, ובפרט שהוא מידי דאורייתא, ע"י היטב משנ"ב סק"ד וביה"ל ד"ה בראש. והנה יש קטנים שרבע זה של הזרוע הוא שיעור מועט, וקשה שידעו ע"י השערה בעלמא היכן הוא, ולפעמים יזיזו במלא נימה, ונמצא מקצת התפילין כבר שלא במקומו. ולהלכה בעיני שכל התפילין יהיה במקומו ולא יצא אפילו מקצת, וכמש"כ בביה"ל שם ד"ה בבשר. ולכא' צריך להקפיד ע"ז הן על הקציצה והן על התיתורא, דגם התיתורא הוא בכלל דיני התפילין, וא"כ גם הוא צריך להיות בתוך מקום התפילין, [וקצ"ע לשון המשנ"ב סק"ד שכתב בלשונו קציצה, ואי"ה עוד חזון לדון באם יש קולות בדיני התיתורא לעומת הקציצה, וכבר דנו בזה הראשונים הובאו ב"י סי' לב, ועוד]. ולכן עדיף להקטין עבורם השיעור של אצבעיים, כי שיעור אצבעיים לכו"ע אינו לעיכובא, וכמבואר בס"ל לב סמ"א, ועוד דהמעין בב"י שם יראה דעיקר שיעורא דהשימושא רבא הוא בתפילין של ראש, אבל בשל יד יכול להמעיט. אולם בב"ח סכ"ז נקט דאין חילוק בין שי"ל לש"ר, וכן במג"א ומשנ"ב שם לא חילקו בזה, ומשמע דנקטו דתשי" ותש"ר שוים, וכ"ה כמעט להדיא בביה"ל שם ד"ה אין, וצ"ע. [ולא זו בלבד, אלא דבגיטין נח ע"א מבואר לכא' דתשי" הם שליש משיעור תש"ר, וא"כ אפשר להקטינם טובא עיי"ש ברש"י. אלא דיש פירושים אחרים שם, ע"י מהר"ם שיק, חיד"א בשו"ת חיים שאל ח"א סי' עד אות מז, רש"ש שפירושו מיוחס לגר"א. ובאמת דבגט מקושר קו"א סי' יג הוכיח משם לעשות כן, וכן במנחת פיתים סי' לב סמ"א, אולם החזו"ד בגט מקושר ובשו"ת ר"י מליסא סי' ב השיב על דבריו והוכיח דאף לגמ' בגיטין השיעור אצבעיים על אצבעיים. וע"ע באורך בספר תורתן של ראשונים גיטין שם שהביא רד"ל כגט מקושר, וכן מבואר בספר התרומה סי' רט כרש"י. אך בספר התרומה משמע שהיה רגילות לא מחמת דין ועיכובא וכמש"כ הגט מקושר, וגם לא נחת לפרט השיעורים, ויל"ע אם אפשר להעמיס בדבריו שם כהחזו"ד].

והנה שיעור אצבעיים לדעת החזו"א הוא 4.8 ס"מ, ולדעת הגר"ח נאה 4, ומנהג כל העולם דשיעור אצבעיים מקפידים רק על התיתורא ולא על הקציצה. ותפילין רגילים הם 5 ס"מ תיתורא, ו3.5 קציצה. [חוץ מבחב"ד שמקפידים שיהיה הקציצה אצבעיים, ולפי הנראה הם אף עושים הקציצה אצבעיים לפי מידות החזו"א, ולפי מנהגם צריכים ליזהר טובא בחשש זה, ואכן ראיתי בירחונים תורניים של חב"ד שכמה רבנים עוררו ע"ז]. ולכן בבחור שיש עמו בעיה כזה אפשר להמעיט משיעור חזו"א לשיעור גר"ח נאה, ואם גם זה אינו מספיק יקטין יותר, אולם יזהר שלא לעשותם פחות משיעור אצבע, כי בזה יש פוסלים וכמש"כ המשנ"ב סי' לב סק"קפט.

ומש"כ בדברינו שרק אם יש חשש טובא, היינו כי לענ"ד לא ראוי לשנות, ועדיף לעשות התפילין ככל העולם, ולחנך בבחור שיש לו בעיה וצריך להשים עין ולהקפיד ע"ז. ועובדא ידענא באב אחד שהלך להגר"ח ג עם בנו, שהיה קטן ונמוך לפי שנותיו, ושאלו אם להקטין התפילין, והגר"ח ג מדד הדק הטב, ואמר, הרי יש לו שיעור. ולא חש להורות להקטין שמא לא יכוון הבחור המקום, אע"פ שהיה בזה חשש, כי היה לו רק קצת יותר מהשיעור, והוא כנ"ל דאין ראוי לשנות. ואני מדדתי כמה קטנים [המדידה מסובכת, ומדדתי הן מבחוץ והן מבפנים, ואכ"מ], וראיתי שאפילו בחור נמוך וקטן מאוד שנראה כבן שמונה, לעולם יהיה לו לערך 7 ס"מ, והן אמנם שזה שיעור מועט, כי לבד 5 ס"מ של התפילין יהיה לו רק 5 ס"מ אחד רווח לכל צד, מכ"מ זה ביוצא מן הכלל ממש. [גם בחזו"ד שם משמע דכרכר כמה כרכורים, ועכ"פ לא לשנות המנהג שהתפילין יהיו שיעור אצבעיים על אצבעיים הן בתשי" והן בתש"ר, וכן"ל]. שו"ר כעין דברינו בזכרון אליהו פ"י הלכה ב.

⁶⁵ מצ"כ, בעת עשיית הריבוע שלא ישיפו את השי"ן, כי לפעמים עי"ז יורד חלק השי"ן הנעשה ע"י הצבת ונשאר רק חלק התחתון שנעשה ע"י חק תוכות. [והיינו בשי"ן העשוי בצבת, ע"י בסמוך, דמתחילה מושכים השי"ן ביד ר"ל בצבת, ולאחר מכן שאר השי"ן מבליטים טובא ע"י דחיקת דפוס של שי"ן משני צדדי הבית, ואותו החלק המשוך עם שפשופים יורד ואז נשאר רק החלק שהובלט בדפוס].

⁶⁶ לי ידוע על שלשה דרכים ראשיים, ביטול השי"ן ואז מברגה, צבת, ומחטין. צבת מסוכן לחק תוכות, ומחטין הכי לכתחילה לענין זה, אמנם יש לברר בענין החורים אם אין בזה אפילו חששא דהרמ"א ומשנ"ב ריש סי' לג דאין

לו. השי"ן בכתב אשורי⁶⁸ ותגין כדין⁶⁹, זיונים⁷⁰, ובאמצע הגג, ויהא מוקף גויל מלמעלה⁷¹ ומן הצדדים, אבל למטה יגיע עד התפר⁷².

לז. לפני כתיבת השי"ן יאמר לשם קדושת השם, ומפני שספק הוא אם דינו כשם, יאמר בדרך תנאי⁷³.

טבלן קיימת, ואע"פ שאינו מפולש מכ"מ יתכן וחסר בהידור, ופרט זה לא איתברר לי עדיין [וכן יש לברר אם אינו דומה קצת לחק יריכות]. שוב שמעתי לאחרונה שיש שיטה לעשות השי"ן באופן דאין ביטול שי"ן כלל, רק מרטיבים מקום השי"ן ומושכים אותו חוצה לראשונה בצורת שי"ן, ובדאי הכי עדיף מלעשות ביטול שי"ן, כי לפעמים אין ביטול השי"ן נעשה כראוי בשלימות. עוד יש לברר כמה נקודות, האם יש מפקקים על עצם ביטול שי"ן לדינא, או במציאות, וכן האם בשיטה זו מוציאים מידי הרבה ואז מחזירים ומבטלים חלק מהשי"ן, ושוב באנו לחשש של חק תוכות [כי כן שמעתי שעושים], או כשמחזירים לפרע"ס אין ההתאמה מדויקת [והיינו מפני שלא עשו שי"ן הראשון ע"י פרע"ס דחק תוכות אלא ביד, ואיך יצא בדיוק כהפרע"ס] וממילא שוב יש חק תוכות בזה. והנה הטעם שאין לוחצים מתוך הבית צורת שי"ן החוצה, דהוי חק יריכות וכשר, הוא מהמבואר במג"א ס"ק נז דיש בזה גם חשש חק תוכות כיון שהעור רך, ע"י מחה"ש ביאור כוונתו [ולפ"ד באמת היה אפשר למצוא תקנה לחיסרון זה], וגם משם שהרמ"ע מפאנו סי' צג פוסל וכמו שהביא שם. אולם יצויין דבמשנ"ב ס"ק קצג נקט דלכתחילה לעשות כן, וגם הביא בשם הכנה"ג שכ"כ ברמ"ע סי' לח [ודלא כהרמ"ע הובא במג"א, וצ"ע]. ולא בדקתי אבל אולי סותר משנתו]. ואולי גם א"א לעשות כן בתפילין דידן שעשויות מעור בהמה גסה, דהעור עב מידי ולא יצליח לעשות כן א"כ בחשש קריעת העור, שו"ר בזכרון אליהו פי"ג סי' ה' שדן להתיר בזה, ומסיק שם הלכה יא בדבקות נוהגים לעשות כן, ורק בגסות אין עושים כן, ומשמע כנ"ל דאינו נעשה בטוב בגסות. וע"ע בספר הידורי תפילין לגרש"ד הערה אות כב מש"כ בזה. אולם ראיתי בקובץ אחד משנת תשנ"ו שהרב אורי היין רצה להנהיג חק יריכות ויש לברר הפולמוס דאז.

⁶⁷ כך נקט רצ"כ בתהו"מ ומטעם דכתב הלוחות קדמו לכתב תורה.

⁶⁸ צ"ב מדוע שונה צורת שי"ן שעל הבית מצורת שי"ן שבכתיבת הפרשיות, דבשי"ן שבבתים יו"ד השמאלי והימיני יורדים לחוד האמצעי באותו אלכסון, ואילו בכתיבת הפרשיות כותבים שי"ן באופן שיו"ד הימיני אלכסוני יותר מיו"ד השמאלי שהיא כמעט אות ישרה. והגרש"מ"מ העירני דברמב"ם הלשון דמות שי"ן, אבל אכתי לא איברר לן למה צריך לעשות כן בדווקא כלשון הרמב"ם, והרי כמה פוסקים נקטו בלשונם לשון שי"ן ממש, ע"י זכרון אליהו פי"ג סי' א, ומאי איכפת לן לעשות כן. ורצ"כ בתהו"מ כתב דכך הוא נוי יותר, וכ"כ בזכרון אליהו שם הלכה ז. וריא"ז טוען שיותר קשה לעשות שי"ן אמיתי מצד ח"ת.

⁶⁹ ע"ע בזה בספר הידורי תפילין לגרש"ד הערה אות כג.

⁷⁰ ע"י משנ"ב סי' לב ס"ק קצא.

⁷¹ ראיתי מובא בשם זכרון אליהו דאם יגיע עד סוף הבית יהיה גם חיסרון דהבית אינו מרובע, ונכון.

⁷² רמ"א סי' לב סמ"ג, ומדינא דגמ' לראשונים רבים. והבמשנ"ב סק"ר הוסיף, שיש לזהר שלא יכתוב השי"ן מידי על התיתורא באופן שיאבד צורת שי"ן. אולם בד"מ משמע דצריך לכתחילה להגיע לתפירה, ולא יהיה נכתב מעל דופן התפילין בלבד. ויל"ע בזה. והנה מכל הפוסקים משמע דעד התפר היינו עד מקום שכשר לתפירה והיינו עד התיתורא, וכן פשטות לשון הגמ' דנקטה עד מקום התפר, דהיינו מקום שראוי לתפור. אבל מלשון השו"ע עד התפר משמע דבעינן שיגיע עד התפר ממש, ולא ראינו שיקפידו ע"ז, וצ"ב. ובפרט לשון הד"מ שכתב עד התפירה משמע כן. וזה שייך גם לחריצים שדינם עד התפר.

⁷³ הנה נחלקו רש"י ותוס' באם הוי השי"ן ככתיבת השם, ע"י שבת סב ע"א ומנחות לה ע"ב מש"כ בדבריהם, והאריך בזה בחי' הרי"ז הלוי הל' תפילין. ואמנם במקומות רבים משמע דקיי"ל כתוס' ודלא כרש"י, אך בשו"ע סי' מב ס"א כתב להדיא כרש"י, וכתבנו מזה בחי' לאו"ח. ועכ"פ מספק יש להחמיר כדעת רש"י. וא"כ מסתבר דלרש"י הוי ככתיבת אזכרה דבעי אמירה מיוחדת לקדש את השם. ואמנם כיון דלתוס' אינו ככתיבת השם, הוי כאומר על אבן שהוא עמוד, ואפשר דיתכן ואינו פוסל, מכ"מ יכול לומר דרך תנאי. [אך דיש מחמירים בלשמה דרך תנאי, וכמש"כ לעיל בדברינו, מכ"מ להא לכא' מספק]. וע"י בתהו"מ ח"ד סוה"ס בהנהגות הגר"ח אות ח שהביא דדעת הגר"ח היה שהשי"ן יש לו תורת שם, והיה נמנע מלמחקו או חלק ממנו, וכתב להסתפק שם שמא בעינן קידוש אזכרה. עוד יל"ד בזה, דהא בהרבה ראשונים ופוסקים משמע דאי"צ צורת שי"ן ממש רק כדמות אות שי"ן, ולא אישתמש לשום פוסק לומר דבעינן שי"ן דווקא מצד כתיבת השם. ואולי ס"ל דגם דמות אות מספיק שתיחשב ככתיבת אות, וצ"ע. ובאמת דמש"כ דשייך בזה מחיקה לכא' היינו דווקא אחרי שכתב השי"ן ועשה הקשר של דל"ת ויו"ד, דאז נכתב השם, ואע"פ שאינם נקראים כאחד, כמו ע"ג קלף, מכ"מ נחשב כשם, כיון שהתורה אמרה לכתוב כך, באופן שאינם נקראים כאחד, ומכ"מ נחשבים ככתיבת שם אחד. אבל לפני שסיים לעשות הקשר של דל"ת ויו"ד לכא' פשוט שאין מחיקה בשי"ן, דהוי ככתיבת שי"ן דל"ת משד-י דה"ז נמחק, וכמבואר בשבועות לה ע"ב וברמב"ם

- לח. **וכן יש לזוהר שלא ימחוק השי"ן המקודשת ולא חלקים ממנה, אבל לצורך תיקון צורתה מותר כל שאינו מבטל לגמרי צורת האות**⁷⁴.
- לט. **צבע המבריק שעל השי"ן יראה לעשות שיהיה דק ככל האפשר, ושלא יהיה לו ממשות**⁷⁵.
- מ. **בשעת עשיית השי"ן לא לרשום ולצבוע את השי"ן עצמו רק צידי השי"ן, וגם מה שצובעים להוריד לפני הצביעה לשם תפילין**⁷⁶.

ושו"ע. וגם נראה דנאמר רק על השי"ן, אבל על הדל"ת ויו"ד מותר להתיר הקשר, ולא נחשב כמחוק את השם. והיינו כי השי"ן נחשב ככתיבה, ולכן כיון שישנה בכתיבה ישנה באיסור מחיקה, אבל הדל"ת ויו"ד אינם בכתיבה, רק אופן עשייתם ע"י קשר וזה אינו נחשב ככתיבה, וגם ממילא אינה במחיקה. והדל"ת והיו"ד מועילים רק להיות מצורפים לשי"ן שיהא כנגמר ונכתב השם, ולכן יש איסור במחיקת השי"ן, אבל בדל"ת ויו"ד לא הוי כתיבה ולא הוי מחיקה. ולפי הנ"ל רק בשי"ן יש דין לקדשה בקדושת השם. ועדיין צ"ע בכ"ז.

⁷⁴ ע"פ הגר"ח בהערה הקודמת דס"ל דיש לזה תורת שי"ן של השם, ואמנם במקום שיש צורך לתיקון האות נראה דמותר, כעין מש"כ בשו"ע רמ"א ושאר פוסקים ביו"ד סי' רעו סי"א, וכש"כ כאן דאינו אלא ספק בעלמא.

⁷⁵ ויהיה דק מאוד דכאשר מוריד אותו אינו עושה אפילו פירורים, עי' משנ"ב סי' לב ס"ק קפה, וכן בבית"ל שם סמ"ח.

⁷⁶ עיין בתפילה למשה, ויש עוד חששות כמו שאמר לי הגרי"מ אך יש לברר אם כדבריו. ויל"ד על רעיון חדש, לצבוע על עור הלבן צורת שי"ן, דבזה יוצאים לכאן עיקר הדין דשי"ן, וכמבואר בד"מ סי' לב ס"ק יח, ואח"כ לקיים הקימוט, היינו להוציא השי"ן שיבולט, וכמנהג הזקנים, ונמצא דאף אם היה איזו חיסרון של חק תוכות, כבר יצא מעיקר כתיבת השי"ן. והסיבה לכתוב תחילה, כי אפשר שאם יעשה הקימוט בחק תוכות מקודם, שוב אין מועיל כתיבת השי"ן, דהוי כתב ע"ג כתב, דכבר ניכר את שי"ן, ואף דאינו צבוע שחור, הא מ"מ להרבה דעות השי"ן כשר גם אם לא השחיר, וא"כ הוי כעג"כ, וכ"ה דעת ספר התרומה הובא בגט פשוט סי' קכה ס"ק לג, דלכו"ע כתב ע"ג כתב אינו מועיל אם כתב הראשון היה חק תוכות, עיי"ש. [אמנם אי נימא דצריך לצבוע השי"ן שחור, א"כ יל"ד עוד סברא להקל בשי"ן שנעשה ע"י חק תוכות, והיינו דמאחר דבעינן הן בליטה והן שחרות, א"כ נמצא שנעשה האות התחלה בחק תוכות וגמר בכתיבה, ואולי דומה לנפל טיפת דיו וגמרו בכתיבה, דנחלקו בזה הרמ"א והרד"ך, וכמש"כ המשנ"ב סי' לב ס"ק סז, עיי"ש. אמנם יש לדחות דלא דמי, דשם מסיים בכתיבה, אבל כאן אם הכתיבה היא רק בליטת השי"ן, אבל השחרות שלאחריו היא מדין צביעה ולא מדין כתיבה, וא"כ באמת נגמר הכתיבה בבליטה, והצביעה שלאחריה אינה גמר האות אלא צביעתה. ועוד דהוי צביעה מדין קציצת התפילין, כלומר כחלק מכל התפילין ולא מדין האות כלל]. ואמנם צריך לצבוע אותו כעין צביעתו האחרונה, שלא יתבטל צורת השי"ן של הכתיבה מחמת הצביעה של הבית כולה בשחור. כלומר, דאם יצבע שחור, א"כ נמצא דבעצם כשצבוע שאר הבית באותו צבע אין לכתובת השי"ן הראשונה היכר, ולכן יבריקנו מתחילה. אך יל"ד בזה דכיון דסו"ס הוא מבליט את השי"ן ומעתה הוא ניכר כלפי שאר הבית, א"כ לא איכפת לן מה דאינו ניכר מצד צבעו, כי סו"ס הוא ניכר. [ויצויין דפשוט דלא איכפת לן מה שכותב ואח"כ עושה בקימוט, כי מ"מ אם הכתיבה מספקת א"כ יצא, ואם אינה מספקת הו"ל כלא עשה כלום. ודוחק לומר דיוצא בדיעבד, ואם יקדים הכתיבה שוב הקימוט כלאו כלום. ראשית מה"ת, ועוד דאפשר דאפילו אם יוצא בכתיבה בדיעבד, יתכן שהקימוט עדיין יועיל גם לאחר הכתיבה להיות שי"ן מהודר]. שו"ר בזכרון אליהו פי"ג סדר עשיית השי"ן דכתב בהערה דאין בזה משום כתב ע"ג כתב, ושם בסו"ד אות ד הביא דיש מנהג בין הסופרים לעשות כעין מש"כ, אך לא ביאר הטעם. והגרי"א ז"ל העיר דלכא"ו מה דכותבים ואח"כ חוקקים האות הו"ל ככתב ע"ג כתב, ודומיא דדעת סה"ת דלא מועיל כעג"כ בח"ק, ה"ה כאן נימא דאם צריך כתיבה בולטת, א"כ הכתיבה הראשונה הו"ל כאות פסולה בח"ק ושוב לא יועיל החקיקה. ולענ"ד זה אינו כלל, כי ח"ק הוי אות פסולה לגמרי, דהרי היא אות גמורה ולא חסר לה כלום מצד עצמה, ורק דהתורה פסלתה, וא"כ הוי כשאר כתב ע"ג כתב דלא מועיל [עי' שו"ע אה"ע סי' קלא ס"ה דנחלקו אי כעג"כ הוי כתב, ואף למאן דס"ל דהוי כתב היינו במתקן, וע"ג פ"פ שם]. אבל כאן הרי הכתיבה לגבי חקיקה לאו כלום היא, וא"כ פשיטא דלא נחשב לכלום. וה"ז כעין מש"כ הבית מאיר באה"ע סי' קכה דלכו"ע מועיל כעג"כ אם כתב הראשון הוי ח"ק, והוא היפך דעת סה"ת, וכתב לבאר טעמו, משום דח"ק הוי כמאן דליתא. וא"כ אף דשם נקטינן כסה"ת דאיך יחלוק עליו הב"מ, מכ"מ בנד"ד פשיטא דגם סה"ת יודה דהכתיבה לאו כלום היא ממש. ועוד דהרי כבר נלאו האחרונים להבין למה באמת שאני כתעג"כ כשהוא לשמה ע"ג שלא לשמה, ובג"פ ביאר משום דכתב עליון יכול להועיל לתחתון, ולכן מכשיר בשלא לשמה, אבל בח"ק הוי כתב פסול ואינו יכול להועיל לו. ולכא"ו כאן אם חסר כתב בולט, הוי כחסר תנאי לשמה, דמצד הכתיבה אין פסול, ורק דחסר מעלה. וכש"כ שהוא כן לדעת הגר"ח גיטין יט ע"א שכתב

מא. שני צדדי התפילין מימין ומשמאל למעברתא יהיו מכוונים זה נגד זה, דבלא"ה ליכא ריבוע.

מב. לחתוך המעברתא בזוית כחצי קשת, ושלא יהיה עגול, דבזה יש לחשוש שמאבד הריבוע⁷⁷.

מג. חור המעברתא יהיה מרווח שלא ילחץ על הרצועה ויגרום להפרדת התיתורות, אבל לא מרווח מידי שיגרום שהתפילין יזוזו חוץ למקומם הראוי.

מד. לא למרווח על תחתית הבתים חומר נגד זיעה, וכן לא למשוך על עור הבתים⁷⁸.

מה. אחרי גמר עשיית הבתים יבדוק אותם ע"י פנס אם לא נוצר בהם נקב בעת הכנתם.

צביעת הבתים

דהטעם בשה"ת הוא ע"פ המהר"ם שיף דפסול רק בח"ק, משום דתיקון כתב עליון לגבי התחתון הוא גם בח"ק, ולא בכתיבה גמורה. וא"כ כאן ודאי כשר. אולם אכתי מסופקני בעצה זו, כי שמא כתב שאינו בולט לגבי כתב בולט הוא כמו סיקרא, וא"כ באנו לספק דדיו ע"ג סיקרא, דדעת הביה"ל ס' לב ס"ג שהוא ספיקא דדינא. אולם כ"ז יש לחוש רק לדעות דס"ל דאין דין להשחיר את השי"ן, אבל אם מדינא צריך להשחיר את השי"ן לכאן צע"ג לומר דשחרות שמשחיר מתחילה הוא כסיקרא, דהרי כיון שהתורה אמרה דבעינן אות בולטת וגם שחרות, מה לי אם הקדים להשחיר מתחילה או לבסוף. והרי פשוט דאפשר להשחיר כל הבית ואח"כ לעשות השי"ן. אך בקושי יל"ח ולומר דכאן גרע, דכאן יש ב' דינים דין כתיבה והיא נעשית ע"י הבלטת האות, ודין שני להשחיר, אבל הדין להשחיר אינו מדין כתיבה אלא מדין צביעת כל הבית, וא"כ בשלמא אם צבע תחילה ואח"כ כתב אות י"ל דנחשב כתיבה ע"י החקיקה, אבל כאן שכתב א"כ כבר נתן תורת אות פסולה לשי"ן, ושוב אינו יכול לתקן. ולא אמרינן דהו"ל כתחילת צביעה, אלא הוי ככתיבת אות פסולה ופסול, ועדיין צ"ע בזה. [והנה מקום איתי להעיר, למאן דמחמיר על דעת הגר"ח שלא לתקן שום אות, משום חשש כעג"כ, והיינו דנקט דע"כ לא נחלקו בכעג"כ אלא לגבי כתב העליון אבל לגבי כתב התחתון לכו"ע הוי כנמחק, עי' גר"ח הנ"ל, וכן בליקוטי הגר"ח ס' כט וס"י לג, א"כ בשלמא בכל שי"ן שחוקק ואח"כ צובע הרי כך הדין, ואפילו לפי השיטות דא"צ לצבוע, מכ"מ י"ל דלא חשיב מחיקה כיון שהבליטה קיימת, ואיך יבטלנו השחרות. וגם י"ל דכיון שהוא צובע ואינו כותב, א"כ צביעה ע"ג כתיבה אינה מבטלת ומוחקת את האות התחתונה, ויל"ע. אבל הא קשיא לי, הרי מנהג כל הסופרים שצבועים כמה שכבות זעג"ז, וא"כ לדעת הגר"ח איך צובעים פעמים, הרי צביעה ע"ג צביעה הוי ככעג"כ, וכמפורש במג"א ס' לג סק"ז, ואף דנחלקו האחרונים על המג"א, לא נחלקו עליו בעיקר מה דנקט דשייך כעג"כ בצביעה].

⁷⁷ זכרון אליהו. וכבר ראיתי שיש שחשבו העיגול להידור, כי בתפילין של יד עם קשר יו"ד של הדרכי משה וכמנהג אשכנז הקשר זה מהתפילין, וכשהחיתוך בעיגול מתהדק שם טפי. וראיתי מי שהעיר דלכאן בשו"ע משמע שלא היו חותכים כלל בצורת עיגול או חצי קשת, אלא משמע שהיו חותכים כל העור והיה נראה כזה □. וכתבו דלפי החיתוך שלנו עדיין נראה המעברתא כחלק מהתיתורה ואין ניכר ריבוע התיתורה, משא"כ באופן של השו"ע נראה התיתורה כמרובע. ולענ"ד אין בדבריהם כלום, דבשניהם ניכר שינוי, ובשניהם אפשר לטעון דמכ"מ הריבוע אינו ניכר לגמרי. ועוד דלעשות הריבוע הנ"ל בתשי"י יהיה חיסרון גדול מצד הצמדת הקשר לבית, כי החיתוך שלנו נועד כדי להחזיק הקשר צמוד לקציצה. אבל אפשר אולי לחתוך בצורת האות כ' ואות נ', ובזה יהיה הריבוע יותר ניכר, וגם המעברתא תחזיק את הקשר. שו"ר בזכרון אליהו פ"ח ס' ה שהביא דבכרוך שאמר משמע דיש לעשות חיתוך המעברתא כמו שאנו נוהגים, עיי"ש.

⁷⁸ האריכו בזה אחרוני זמנינו, כמו הגרשז"א בהליכות שלמה, שבה"ל, וזכרון אליהו ועוד.

- מו. הצבע והשרלק [לשי"ן] יהיה כשר⁷⁹.
- מז. הצבע יהיה דק ונספג⁸⁰.
- מח. הצבע עצמו⁸¹ יהיה שחור כעורב, ולא יסמוך על שחרות כעורב מתוך ריבוי שכבות צבע.
- מט. הצביעה עצמה תיעשה כנ"ל באמירה לשמה בישראל גדול ובידים⁸².
- נ. צובע כל חלקי הבית, פרט לחלל המעברתא, אבל צדדי החיתוך של המעברתא צובע שחור⁸³.
- נא. יאות להשתמש במברשת שאינו מדבר טמא [כמצוי מדבר אחר].
- נב. כשמשחיר הבתים יזהר שלא יפול טיפות צבע מהקיסם, דזו צביעה כמתעסק, לכן יהיה הקיסם לח ולא מלא צבע⁸⁴.
- נג. דבר חדש שראיתי לאחרונה, שיש לעשות צבע התפילין לשמה, שעשיית הצבע יעשה לשם מצות תפילין⁸⁵.
- נד. צובע את הבית ורק אחרי הצביעה מכניס הפרשיות לתוך הבתים⁸⁶.
- נה. מצ"כ, ייבוש של הבתים יעשה בפריסה על הרשתות בחום רגיל ובמשך זמן רב⁸⁷. [ובכלל יש להקפיד מאוד על יבוש העור כראוי, בין כל פעולה ופעולה, כדי שלא יתקלקל ריבוע הבתים⁸⁸].

⁷⁹ עי' מש"כ לגבי רצועות בענין זה.

⁸⁰ כמש"כ המשנ"ב מהחיי"א, ולברר דלפי המציאות היום נראה שזה ממש כמו טיח ודבר נוסף לתפילין ממש, וצ"ע. ועי' מש"כ לעיל לגבי צבע השי"ן שלא יהיה הצבע כפירורים כשמורידים אותו, אלא צבע שאין בו ממשות ונספג ממש.

⁸¹ עי' סת"ם כהלכתן מבוא עשיית רצועות אות ד דיל"ד בצבע שאינו שחור כעורב, ורק עי' ריבוי שכבות נעשה שחור כדין, די"ל דאינו מספיק. ויל"ד בזה, ושמעתי דד"ז שכיח קצת בשעת הכתיבה, דלפעמים הסופר מערב קצת רוק, ויש לברר ד"ז.

⁸² לאפוקי עי' לחץ אויר.

⁸³ עי' זכרון אליהו פ"כ הלכה יד שהסתפק בזה, ולכן כתב דיש להחמיר ולצבוע, אבל יצבע בצבע דק כדי שלא יהווה חציצה.

⁸⁴ סת"ם כהלכתן מבוא עשיית בתים אות יד. [ולרווחא פורתא כדי להישמר ממכשול, אפשר שיועיל אם בעל המלאכה יעלה בדעתו בתחילת ההתעסקות בעת שאומר שיהיו כל מעשיו לשמה, שכולל בזה גם כל הדברים שעלולים ורגילים לקרות, וצ"ע. ועי' בזה בזכרון אליהו פי"ז סי' כב והלכה יד].

⁸⁵ וצינו לזה שו"ת משכנות יעקב או"ח סוף סי' נח, ושערי יושר ש"ג.

⁸⁶ יש בזה שני טעמים, א' כדי שלא יתקלקלו הפרשיות. ב' בספר סת"ם כהלכתן מבוא פרשיות התפילין אות ז רצה לחדש דיש בזה גם משום תעשה ולא מן העשוי. ושו"מ שכבר הקדימו בזה בדעת קדושים סי' לב סמ"ח, ולכן באמת יש להקפיד בזה. ורצ"כ בתהו"מ כתב דנוהגים לצבוע רובו או כולו לפני הכנסת הפרשיות, ואיני יודע למה ינהגו כן בדווקא.

⁸⁷ זהו צורך טכני ונועד לתת ייבוש טבעי, ויש סוגי צבעים שהיצרן ממליץ לייבש זמן רב.

הכנסת הפרשיות ותפירת הבתים

- נו. כבר נתבאר דשער העגל וגיד התפירה יהיו מן המותר בפוך. גיד התפירה יקח משור⁸⁹, ויקחנו מהעקב⁹⁰. [ועכ"פ יזהר מאיזה גיד לוקח, כי לא כל הגידים דין גיד עליהם⁹¹].
- נז. שער העגל היוצא מהבתים יהיה פחות משעורה⁹², ויוציאו מאותו נקב העשוי לחוט התפירה שחוצצת בין שני הבתים⁹³. ויוציא רק ב' שערות לבד⁹⁴, חד זכרוך על הפרשה, וחד זכרוך על המטלית⁹⁵.
- נח. הקלף שכורכים על הפרשיות יכרוך לאורכה⁹⁶, ובתש"י מכסה רק שני צדדי הפרשה, ושני צדדים אחרים של הפרשה יהיו נראים, והצד שאינו כרוך יהיה לצד דופן הימיני והשמאלי של הבית שיהא הפרשה רואה פני האויר⁹⁷. ובתש"ר יעשה מטלית שאינו מכסה כל הפרשיות רק רובם⁹⁸.

⁸⁸ עי' זכרון אליהו מדריך אות ט בזה, ומבואר שם שצריך יותר משבע חודשי יבוש.
⁸⁹ ולא מבהמה דקה וכיוצא, ומסתברא דעדיף שיהיו הגידים מעגל, ויל"ד בזה. ולמעשה המנהג הוא שלוקחים מבית המטבחים של בד"ץ עד"ה לשחיטת פרות גיד הנקרא גיד הסופרים, ולא הספקתי לברר מהו.
⁹⁰ כמבואר במשנ"ב סי' לב ס"ק רכב. אולם רצ"כ בתהו"מ כתב דנוהגים ליקח מהירך, ואפשר דלא ידענו לעשות מהעקב.

⁹¹ עי' שע"ת שם ס"ק סט ומשנ"ב שם ס"ק רכז.

⁹² עי' מג"א סי' לב ס"ק סא שהקיל בזה, אבל רעק"א הביא להחמיר בזה, וכ"ה במו"ק.

⁹³ דלעשות לה נקב בפנ"ע, יש לחוש קצת מצד הוספת חריצים ונקבים בבתיים, אף דהמנח"ש ח"ב סי' ד אות ט כתב דאי"צ לדקדק כ"כ בהכי, וכן נקט בזכרון אליהו פי"ב סי' ח, עיי"ש בראיותיו, פשיטא דעדיף טפי שלא להוסיף, וגם משום שלימות הריבוע. וגם דאפשר שפסול כדין כל נקב בתפילין המבואר באו"ח סי' לג ס"א, ובאמת דשם מפורש בשו"ע דבעינן שמושב הבית יהיה קיים בלי נקב, ומשמע דכל נקב פוסל, ועי' זכרון אליהו שם שנדחק להתיר בזה. והנה חוט התפירה שנראה בחוץ מוציאים בד"כ מנקבים נפרדים העשויים לשם כך. ונראה דעדיף טפי שערוך אלו יצאו מחור זה ולא מחורים המיועדים לתפירות התתורה, כי התפירות צריכות להיות על בית התפילין, וא"כ יש לחוש לחציצה, אף דמין במינו אינו חוצץ, מכ"מ יש לחוש לדעת האבני נזר יו"ד סי' רסו ואו"ח סי' תלג אות ו דבמקום דבעינן נגיעה חוצץ, וכן משמע במשנ"ב סי' כז סק"י וס"ק יד דלא אמרינן בענינים אלו מין במינו אינו חוצץ, והביאו מהלכו"ש שם ס"ק יח [אלא דלא נתברר שם טעמו בזה, ולמה באמת חוצץ, וצ"ע]. ואולי הוא כהאבני נזר, וכן כל שמשמש באותו חור הרי צריך להרחיבו, ואז יתרחקו התפירות זה מזה ויהא בזה חיסרון ריבוע. אבל בחוט התפירה שחוצץ בין הבתים אין צורך בנגיעה בבתיים, ולא שייך בהם חציצה.

⁹⁴ הגרש"מ העיר דאי"ז מעשי, כי דרכן של השערות להישבר מחמת כסוי הפלסטיק, ואם ישאיר רק ב', אפשר שישברו ולא ישאר לו כלום.

⁹⁵ לשון הזוהר להוציא רק שער אחד, אבל ילה"ס איזה עיקר זה שעל הפרשה או זה שעל המטלית, ולכן יוציא אחד מזה ואחד מזה ולא יותר. רצ"כ בספרו תהו"מ כתב ליקח ב' שערות, ואיני יודע מהיכן למד זאת, ואולי כוונתו שער אחד תחת המטלית ושער אחד למעלה.

⁹⁶ דעת קדושים, ועוד.

⁹⁷ ובזה ירויה שיטת המרדכי דחשש לכרוך התפילין במטלית משום שגורם שאין הפרשיות רואה פני האויר, עי' ב"י סמ"ד. ואף דבאמת גם אם יהא נראה לאויר הקדמי והאחורי לכאן גם נחשב רואה פני האויר, מכ"מ בגמ' מצאנו

- נט. כריכת שתי השערות על הפרשה יהיו לאורך הפרשה, והחיצוני יכול להיות גם לרחבה⁹⁹.
- ס. בסוף הכריכה יקשור השערה¹⁰⁰.
- סא. השערות והקלף שעל הפרשיות לא יתחלפו ביניהם¹⁰¹, וכל פעם שכורך השער יקשור מחדש¹⁰².
- סב. קלף הכריכה יהא מעובד לשמה¹⁰³, ובשאר דיני הקלף.
- סג. וכן יקח לקלף הכריכה קלף לבן¹⁰⁴ וחלק בלי סימונים וכדומה¹⁰⁵.
- סד. טויית הגיד ושזירתו יהיה לשמה¹⁰⁶, ובידים¹⁰⁷. וכבר נתבאר דעצם התפירה והכריכה גם יעשה לשמה כמשפט.

דרואה פני האויר קאי על הצדדים, ועי' תוס' מנחות לה ע"א ד"ה מעברתא שכתב דכל שהבית רואה האויר ימין ושמאל ש"ד.

⁹⁸ מהטעם הנ"ל, וזאת מצ"כ הטעם שאם גודל המטלית עולה על רוחב הפרשה יש חשש של בית בתוך בית זאת ועוד שצריך שהפרשה תראה פני הבית ואף בתפילין של יד אנו מקפידים בכך ומאידך מקפידים שלא תהיה צרה כיוון שעל ידי המטלית נשמרים הפרשיות שלא יתקלקלו כמבואר בתיקון תפילין. וע"ע בזה בסת"ם כהלכתן מבוא הכנסת הפרשיות אות ג באורך, ולכא' כנ"ל היא פשרה נאה. ורצ"כ בתהו"מ עשה פלוגתא בין הרמב"ם למרדכי, דלהרמב"ם המטלית אתא מהלל"מ וא"כ די בצרה, אבל למרדכי דאתא להגן א"כ צריך שיהא כל הפרשה מכוסה. [אלא דהמרדכי גופא הביא צד דיש לבטלו, וכשיטתו דאינו אלא להגן ולכן אינו מעכב, ולכן טוב לעשות כנ"ל ובהו יהיה שיטת הרמב"ם ואולי גם כל שיטת המרדכי]. ובזכרון אליהו פכ"א סי' ז אות ב נקט לכסות כל הפרשה, ולענ"ד עדיף כנ"ל. [ועוד, דנקט שם דצריך לכסות לגמרי, וזה ממילא אין עושים דמכסים רק משני צדדים ולא מארבעתם].

⁹⁹ המנהג לרחבה, אבל בתיקון תפילין נראה שגם החיצוני לאורכה [עי' זכרון אליהו פכ"א סי' ו אות ב בזה], ובקול יעקב כתב שיש להקפיד שיהיה קשור היטב ולא יפול, ואם יקשור לאורכה לא יפול. ועי' שבה"ל ח"י סי' ה דן דאם יקשור לרוחבה הוי כצלב עם הפנימי, ואם יקשור שניהם לאורך הפרשה אין חשש בזה, ולכן אולי עדיף שניהם לאורך הפרשה. אבל בדעת קדושים סי' לב ס"ק נה נקט דעדיף לעשות אחד לרוחב ואחד לאורך, כדי לצאת שני צדדי הספק איך לעשות. [ואינו מובן כ"כ דהא ישנו גם ספק אם כורך מבפנים תחת המטלית או מבחוץ למעלה מהמטלית, וכמבואר בב"י ושו"ע סי' לב סמ"ד, וא"כ לדברי הד"ק היה צריך לכרוך שנים בפנים אחד לרוחב ואחד לאורך, וכן בחוץ].

¹⁰⁰ כ"מ ברש"י שבת כח ע"ב, ובאו"ז סי' תקס, ועי' זכרון אליהו פכ"א סי' ו אות א שגם נקט דעדיף לקשור מאשר לכרוך עד שיעמוד מאליו.

¹⁰¹ מדין קרש שהיה בצפון כו'. עי' קול יעקב סי' לב ס"ק רד.

¹⁰² זכרון אליהו פכ"א סי' ו אות ג, ושם הלכה טז.

¹⁰³ כן משמע דעת הסמ"ק או"ח והגה"מ הובא בב"י סמ"ד, וכ"ה בקול יעקב סי' לב ס"ק רה. ועי' בסת"ם כהלכתן מבוא הכנסת הפרשיות אות ב נקט דאין להשתמש בקלף המעובד לשם כתיבת תפילין, ובפשטות סברתו דהוי הורדה בקדושה, והיינו דלדעת הרא"ש בב"י סי' לב שם דאינה הלל"מ א"כ הוי הורדה גמורה, ואפילו לדעת הרמב"ם דהוא מהלל"מ מכ"מ י"ל דאין קדושתן חמורה כקדושת הקלף, וא"כ הוי הורדה. אך לא הבינותי, דהא הורדה מקדושה חמורה לקלה מותר כל עוד שלא צייר ביה, והוי רק הזמנה, ורק לדעת העבודת הגרשוני יש חשש בזה, וצריך להתנות, אבל המשנ"ב פסק דלא כדבריו עי' סי' לב שעה"צ ס"ק כח, וכן משנ"ב סי' מב ס"ק יט. והרוצה להחמיר יכול להשיג קלף שנעשה עם תנאי לצורך המטלית או עור מיוחד שעובד לצורך זה. שו"ר בזכרון אליהו פכ"א הלכה טו שנקט דיש להתנות מפני הספק הנ"ל.

¹⁰⁴ קול יעקב סי' לב ס"ק רב ע"פ קבלה.

¹⁰⁵ קול יעקב שם ס"ק רד.

¹⁰⁶ מג"א סי' לב ס"ק סו ושנ"ב שם ס"ק רכב. האמת דאמרו כן רק לגבי טויה, אבל לכא' ה"ה שזירה.

¹⁰⁷ ולא ע"י מכוונה אע"פ שגם במכוונה זו צריך סיוע יד אדם.

- סה. המנהג הרווח שכל פעם שפוחתים הבתים הסוגר מניח גידים חדשים ומטליתים חדשים, ויש להקפיד על כל הנ"ל גם בחדשים.
- סו. הכנסת הפרשיות לשמה וכסדרן¹⁰⁸, ולכן לפני שמכניסים אותם לבתים חוזר וקורא את הפרשיות לראות שהם כסדרן [ונכתבו כהלכתם]¹⁰⁹.
- סז. נראה דיש להקדים הכנסת תש"י ואח"כ תש"ר¹¹⁰, ויאמר לשמה על כ"א בנפרד.
- סח. יכניסם כדין, אותיות למעלה, ראש הגליון לימין¹¹¹, וגלולה לראשה.
- סט. להקפיד שלא יקפל הפרשיות אלא יהיו גלולים ואח"כ ילחץ אותם במרכז הגלילה כדי להכניסם, וגם אם אפשר לבדוק אם גורם סדקים בכתב.
- ע. כל הפרשיות יכנסו לתוך הקציצה ולא יצאו לחוץ לתוך התיתורא אפילו העליונה¹¹², בין בתש"ר ובין בתש"י¹¹³.

¹⁰⁸ עי' בזה בשתוה"נ ח"ב סי' כג וסת"ם כהלכתן פכ"ג אות ב.

¹⁰⁹ בשו"ע סי' לב סכ"א כתב לעשות כן כדי שלא תתחלף בין פרשה לפרשה, אבל בקסת הסופר סי' כב אות א כתב שיש לקרוא אותם בדקדוק גדול ובעיון רב כדי שלא יהיה בהם שום פסול. ולא ידעתי מנ"ל הא. ואפשר שכ"ז הוא בכלל הגהה הרגילה בפרשיות שכתבנו ע"ז להלן דבעינן ב' הגהות. אבל אחרי שהוגהו הפרשיות אי"צ לקרוא בעיון רק בודק שהם כסדרן וכדין השו"ע. והגרי"א העיר דכ"ה בתיקון תפילין להדיא, שו"ר דבאמת כן משמע בבאור הגר"א שם, דצריך לקרות ולחזור ולקרות, וכמו בגט בגיטין יט ע"ב, ובתוס' שם כתב שר"י היה רגיל לקרות לפני נתינת הגט ולאחריה.

¹¹⁰ לכאן דמי לכתבתם, דיש להקדים ש"י לש"ר, עי' משנ"ב סי' לב סק"ה, ולא דמי לקשר, דשם כדי לכתוב השם כסדרן מקדימים קשר ש"ר.

¹¹¹ עי' שו"ע הרב סי' לב ס"ע דהוא לכתחילה, אבל במקדש מעט שם ס"ק קפב נקט דבש"ר אפשר שהוא לעיכובא, ובעה"ש ספ"ד נקט דהוא לעיכובא.

¹¹² דעת השל"ה ועוד, וכן מבואר מתוך כמה ראשונים [עי' ב"י סי' לב סל"ט בשם המרדכי, וכ"כ השו"ע] שם סע"ז, ובשו"ת אבני נזר או"ח סי' יד תמה עליו, ולדברינו כך הוא במרדכי, ובאמת כ"ה בעוד ראשונים, אבל מהשו"ע ופוסקים סי' לב סמ"ז מבואר דכשר עיי"ש בשו"ע ט"ז ומשנ"ב. ואמנם יצוין דלדעת השו"ע"ר עולה דבתפילין שלנו העשויות מגסות אין יוצאים תפירה כלל, דהא אין התפירה על הבתים רק על התיתורא, עיי"ש היטב, וכן עי' ארץ צבי סי' קו, וצ"ע טובא בזה. ובזכרון אליהו פ"א סי' ו נקט דהשו"ע"ר יודה בתפילין שלנו, ולא ידעתי מנ"ל, הא י"ל דהעור שבסוף הבתים ששם מתחיל התיתורא נקרא תיתורא גרידא, ואין עליו שם בתים כמו עור הבתים שהם מוחלקים מהתיתורא דאף כשמקפלים חוצה יש להם שם בתים. ובאמת דאולי יש עצה לדעת השו"ע"ר גם בתפילין שלנו, והיינו דבמקום להוציא העור בסוף הבתים שיהיו לתיתורא וממשיכם כחצי ס"מ ואח"כ יורדים ונעשה דופן התיתורא כנהוג, וצורתם מצד ימין כעין צורת למ"ד, במקום זה יעשה, שיוציא העור באופן ישר ושוב יקפל ע"ג עור, ומשם ימשיך החוצה התיתורא, ונמצא שהעור שבסוף הבית ותחילת התיתורא יהיה בצורה כעין ספרה 5, וחלק התחתון שם בית עליו, וחלק העליון שם תיתורא עליו, ותופרם יחד, והיו כעין הבתים שעליהם דיבר השו"ע"ר שמובלל הבית והתיתורא, ורק שהם מקשה אחת.]. והאריכו בזה אחרונים רבים ואכ"מ, ועי' זכרון אליהו פרק א באורך, [ויל"ד בנוגע לגליון הפרשיות אם יש להחמיר בזה, ועי' מנחות לד ע"ב ברש"י ד"ה וצריך שביארנו ב' מהלכים בהבנת דבריו, ולפי המהלך הראשון הגליונות אכן נחשבים בכלל הפרשיות, וכתבנו שם דכן נראה עיקר בדעתו. אולם יישבנו גם אופ"א בדוחק ככוונתו, וכן היה נראה קצת מסביר שהגליונות אינם בכלל הפרשיות. שו"מ גם בדבי"צ ח"א סי' כג שכתב דלדעת השל"ה אי"צ להקפיד על הגליון, וכן מצאתי בזכרון אליהו פ"א הי"א והי"ב שכ"כ והביא ראיה שהבאנו לעיל מסמ"ז דעכ"פ נוגע לגליון כשר, אך יל"ד אי הוי ראיה, דהא מדברי הפוסקים שם משמע דלא חשש כלל לחומרת השל"ה, וכמבואר בט"ז, וא"כ אף לפירושים אחרים שם, עי' ד"מ, י"ל דהיינו משום דלא ס"ל כהשל"ה, אבל מאן דס"ל כהשל"ה אפשר גם על הגליון יש להקפיד.]. אמנם יש לברר השיטות איך מחזיקים אותו בפנים שלא יפול, ודו"ק. ועי' ב"י סי' לב סוף ס"נ בשם הר"י אסכנדר שכתב

עא. לעשות החורים לשמה ובידים¹¹⁴, ובמרחקים שוים, החורים יהיו דקים¹¹⁵ שהתפירות יהיו נוגעים זה בזה בכ"מ¹¹⁶ וגם מרובעים, ובפרט בפינות, באורכם ברחבם ואלכסונם הכל שוה¹¹⁷.

עב. ריבוע התפירות בתיתורא עליונה ותחתונה יהיו שוים¹¹⁸, וכן יהיו שוים ביחס לקציצה, כמו הקציצה עם התיתורא¹¹⁹. [וע"ע בסמוך].

עג. התפירה תהיה על הבתים¹²⁰, ולא לעשות חריצים¹²¹ בבתים כנהוג¹²². [גם העושה חריצים, יזהר שריבוע התפירות יעשו מכת התפירה ולא מחמת החריצים].

דמניחים קלף תחת הפרשיות, ואפשר לעשות כן גם לצורך החזקתם בפנים. שו"ר באבן ישראל ח"ט סי' סג הל' תפילין סו"ס לב, שכתב לעשות כע"ז. וכבר כתבנו דאפשר להחזיקם בגובה ע"י גליון או מטלית שבולטת קצת כלפי מטה [בזכרון אליהו עצות כתב דגם מועיל להכניס ולהוציא הפרשיות, ובחתיכה הבולטת חותכים אותה קצת לשנים, כדי שיוכל לכרוך השער לאורך], אך ראיתי שיש לזהר שלא יהיה ארוכה מידי, כי א"כ אפשר שהמטלית תכסה על הפרשיות, והדין שהתיתורא צריכה לכסות על הפרשיות, ולא מטלית, והוי כעור אחר שמכסה. שו"ר בזכרון אליהו פי"ד הלכה ט שהעיר חשש זה, וגם העיר דיש בזה משום חציצה, אבל דבריו קצת מוקשים שם, דנקט דאם היא מטלית ארוכה, אין חיסרון, דכל שהיא מחוברת למטלית שהשתמש לפרשית שפיר דמי, ורק בחתיכה נפרדת יש לחוש. ולכא' ז"א, דרק לגבי חיסרון חציצה איכא לחלק אם הוא מחובר למטלית או הוא חתיכה אחרת. אבל לגבי החיסרון שהמטלית עצמה מכסה כתיתורא על הפרשיות, לכא' זה שייכא גם במטלית שהיא ארוכה מידי, ויל"ד. וע"ע בדבריו שם הלכה ז שכתב שאם רצונו להחזיק הפרשיות בגובה ומשום כך הוא תוחב בצדדי הפרשיות חתיכת קלף נמי יש לחלק כנ"ל, דאם הוא חתיכה בפנ"ע יש לחשוש משום חיסרון דאין הפרשיות רואות את האויר. אבל אם הוא האריך המטלית וקיפל האורך בצד הפרשה ועי"ז נתהדקו הפרשיות שפיר דמי. ולענ"ד לא ברירא מילתא, דכיון שהיא חתיכה שאינה נצרכת יל"ד דג"ז מגרע ברואה את האויר, ויל"ד. ועי' לרצ"כ בתהו"מ שכתב דיש כופלים המטלית כמה פעמים שישמש כבסיס בטוח שלא יפול הפרשיות מטה, ובאופן זה יש לחוש לנ"ל דהוי כעין תיתורא, ועי' עוד בזה זכרון אליהו פ"ו סי' ב. [וכדלעיל יל"ד לגבי המטלית אולי צריכה כולה להיות בפנים, ובזכרון אליהו שם הלכה יב הכשיר].

¹¹³ עי' זכרון אליהו פ"א סי' ד שהאריך בזה, ונקט דתש"ר חמירי, משום דבעינן שיהיו הפרשיות בבתים נפרדים, ועור ד' הבתים מתערבבים בתיתורא העליונה, ובאמת דאינו מובן כ"כ, דאם המחיצות מגיעות לתוך התיתורא א"כ בלא"ה הם עכ"פ מופרדים מהמחיצות ומאין יימר דבעינן שיהיו מופרדות גם בצד הרוחב בעורות בתים נפרדים. ואם מיייר שאין המחיצות מגיעות לתיתורא א"כ בלא"ה יש לפקפק, דהא אין מחיצות מפרידות בין הפרשיות, וא"כ גם אילו לא היו עורות הבתים מתערבבות בתיתורא יש להחמיר. עוד יצויין דלפמש"כ דהטעם להדר בש"ר הוא משום שעור הבתים מתערבבות בתיתורא, א"כ בתפילין שהם בלי קיפולים אין להחמיר. שו"ר שם פ"ב ה"ג שאכן דן דבעינן מחיצות מבדילות בפנים בתוך התיתורא אם הפרשיות מגיעות לשם, אבל ס"ל דמכ"מ מה דמתערבב עור הבתים בתיתורא עדיין הוי גריעותא.

¹¹⁴ ודלא כיש מקילים לעשות במכונה.

¹¹⁵ שמעתי 1.4 מ"מ.

¹¹⁶ דנו בזה בשב"ל ח"ה סי' יד, ובשו"ת אור לציון ח"א סי' ד. ומצ"כ דעושים כן ע"י שמכניסים חוט אחד לתוך השני, ויש לברר בדיוק המכוון. ושו"ר בזכרון אליהו פ"ט הלכה לב דנקט דאי"צ שיגעו התפירות זב"ז, ודייק כן בחי"א כלל יד ס"ב ובשו"ת מהר"ם שיק או"ח סי' כ, ואכתי נראה להחמיר.

¹¹⁷ עי' משנ"ב סי' לב ס"ק קעז וס"ק קעז.

¹¹⁸ עי' זכרון אליהו פ"ט הלכה כד דנקט דל"צ, ולא ברירא להקל.

¹¹⁹ זכרון אליהו שם הלכה כה, ולכא' הוא ע"פ החזו"א דס"ל הכי בקציצה ותיתורא.

¹²⁰ יל"ע בתפירות הבתים דידן, דלפמש"כ בזכרון אליהו פ"ה סי' ז דבגסות אין התפירה מועלת, א"כ נמצא דהו"ל כמאן דלא תפור, וכעין מה שחשש החזו"א שלא להשים דבק דהדבק מבטל התפירה, וא"כ גסות שהתיתורא התחתונה מכסה על הבתים, ולא יפרד בלא"ה, נמצא דהתפירות אינם עושה אלא מעשה איצטבא בעלמא, ואינם תופרים הבתים, וא"כ איך מתקיים דין זה. ובשלמא בדקות התפירות מועילות אבל בגסות שאינם מועילות צ"ע. [ויל"ד אולי זה היתה הסיבה שלא עשו גסות בכל הדורות, וצריך לברר דשמא היה קשה לעבדם וכיוצא].

עד. י"ב התפירות מגיד אחד ארוך ושלם¹²³, ולא יבוא מחוט שנפסק במשך כל אורכו¹²⁴, ויהיה החוט שוה בעוביו בכל משך אורכו¹²⁵.

¹²¹ רצ"כ בתהו"מ כתב דהעושה חריצים אלו יעשהו באמצע ולא קרוב לקציצה או לשפת התיתורא.

¹²² כמו שהיה נהוג בכל הדורות עד שהתחילו לעשות מגסות, וכמו שהרעיש הדברי יציב ח"א סי' כא, ולכאורה צודק דיש בזה חשש דמחסר הריבוע, וכן משמע בביה"ל סי' לב סל"ט ד"ה נתקלקל שכתב תו"ד, דפשיטא דכל מקום שנתקלקל הריבוע בדופן הבית אפילו שלא במקום החוד נפסל. אמנם יש מקום לחלק בין חריץ באמצע שטח הבית לחריץ בדופן הבית בחודיו, ואפשר שכוונת הביה"ל לרבות דמלבד במקום חודו בזוית למעלה, ה"ה בכ"מ אחר בחוד, או באמצע הדופן אם נכפף וכדומה. אבל חריץ בעלמא בדופן י"ל דלאו כלום. ועי' בשבבה"ל ח"ג סי' ב שכתב לדון אף בזה חיסרון ריבוע, ובאמת דהמדקדק בביה"ל נראה ג"כ כך, וכמו שהביא מהמזבח, ולכא"ו במזבח אם יש חור באמצע דופן המזבח פסול, וכע"ז מפורש בתוס' זבחים סב ע"א לחד תירוצו, דגובה באמצע המזבח מפסיד דין הריבוע, אולם שם ברש"י שכתב דבמקום רגלי הילוך הכהנים היו חורים באמצע המזבח משמע דאין חריץ מפסיד הריבוע, אולם ברמב"ם משמע דלא חרצו, ועכ"פ לשיטת התוס' בפשטות גם בתפילין חריץ או גובה בכל מקום שהוא יפסיד הריבוע. [וע"ע בשו"ת מהרש"ם ח"ד סי' קכא דלפ"ר נראה דעתו להיתר, וכן עי' בשו"ת ארץ צבי סי' יב, ושו"ת מנח"י ח"ו סי' א בכ"ז]. שו"ר במנח"ש ח"ב סי' ד אות ט שכתב שאין חיסרון באלו הפגימות והחריצים [וכ"מ בחי' הגר"ח עה"ש מנחות לה ע"א], ובשבבה"ל ח"ז סי' ט כתב דמעיךר הדין אין חיסרון ריבוע בכ"ג, אלא דהידור מצוה יותר בלעדי חריצים אלו. אמנם כלל ישראל כהיום לא נוהג כן, ולכן חשוב לברר כל הענין מראשית עד אחרית, המעלות וחסרונות וכו'. ואולי החריץ מעמיד הריבוע, דבלעדיהם יתרופף מעט הגיד והתפירה, ואח"כ בעת ההנחה לא ינוע התפירה הנה והנה. הגרי"א ז"ל הראה דבדעת קדושים ובהגהות מקדש מעט סי' כז משמע שגם בימיהם היה המנהג כן. ורצה להביא קצת ראיה מדעת הראב"ד תו"מ פ"ו ה"ב דתפוח היה בנין אבנים, הרי דכל שמגביה או מעמיק באמצע משכו לא מגרע הריבוע, אבל ז"ל דהראב"ד שם ס"ל שהתפוח היה מעיקר מידות המזבח, וכמש"כ שם דמשלים לעשרה. [וע"ע בשו"ת מהרי"ל סי' קלז שכתב על ענין דומה דזיעה מקלקל התפירות, ויל"ד לעניננו דאפשר החריצים גורמים שהזיעה תשב עם התפירות וגרוע טפין]. והגרש"מ ציין לשו"ת בנין אב ח"ב סי' יב שהאריך בזה. ולענ"ד יש מקום לדון ולחלק בין שתי התיתורות, דבתיתורא התחתונה יעשה החריץ, כי אל"כ יתקלקל ריבוע התיתורא, אבל בתיתורא העליונה לא יעשה החריץ, דשם אין חשש כ"כ שיתקלקלו התפירות מצד שאין להם חריץ. ואע"פ שכבר עשה חריץ בתיתורא התחתונה, מכ"מ י"ל דעיקר דין ריבוע נאמר בבית, ומה שהחמירו הפוסקים גם בתיתורא היינו משום דנותנים לתיתורא ג"כ דין ריבוע, וכמש"כ לגבי חומרת השל"ה, ואמנם זה נאמר בעיקר בתיתורא העליונה, וכמש"כ בזכרון אליהו פ"א סי' ה עיי"ש, משא"כ בתיתורא התחתונה דאין לו כ"כ דין בית וממילא אפשר דשם אין מעכב הריבוע כ"כ. וע"ע בזכרון אליהו פ"ו סי' א שעשה פלוגתא בין הראשונים אי התיתורא העליונה יש לה שם תיתורא, או רק התחתונה, והוא הדבר שכתבנו דהעליונה נחשב לבית. [ויש לדייק כן גם מלשון הב"י סי' לב סל"ט בשם כמה ראשונים, וכ"ה לשון השו"ע שכתבו דצריך לרבע מושב התפילין, ולא כתבו לרבע התיתורא, והיינו כי יל"ח בזה בין תיתורא עליונה לתחתונה, דעליונה נחשב מושב התפילין והוא חלק מהבתים, אבל התחתונה יש לה דין תיתורא ושם לא נאמר דין ריבוע. אמנם יש ראשונים שנקטו בלשונם תיתורא, ואכתי יתכן והוא לשון המתחלף, או דס"ל דגם לתיתורא התחתונה יש דין בית, ויל"ע בכ"ז. וכן יש להעיר מהאחרונים כמו שו"ע הרב סי' לב סנ"ט וסס"ו וכן מו"ק דכ"ג שכתבו דמושב היינו תיתורא, וכע"ז במשנ"ב ס"ק קעז. וע"ע סי' לג ס"א דהטור ושו"ע כתבו דעור מושב הבית צריך להיות קיים בלא נקב, וכתב הב"י דמשמע דרק התיתורא צריך להיות שלם, אבל הנימוק"י כתב גם הקציצה, ומסיק דלכו"ע צריך כל הבית להיות בשלימות, וכ"כ הרמ"א וכ"ה במשנ"ב שם סק"ו וס"ק יד. ובאמת דצ"ב דאם טבלו היינו המושב, א"כ מה"ת דגם כל הבית, אבל לדברינו א"ש, דכיון דטבלו היינו המושב, והמושב הוא דין אחד עם הקציצה א"כ שפיר י"ל דאין חילוק בין התיתורא העליונה לקציצה. ואדרבה בתיתורא התחתונה י"ל דאין חיסרון נקב. ועי' זכרון אליהו פ"ב סי' ח שבאמת הביא כמה ראיות להקל בנקב בתיתורא, אלא דשם דעתו להקל גם בתיתורא עליונה, וצ"ע בכ"ז]. ולכן בתיתורא התחתונה קל טפי להקל לעשות שם החריצים מהתיתורא העליונה. אולם שו"ר בזכרון אליהו פ"ח סי' א שהאריך והעלה דתיתורא התחתונה צריכה טפי ריבוע מהתיתורא העליונה, והביא שם דעת החו"ב דהעליונה אי"צ כלל ריבוע. ודן גם בדבריו בפרקים האחרים שהבאנו לעיל דהתיתורא העליונה חשיבא בית, ומסיק דגם העליונה צריכה. ועכ"פ העולה מזה דבשתי התיתורות יש סברות לחלק בהם בדין ריבוע, ואינם תלויים זב"ז, אבל לכתחילה שניהם צריכים, וא"כ אין סתירה לגבי החריצים אם יעשה אותם באחד מהם ולא בשניהם. וע"ע בזכרון אליהו פ"ח סי' ג דדן בשאלה זו של החריצים ומסיק להיתר לכתחילה.

¹²³ זכרון אליהו פ"ט הלכה יא. ולכאורה חוט התפירה שבין בתים יכול להיות מגיד אחר, ויש לברר זאת. שו"ר בהידורי תפילין להגרש"ד שכתב שיהיה אותו חוט, וצ"ב. והגרש"מ"מ העיר דזהו גם פשטות לשון השו"ע סי' לב סנ"א עיי"ש, וכתב דכן משמע ברמב"ם, דז"ל הרמב"ם תפילין פ"ג הי"א, וצריך להעביר בתוך כל חריץ וחריץ על גבי העור חוט או משיחה להבדיל בין בית לבית, ומנהג פשוט להעביר גיד מגידי התפירה בכל חריץ וחריץ משלשתן. ובאמת יש להעיר דברמב"ם משמע מעיקר הדין דלא בעינן חוט התפירה, ורק כך המנהג, וגם המנהג לעשות כן רק מגיד אחד בין גידי התפירה, משמע שגידי התפירה רבים ולוקח רק אחד להבדיל בין הבתים, וצ"ב.

עה. התפירה מתחילה בוהיה אם שמוע ותופר לצד שמע והיה כי יביאך, כדין כל פניות שאתה פונה¹²⁶.

עו. חוט התפירה יהא נראה בחוץ [מכוונים]¹²⁷, ויעבירונו בפועל בין הבתים בשעת התפירה, ולא יסתפק בהשחלתם בנקבים¹²⁸, וצמוד לתיתורא¹²⁹.
עז. יש נוהגים להשחיל חוט זה בחורים העשויים לתפירת התיתורות, אבל המנהג לעשות ג' חורים נפרדים לצורך חוט המפריד בין הבתים, ונראה דהכי עדיף טפי¹³⁰.

עת. לא ישים שום דבק בתפירת התיתורא העליונה לתחתונה כלל¹³¹.

הרצועות

ועי' בזכרון אליהו פ"ה סי' ה' שהאריך דלדעת כמה ראשונים גיד התפירה שבין הבתים לא בא רק להבדיל בין הבתים, אלא הוא גם חלק מתפירת הבתים, והיו מעבירים חוט זה שבין הבתים עד מתחת לתיתורא התחתונה ובוה היו תופרים שתי התיתורות גם מבין הבתים לתיתורא, מלבד התפירה בריבוע. ולפ"ז ודאי מסתבר שהכל צריכה להיות בתפירת חוט אחד. ויל"ד דאף לדידן שאין נוהגים לעשות כן, לתפור גם התיתורא עם חוט זה, אכתי אפשר שהוא בכלל תפירת הבתים, כי החוט שעובר בין הבתים גורם לאחיזת ויציבות אחידות התפילין כולו, ובפרט אם מהדקו דאז הוא לוחץ כלפי מטה, כלפי התיתורא התחתונה. [אלא דצריך לברר אם באמת היא מועלת, ואם באמת החוט לוחץ הבית לתיתורא או שהיא רופפת ומונחת בין הבתים].

¹²⁴ זכרון אליהו שם הלכה יג, וכיון שלא ברירא השיעור בכ"ז, יש להימנע לגמרי מליקח חוט שהיה בו איזה פיסוק.
¹²⁵ עי' זכרון אליהו פ"ט הלכה כו דנקט הכי. ונראה להקפיד לכתחילה גם על קשר וכיו"ב, ודלא כמו שחילק שם הלכה כז בזה.

¹²⁶ כ"ה בתיקון תפילין, ועי' דבי"צ או"ח סי' כו, ובזכרון אליהו פ"ט האריך בזה עיי"ש.

¹²⁷ יש ראשונים שכתבו שחוט זה המבדיל בין שני הבתים, יש להעבירו מבין הבתים לתחת התיתורא התחתונה, ונמצא דמלבד התפירה המרובעת מתחת לתיתורא יתוסף ע"ז גם שלשה פסי תפירה, ותועלתם להחזיק שתי התפירות. ועי' זכרון אליהו פ"ה סי' ה' מש"כ בזה. ובסי' ז שם הכריע שאין להחמיר בזה, וגם הוסיף סברא דאפשר שאי"צ לעשות לכו"ע בתפילין גסות שאין התפירות מועילות בהם, עיי"ש. ולענ"ד לא יאות למיעבד כן כלל, כי עה"צ דאי"צ א"כ אפשר שיש בזה חציצה, והיינו לבד דבגסות יתכן ואי"צ, הרי דעת כמה ראשונים ג"כ דבכ"א אי"צ תפירות אלו, וא"כ אם יתפור הוי כשאר גיד שחוצץ, וכמש"כ המשנ"ב סי' כז סק"י. ואף דהמהרי"ל סי' קלז משמע דאינו חושש בגיד לחציצה, מכ"מ יתכן ויש חולקים, כי לא ברירא טעמיה שלא להחמיר בזה. וגם המהרי"ל לא כתב כ"א שלא שמע טעם זה כסיבה למנוע מתפירות אלו, וצ"ע.

¹²⁸ כן איתא בכמה קדמונים ובפרע"ח, והאריך בזה מאוד בדבי"צ או"ח סי' כה, ויצויין דבזכרון אליהו פ"ה סי' ד חולק וס"ל דאי"צ להעביר בפועל, והביא ראיה לכך מהר"י לונגיל.

¹²⁹ בהידורי תפילין לגרש"ד פ"א אות טו טוען שצריך להיות על התיתורא ממש, ויש שעושים אותו בגובה. ודייק כן ברמב"ם תפילין פ"ג ה"א, והגרש"מ מציין דכ"כ בביכורי יוסף סי' לב ס"ק טו, אבל שם כתב משום דאינו נר, ולא כדנקט הגרש"ד שהוא מעיקר הדין.

¹³⁰ לגבי השערות שיוצאים מהתיתורא כתבנו שלא להוסיף חורים, אבל בכאן נראה דכיון שממילא מוכרח להוסיף עכ"פ חור אחד, לפי מנהג רוב העולם שעושים רק ד' חורים ולא ה', א"כ ע"כ שבהלכה זו של חוט התפירה נאמרה שאפשר לעשות לה חורים, וא"כ לכא' אין בין חור אחד לג' חורים, ואי"צ להקפיד דווקא להשחיל בחורים הקיימים לתפירה, אף שיכול. כי ניתן הרשות לעשות לד"ז חורים. ונראה דעדיף טפי עפמש"כ לגבי השער דיש לחוש קצת לחציצה, וא"כ ה"נ אפשר יבוא לידי חציצה בין חוטי התפירה לבתים, ע"י הפסק חוטים אלו. ובלא"ה שכן גם מנהג העולם ע"פ רנ"ת הסופר.

¹³¹ בביה"ל סי' לב סנ"א חשש לדבק קודם התפירה, ובחזון איש חשש אפילו לאחר מכן.

- עט. לכתחילה יקח הרצועות מעור עליון של עגל¹³², ולא מעור התחתון¹³³.
- פ. יקח מעור קפוא או מלוח לשמה.
- פא. כל עיבוד ועבודת הרצועות כולה יעשה באמירת לשמה לשם קדושת תפילין ע"י ישראל גדול ובידים וכמשנ"ת, ובכלל זה חיתוך הרצועות¹³⁴, וכן ההשחרה וההברקה¹³⁵.
- פב. יבדוק הרצועות לפני ההשחרה שלא יהיה עליה שום רושם ושום חציצה, וכעין מש"כ לגבי העורות והקלף.
- פג. והצבע והשרלק¹³⁶ יהיה מן המותר בפך¹³⁷, וכמשנ"ת לגבי הבתים.
- פד. ויהיה צבע דק ולא כטיח¹³⁸, וכמשנ"ת לגבי הבתים.
- פה. ויהיה הצבע עצמו שחור כעורב¹³⁹, וכמשנ"ת לגבי הבתים.
- פו. ויקפיד שלא יפלו טיפות צבע, וכמשנ"ת לגבי בתים.
- פז. והמברשת לא תהיה מדבר טמא, וכמשנ"ת לגבי הבתים.
- פח. יש להשחיר את הרצועה מכל צדדיה¹⁴⁰.

¹³² קסת הסופר סי' כג אות א.

¹³³ הטעם הפשוט בזה, משום דחלק העליון הם רצועות יפות וחזקות, והפנימיות אינן יפות וחזקות, ונקראים שפאלט. ושמעתי לומר די"ל דגם לדינא יש בהם פקפוק, דהוי בכלל מה שנקט הביה"ל סי' לג ס"ג דנוייהן לבר קאי על העור, וי"ל דלא רק דבעינן שהרצועות תהיינה לצד השיער, אלא גם חלק החיצוני של העור. אלא דלפ"ז יוצא דין חדש דאין עושין רצועות מדוכסוסטוס, ואם זה היה כוונת רש"י הטור וביה"ל הו"ל ללפרש יותר, וקצ"ע.

¹³⁴ ביה"ל סי' לג ס"ד ד"ה אבל, וע"ע שו"ת אב"י ח"ז סי' ו' שרצה להקל בזה.

¹³⁵ כ"מ בספרי פוסקים להחמיר גם בהברקה, ולכא' היינו אפילו אם הוא שקוף, אם לא היה נעשה לשמה היה נחשב ככיסוי בעלמא על התפילין, והו"ל כהתפילין אינם רואים פני האויר, דמאן יימר דבשקוף הוי כרואה פני האויר. אולם יל"ד דז"א דהא סו"ס כיון שאינו כדבר בפנ"ע, אלא נעשה כחלק מהצבע ממש א"כ אינו מעכב ככיסוי. אך בכ"ז יל"ד דכיון דנעשה כחלק מן הצבע, א"כ הו"ל כסיקרא ע"ג דיו. עי' גיטין יט ע"א, אבל אם הוא נעשה לשמה א"כ כשנעשה כחלק אחד עם הצבע לא הוי כשני דברים, ודו"ק בזה.

דמכ"מ נעשה חיבור עם הצבע, ונחשב כחלק מהצבע, וכיון שהיא העליון אם לא יהיה לשמה יל"ד דהו"ל כאין הבית רואה פני האויר

¹³⁶ צ"ב מהיכן נובע המנהג להבריק. והגרש"מ"מ ציין דבקהל יעקב מבואר דהיו נוהגים אף להבריק הדיו, וכנראה מנהג משום חביבות המצוה הוא. שו"מ בנשמת אדם כלל יד סק"ג שכתב תו"ד וז"ל, ואם שחורות גמירא, גלאנץ מי גמירא.

¹³⁷ שמעתי שיתכן בזה חשש שביעית וחשש שומן מן החי, ויש להקפיד בזה, הן על הצבע עצמו והן על ההברקה שמבריקים ושאר המרכיבים וכיו"ב, עי' קסת הסופר סי' כג אות ב. [וכן יש להקפיד אפילו מן החי טהור, כי יש חוששים ששומן היוצא מן החי אינו כשר לכל הדיעות]. ומצ"כ שהצבע יהיה על בסיס נטרו ופחם, ועי' זכרון אליהו פט"ו סי' ט' שהביא דיש שני סוגי צבע הנ"ל והשני צבע שמורכב מאניילין שהוא כימי, ומוסיפים לזה שרלק, והעיר דהשני יש בו חששא דמותר בפך דבא מתולעת והאריך בזה ודן גם בין אם עירב בו השרלק או משחו לאחר מכן, ומבואר דבכל ענין יש להחמיר. ולגבי הצבע דנעשה מפחם העיר, דיש ד' סוגי פחם, ושנים מהם יש בהם חששות דמותר בפך, וא"כ צריך לברר גם בצבע זה שיהא כשר לחלוטין. וע"ע בהידורי תפילין לגרש"ד פ"ב אות ד ובהערה מא באורך בענין ההברקה.

¹³⁸ הגרש"מ"מ טען לי דביצור צבע רצועות ההמוני באמת יש את הבעיה זאת, ויש לזהר בזה.

¹³⁹ עי' משנ"ב וביה"ל סי' לג ס"ג בזה, וכבר נתבאר לעיל לענין התפילין.

פט. עשיית הקשר של תפילין יהיה לשמה¹⁴¹, וכסדרן¹⁴², אחרי שנשלמה עשיית הבתים לגמרי¹⁴³, גם כשמרחיב ומהדק הקשרים יעשה לשמה וכסדרן כמפשט¹⁴⁴.

צ. כמו כן השחלת הרצועה לתוך המעברתא תהיה לשמה.

צא. הלולאה של תש"י יהיה צר וקטן רק כדי הידוק הרצועה בלבד¹⁴⁵.

צב. בקשר של יו"ד בתפילין של יד יש להקפיד שלא יחתוך הרצועה לתקן צורת היו"ד אחרי עשיית הקשר [שלא ידמה לוא"ו], דיש לחשוש משום תולמ"ה וח"ת¹⁴⁶.

צג. יעשה הקשר לאחר שהשחיל הרצועה במעברתא¹⁴⁷.

צד. מי שאין לו מנהג מקובל מאבותיו ורבותיו באופן קשירת קשר תש"י, יעשה כדעת הד"מ שהקשירה והעניבה נעשית בפנים כלפי הלב¹⁴⁸, והוא המנהג הפשוט בין האשכנזים¹⁴⁹.

¹⁴⁰ אכתי צל"ע בזה, ויש לברר, דמ"ש רצועה שמהדרים להשחיר משני הצדדים, ואילו בקציצה אין מי שמשחיר מה שמונח על הראש. שו"מ בסת"ם כהלכתן מבוא עשיית רצועות אות ג כתב דבאמת יש חוששים להחמיר שלא לצבוע מצד הפנימי, וכתב עוד בספרו שם פכ"ד, דבאמת הגרי"ז חשש דיש בזה משום חציצה, דמש"כ הרמב"ם דיש להשחיר מבפנים הוא לנוי, ולדידן אינו נוי [קצת תמוה], אבל הביא דהמהרי"ל דיסקין באמת השחירם. ¹⁴¹ משנ"ב סי' לב ס"ק רלב.

¹⁴² רמ"א סי' לב סנ"ב. ויש להפליא על תשוה"נ ח"ד סי' יד ושם עוד בסוה"ס בהנהגות הגר"ח אות ח, דכתב דין זה מדעתו וכחידוש, והם דברי רמ"א מפורשים על אתר.

¹⁴³ קסת הסופר סי' כג לשכה ז.

¹⁴⁴ גרשז"א לענין לשמה.

¹⁴⁵ כ"כ הביה"ל סי' כז ס"ב בשם הרא"ש. אמנם יל"ד קצת בזה, דלשון הרא"ש מתחילה הוא דהטעם בזה משום שיהא הקשר סמוך ללב, ולזה באמת אי"צ שתהא הלולאה צרה כ"כ. אבל למעשה הרא"ש ממשיך וכותב דין זה, וז"ל, ומרחיק הקשר מן מעברתא של תפילין שיעור מה שמכניס רצועה לתוכו, וצ"ב. ובביה"ל שם הוסיף בלשונו, דצריך לעשות כן כדי שיהא מקום הידוק הרצועה סמוך לתפילה, וזה גדר אחר, ולגדר זה באמת צריך לצמצם הלולאה, אבל צ"ע מנין לו גדר זה של הידוק סמוך לתפילה.

¹⁴⁶ עיין שו"ת מהרש"ג ח"א סי' לב, ובשו"ת פני מבין סי' טז, ומסתפקא אם יש בדבריהם כדי לדחות דברי הסופר מלבוש, ושו"ר בשו"ת לבושי מרדכי יו"ד סי' קצב שחשש לזה ונהנת. אמנם שו"מ בטור ובלבוש סוה"ס דמשמע להדיא כדברי המתירים, א"כ יל"ע בזה.

¹⁴⁷ הידורי תפילין לגרש"ד פ"ב אות ו.

¹⁴⁸ הנה המעיין בב"י סי' כז ס"ב וד"מ שם, יראה ג' דרכים באופן קשירת הקשר, דעת העיטור, דעת הבעה"מ, ודעת הד"מ, ובאמת דבדעת העיטור ודעת הבעה"מ אפשר להבין בשני אפין, וכמו שהארכנו בס"ד בחי' לאו"ח. ומסקנת הפוסקים דתליא במנהג וכמו שכתבנו בפנים. אולם אעיקרא דמילתא יש לתמוה כי יסוד ושו"ר פלוגתא הראשונים תליא בפירושא דשמעתא דמנחות לה ע"ב קשר של תפילין צריך שיהא למעלה וצריך שיהא כלפי פנים [וכמבואר בב"י ובביאור הגר"א, וגם בזה הארכנו טובא בס"ד בחי' שם], ואע"פ שכ"א ראה מנהג אחר, ולהכי פירש דברי הגמ' באופ"א, מכ"מ סוכ"ס לא אבין למה תלוהו הפוסקים במנהגא, הלא בפירושא דשמעתא נחלקו, ולכל אחד מהדעות צריך להיות לעיכובא. והרי זה דומה להא דפירש רש"י הגמ' שם דקאי על הקשר שיהא למעלה על הגלגולת ולא על הצוואר, ודעתו הובאה בשו"ע סי' כז ס"י, ודין זה הוא לעיכובא, וכמש"כ בשע"ת ס"ק יז ומשנ"ב ס"ק לה, וא"כ מ"ש דדין קשר של תש"ר נקטו הפוסקים שהוא לעיכובא, ואילו באופן קשירת התש"י ששינוי המנהגים נובע מאותו גמ', נקטו הפוסקים דנהרא ונהרא כפשטיה. ואם כי אי אפשר לחייב אדם להניח שתי זוגי תפילין שונים, אחד כמנהג הב"י ואחד כמנהג הד"מ [ואפילו שלשה, כי יש גם דעת הבעה"מ], מכ"מ היתה צריכה

צה. הקשר של יו"ד אסור שתזוז מהבית¹⁵⁰, וכמו כן ראוי שתחתית הקשר

יגע בבשר ידו¹⁵¹. וכדי שלא תזוז הקשר יש כמה עצות, ונסדרם לפי סדר

העדיפות, א. לעשות הקשר באופן מסויים שאינו מתנתק¹⁵², ב. לחתוך

הזוית במעברתא באופן שהיא מחזקת את הקשר מלהנתק¹⁵³, ג. להצר את

להיות הכרעה ברורה לשלול צד אחד, וכעין דעת הפוסקים בנוגע לפלוגתא ר"ת ורבינו אליהו אם יש חיוב לקשור התפילין בכל יום, דבזה קיי"ל כדעת ר"ת ולא חיישינן כלל לדעת רבינו אליהו, ולא שמענו מעולם מי שיחמיר על דיעה יחידה דרבינו אליהו, וכמשנ"ת בפוסקים סי' כה ס"ח, עיי"ש בביאור הגר"א. וא"כ ה"נ בפלוגתא זו, לא אבין איך הניחיהו הפוסקים למנהגא. ועוד דמשמע דהרצאה לשנות יום כך ויום כך גם לא מחינן ביה, ולכא"ל הם שתי שיטות חלוקות בעיקר פירושא דגמ'. והנה מי שאינו מניח דבק בין התיתורות מצוי שע"י הידוק תש"י הוא לוחץ ומפריד התיתורה התחתונה שתיפרד מהעליונה, ויש לברר אם חיסרון זה קיים אצל הב"י או הד"מ יותר ממשנהו.

¹⁴⁹ מי שיש לו מנהג, פשוט שלא ישנה ממנהגו, וכמבואר בב"י וביה"ל ושאר כל הפוסקים, וכמדומה דרוב עדת החסידים נוהגים כהב"י, [וכמדומה שכן מנהג כל הספרדים], אבל עדת בני ליטא ואשכנז נוהגים כהד"מ. אולם מי שאין לו מנהג, עדיף שיעשה כדעת הד"מ וכמו שהכריע הביה"ל. וסיבת ההעדפה היא משום שלדעת הד"מ מתקיים מה שאמרו בגמ' מנחות לה ע"ב כלפי פנים הן על הקשר של תפילין שהוא היו"ד, והן על הקשירה עצמה של התפילין, ושני קשרים אלו, היינו הקשר והקשירה הם בכלל לשון הפסוק וקשרתם לאות, וכמו שביאר הרמב"ן דברים פ"ו פ"ח, ולכן כשאמרו בגמ' קשר של תפילין כלפי פנים קאי על שניהם. [אולם לדעת הד"מ לא מתיישבא כ"כ לישנא דשיהא למעלה, ואכ"מ]. אולם יצויין, דלמעשה למנהג הד"מ יש גרעון שהוא גורם שהקשר של יו"ד ניתק מלהיות מחובר לבית, ובשו"ע בסעיף זה גופיה מבואר דיש להקפיד בזה, ונדון בזה בסעיף הבא בעזה"י. כמו כן יצויין דיש מעלה במנהג הד"מ, דהנה מנהג העולם לעשות כריכות על פס היד כצורת שד"י, והזכר המנהג בתשב"ץ ח"ג סי' קיח, ובבאים אחריו, והנה כבר דנו האחרונים למה בסיום הלבישה כשמוריד התפילין אין בזה משום מחיקת השם, עי' פת"ש יו"ד סי' רעו ס"ק יז בשם הבני יונה. ואמנם כ"ז רק למנהג כריכות דהב"י, אבל למנהג כריכות דהד"מ הרי אין השם נכתב ביושר אלא בהיפוך, ובודאי קילא טובא המחיקה כה"ג, וכמו שהקילו בפירוד אותיות הדפוס, עי' פת"ש שם. והנה מי שאינו מניח דבק בין התיתורות מצוי שע"י הידוק תש"י הוא לוחץ ומפריד התיתורה התחתונה שתיפרד מהעליונה, ויש לברר אם חיסרון זה קיים אצל הב"י או הד"מ יותר ממשנהו.

¹⁵⁰ כך נפסק בשו"ע סי' כז ס"ב. למנהג הב"י ובני ספרד באופן קשירת הקשר של תפילין שנתבאר בסעיף הקודם, השאלה מצויה פחות, כיון שלפי דרכם עצם הקשר של התפילין מושכת את הרצועה בכיוון שהקשר נצמד לבית. אולם למנהג הד"מ והאשכנזים הוא להיפך דקשירת הקשר מושכת את הרצועה להתנתק מן הבית. ובאמת מי שלאחר כל העצות כולם אינו מסתדר וקשר של יו"ד אינו נצמד לבית, יש לשקול אולי עדיף לשנות למנהג הב"י באופן קשירת הקשר, וצ"ע.

¹⁵¹ כ"כ בשו"ת אבני נזר או"ח סי' יד, ואך לפעמים יתכן שההקפדה על חומרת האבני נזר תבוא על חשבון דין השו"ע שלא תזוז היו"ד מהתפילה, וכמו שיבואר, וגם האבני נזר נחת לכך רק נקט דמש"כ בשו"ע שלא תזוז היו"ד מהבית היינו מהתיתורה ולא מהקציצה. אך בזה ודאי אין להקל כמותו כ"א בשעת הדחק ובדיעבד.

¹⁵² אופן עשיית הקשר מבואר בב"י סו"ס לב, ואין משנים מהמקובל והנהגה, אלא שהאופן שאנו עושים הקשר הוא

שמתחילה יש כמין קשר עבה, ומתוכו יוצא רצועה שממנו עושים עוד קשר בצורת יו"ד, כזה , ועתה הקשר הראשון שהוא החלק התחתון בתמונה, נוהגים לעשותו רחב, ולכן אינו נכנס לתוך המעברתא היטב, אלא הקשר יושב במקום המעברתא חציו לפניו וחציו לחוץ. והנה סופר אחד מירושלים חשב על רעיון פשוט שמתאים לרוב בתי התפילין, להדק טובא את הקשר עד שיצומצם ויהיה קשר צר מאוד, וכולו נכנס לתוך המעברתא פנימה. ולא עוד, מכיון שהוא צר וקטן אין הקשר מגיע עד לתחתית הבית, אלא הוא יושב קצת בגובה, וג"ז מועיל לתפיסת הקשר. וכל גדולי ישראל נתנו הסכמותיהם [לענ"ד לא נזקק להסכמות, רק מכיון שסתם בנ"א אינם מבינים שהוא לא משנה כלום, ובעצם לא עושה שום דבר מיוחד]. ובקשר כזה אפילו אם מתנתק הקשר מן הבית, אפשר להחזירו כמו שהוא לתוך המעברתא. החיסרון היחיד בזה הוא שכיון שהקשר עומד קצת בגובה אפשר להפסיד חומרת האבני נזר. אבל בד"כ הבשר תופח ע"י הידוק התפילין. אך אפשר שיש אנשים כחוששים שאצליהם מפסידים חומרת האבני נזר.

¹⁵³ כזה , והיינו דבמקום לחתוך זוית ולהשאיר כולה פנוי, חותכים את הזוית אבל כלפי חוץ משאירים דופן המכסה על חלקו, ונשאר רק כמין פתח. ויצויין שאי"ז נחשב כשינוי בצורת התפילין כלל, כי לא נתקבל שום אופן מיוחד בעשיית המעברתא, אלא שיש לחתוך באופן שניכר ריבוע התיתורה, אבל מעבר לכך רשאי לעשות כל צורה שירצה. וכן המנהג, כי לא דומה חתיכת זוית זו מתפילין לחבירתה, דבסה"כ מקפידים רק שלצד התיתורה יחתוך ביושר, אבל משם ואילך המנהגים שונים, יש שעושים אותו בצורה עגולה ויש בצורה אלכסונית, ויש בצורה

מחילת המעברתא באופן שיהיה הרצועה מהודקת בפנים¹⁵⁴, ד. לקשור גיד [או אולי אפילו גומי¹⁵⁵] סביב כל הבית, בלי להכניסו לתוך המעברתא¹⁵⁶, ה. להשים בתוך המעברתא חתיכת רצועה מעל לרצועת התפילין שיעכב את תזוזת הרצועה¹⁵⁷, ו. להכניס גיד אל תוך המעברתא שסובב את הבית וקושר את הגיד לבית¹⁵⁸, ז. אחרי קשירת הקשר של תפילין להעביר רצועה מע"ג הקשר והתפילין להדק הקשר לבית¹⁵⁹.

מרובעת [אלא שבזכרון אליהו ובתפילה למשה כתבו לדקדק באופן חתיכת המעברתא שלא יפגם הריבוע, וזה ענין אחר וכתבנו מזה להלן בעזה"י, אבל אי"ז שייך לצורת דופן המעברתא בצדדים שאינם נוגעים בתיתורא], כך שאין שום מנהג ברור ומקובל באופן צורת החתיכה, כך שאפשר לעשות גם צורה כזו [וכ"ה בשו"ת דב"צ ח"א סי' כא אות ג, ופשוט]. ובנוגע לעצה זו יש לברר אם קשה לחתוך הבית בצורה זו יותר משאר האופנים המקובלים. גם צורת מעברתא זו מקשה קצת על עשיית קשר, כי גם לאופן זה צריך להצר תחת הקשר של היו"ד כעין העצה הקודמת, ולפעמים עוד יותר, כי אין מקום מרווח כ"כ שתצא הקשר מבין החרך שהשאיר כפתח, אבל אם מדקדק ומכוון היטב, ומשאיר רק בליטה קטנה שיתחב לתוך הקשר מה טוב.

¹⁵⁴ פשוט, אך חסרוננו דאם מצמצם טובא לא תשב הרצועה כולה על קרקעית המעברתא אלא תכווץ קצת [ויש מקום לומר דכיון שהמעברתא נועדה להעברת הרצועה ה"ה דצריכה לישב על המעברתא, ושו"מ בזכרון אליהו פט"ז הלכה ט דנטה לחשוש לזה], וקשה לצמצם. גם לפעמים אחרי ימים רבים הרצועה משתפשפת קצת וכבר אינו מועיל לגביהם הצרת המחילה להחזיקם לבל תזוזו. ועכ"פ צריך לדעת מראש איזו רוחב רצועות יקח, כי יש רוחבים שונים.

¹⁵⁵ בגומי יש מקום לפקפק מצד דבעינן מן המותר בפוך, ע"י שו"ת נו"ב מהדו"ק או"ח סי' א שהביא דלדעת רש"י והר"ן כל שאינו נאכל הוא בכלל חיסרון דאינו מותר בפוך [וע"ע תוס' רעק"א מגילה אות לו, נשמ"א כלל יד סק"ג, שו"ת ד"ח ח"ב או"ח סי' ז, ושפ"א מגילה כד ע"ב ועוד, שהאריכו עד"ז דיש דין שיהא מדבר הנאכל או עכ"פ שיש בו היתר ואיסור. אבל כבר העירו דבב"י סי' לב סמ"ח מבואר עד"כ בעינן מותר בפוך רק בעור, אבל אם משתמש במטלית אי"צ מותר בפוך, ומבואר שלא כדברי כולם, וצ"ע. וע"ע זכרון אליהו פט"ו סי' א בזה], אלא דלכא' זה שייך במילתא דהוא מעיקר תיקון תפילין, אבל הצמדת הקשר לבית אינו תיקון תפילין, ועוד דהוי כמניעה בעלמא, דע"י שיש גומי אין הקשר מתנתק, [ויש לדמות קצת למותר בפוך בדבר שאינו לעיכובא, ע"י זכרון אליהו שם סי' ג בזה, וביותר יש לדמות למניעת פסול, שכתב שם הלכה יא להכשיר לכתחילה], ועוד דגומי לכא' אינו אסור באכילה אלא הוי דומיא דזהב דאינו נאכל. נאכל, אלא דזהב פסול כמבואר בס' לב סמ"ח, ובשאר דברים האריכו הפוסקים, וע"י נו"ב סי' א בזה, וכבר האריך בי"א סי' א בזה.

¹⁵⁶ כמדומה דהכפ החיים הזכיר עצה זו. ועיקר החיסרון בזה, דלפי הנהוג בקיפול התפילין א"א להשאירו מיום ליום על התפילין, [הגרש"מ ציין דלפי מנהג קיפול תפילין בבגדאד היה שייך עצת הכה"ח], ובשלמא גומי קל לעשותו כל יום, ועוד דאם יעשה קשר יצטרך לעשותו לפני הנחת התפילין, וא"כ יניח המכסה הפלסטיק על הבית ומסביבו הגיד, ונמצא שבשעת הברכה לא יוכל לגלות את כל הבית. אלא יצטרך לברך על התפילין כשהם מכוסים בפלסטיק. והנה בגוף כיסוי קופסת הפלסטיק האריכו כל האחרונים בשו"ת, חלקם הובאו סו"ס כז, ומה שמנהג נפוץ הוא שמניחים ומברכים בלי קופסא ואח"כ חוזרים ומניחים הקופסא, היינו מתרי טעמי, א' משום שאם הקופסא תהא מונחת לעולם על התפילין א"כ תיחשב ככיסוי וציפוי לתפילין, ובאנו לשאלה דכיסוי בדבר שאינו ממין המותר בפוך. ב' דבאמת בעינן שהתפילין יראה את האויר [שו"ר בזכרון אליהו פי"ד הלכה יא שהזכיר חיסרון זה בגומי, דע"י גומי הוי כקביעות, וממילא יש חיסרון משום אינו רואה פני האויר], אלא דיל"ד אי נאמר גם בתש"י, וגם בכיסוי שאינו מכסה כולו, ועכ"פ לכתחילה יש לזהר, ומטעם זה באמת כתבו כמה פוסקים דלכתחילה לא יניח קופסא זו.

¹⁵⁷ ראה הערה הסמוכה בענין זה.

¹⁵⁸ ומבואר מדעתו דבאופן זה אפשר לעשות, ולא באופן שהגיד עובר מתחת לבית, בין הבית ליד. [ובאמת יפלא למה היו נוהגים לעשות כן, ולא עשו כעצה זו להעביר החוט במעברתא, או מסביב לבית לעיל. ואולי חששו להעביר דרך המעברתא משום כל תוסף או שהוא דבר חדש שלא ראינו, ומסביב לבית לא היה באפשר מהטעמים הנזכרים. אך כמדומה דהכפ החיים הזכיר תיקון זה ממש. אולם בדינים והנהגות מהחזו"א כתב, דהחזו"א לא היה ניהא דעתו מתיקון זה, אלא היה נוהג להניח חתיכת רצועה בתוך המעברתא, וצ"ב מ"ש [שו"ר שגם בזכרון אליהו פט"ז סי' ט נתקשה בזה, ועיי"ש עוד באורך]. ונראה לכא' דהחילוק דאם מניח חתיכת רצועה במעברתא אינה נעשה חלק מהתפילין, אבל הגיד כיון שקושרו נעשה כחלק מהביתם, ובהו יש לחוש לבל תוסיף, שמוסיף על צורת הבית. אמנם

צו. יש להקפיד בקשר של היו"ד שהקשר עצמו יהיה למעלה כגג, ואילו הרצועה הקטנה היוצאת תהיה כרגל שיורד כלפי מטה¹⁶⁰, וממילא יהיה צד השיער כלפי חוץ, כדין נוייהן לבר.

צז. ברגל היו"ד ישאיר מתחילתו רוחב רצועה כהלכה, ורק אח"כ יקצרנה¹⁶¹. ובמקום שהוא מקצר לא יחתוך באלכסון, אלא יחתוך באופן שיראה צורת יו"ד גם בבליטת הרצועה שיוצאת מהקשר¹⁶².

צח. כדאי שעובי הרצועות של יד תהיינה מ"מ 14, ושל ראש מ"מ 12¹⁶³. אולם י"א דלדעת הגר"א שיעור שעורה הוא קרוב ל"מ 15, ולדעת החת"ס 13.5 מ"מ¹⁶⁴.

צט. כל אימת שפותחים את התפילין, יש להתיר ולחזור ולקשור את הקשר, ולא יכניס רצועה שיש בה כבר קשר לתוך המעברתא הפתוחה ויסגור¹⁶⁵.

אפשר דלא גרע מאגד לולב ממין אחר, דאמרינן כיון דלא בעי אגד האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, ואין בל תוסיף, אבל גם בכה"ג הרי י"א דיש איסור בל תוסיף, עי' ביה"ל סו"ס תרנא, או מדאורייתא או מדרבנן [ויל"ד אי בעי כוונה, עי' ט"ז ס' ל"ד סק"ב שכתב דבלחודיה קאי בעינן כוונה לעבור, אולם בביה"ל שם ובביאור הגר"א שהביא שם, משמע דעובר אף בלא כוונה, וכ"מ במג"א ס' ל"ד ומשנ"ב סק"ח]. ועוד דאי החוט צמוד שם באופן קבוע, אפשר דיש גם חיסרון דאין הבית רואה אור העולם, וכנ"ל בהערה. אלא דזה תליא בספיקת התוס' מנחות שם וכנ"ל. אבל הרצועה שמניחים בתוך המעברתא, כיון שאינו קשור ורק נוגע בבית א"כ אינו נחשב כהוספה, וגם בודאי אינו מכסה על אור הבית מבחוץ. גם יל"ד דגיד הוי כשלא במינו שם, והוי כחציצה בין הרצועה למעברתא, משא"כ עוד חתיכת קלף דהוי מין במינו. אולם מכ"מ בכל אלו יש חיסרון דהוא הוספת דבר מה בתפילין שלא נמסרו לנו, וגם לא הובאו בראשונים ופוסקים הקדמונים, ולא יאות למיעבד כל כגון זה, וצ"ע.

¹⁵⁹ בכף החיים ובעוד הרבה ספרים הובא לעשות כן ע"פ קבלה ולא דווקא משום תיקון הקשר שלא יתנתק מן הבית, אבל אליבא דהלכתא אין לעשות כן, דהא הרמ"א כתב להלן ס"ח דאין לקשור רצועה ע"ג התיטורא, ועיי"ש משנ"ב ס"ק לב. וה"ה ע"ג קשר זה, הן מצד קדושת הקשר שהיא גדולה מהרצועה, כי הוא חלק מהשם, עי' משנ"ב ס' מב סק"ג, והן מצד דבהכרח יהיה גם על התיטורא [ואף לדעת המג"א לקמן שם דבמקום הצורך אפשר להניח רצועה כדי שלא תזוז התפילין ממקומם, י"ל דהתיר רק לזמן מה, וכדמשמע בפמ"ג שם, וגם רק בדבר שהוא לעיכובא בהנחת תפילין, אבל אם הקשר יזוז מהבית לכאן או"ז מעכב בהנחת התפילין, כי אינו אלא קפידא ע"פ קבלה]. ועוד חיסרון דיכול לגרום לקלקול הבית.

¹⁶⁰ ואפשר שהוא לעיכובא, דכל שמשנה מזה אינו נראה כיו"ד, ועי' ביה"ל ס' כז ס"ג שכתב דאם עשה הקשר שיהא פונה כלפי חוץ מהתפילין ואינו עומד יחד עם בית התפילין, אפשר שהוא לעיכובא, וא"כ אפשר דה"ה בכל אופן שהוא משנה. ומצוי מאוד לראות שהקשר של יו"ד הוא הפוך, שהקשר כלפי מטה, והרצועה הקטנה כלפי מעלה, וצ"ע בזה. וע"ע בזכרון אליהו פט"ז הלכה ד בזה.

¹⁶¹ עי' חזו"א או"ח ס' ד סק"א שדעתו שאי"צ עובי רצועה ברגל היו"ד כלל, אבל בקצוה"ש סוף ח"א הצריך, וכתב דשמע גם מהגר"ז שיש ליוזר בזה. שו"מ כן בהידורי תפילין לגרש"ד פ"ב אות ח.

¹⁶² בזכרון אליהו פט"ז הלכה ג כתב שכן דעת כמה ראשונים.

¹⁶³ שמעתי ששתי המידות האלו הם אלו הנפוצים והמקובלים בשוק, ולפיכך בש"י עדיף העבה כי במקום הקשר הרצועה מתכווצת ומצתמצמת, ויש לחוש שיפחות כשיעור, ויש בזה חשש פסול, עי' סו"ס כז בזה. אולם בשל ראש עדיף רצועה קטנה יותר, כיון ששם אין חשש של כיווץ הרצועה, ורצועה צרה עדיפה משל עבה, כיון שהיא מתהדקת מסביב לראש, ואין התפילין זזים מצד לצד, כך שמעתי.

¹⁶⁴ ובסת"ם כהלכתן מבוא עשיית רצועות אות א כתב לעשות 13 מ"מ.

¹⁶⁵ דיש לחוש בזה משום תעשה ולא מן העשוי, עי' מלאכת שמים כלל כ חכמה ס"ה, ונחלק עליו בקסת הסופר ס' כג לשכה סק"ג, ודן בזה עוד בזכרון אליהו פכ"ד ס' ב.

שירטוט

- ק. יש מקום להזר לשירטוט עליון ותחתון ומן הצדדים לשמה¹⁶⁶.
- קא. שאר השירטוטים, של כל שורה ושורה, יעשה מבחוץ לצד השיער¹⁶⁷.
- קב. בתו"מ יש ליזהר שיהא כל השורה משורטטת, ושלעולם יקדים השירטוט, ואם נמחק יתקן לפני הכתיבה¹⁶⁸. [וישרטט מימין לשמאל¹⁶⁹].

דיו וקולמוס

- קג. דיו משמן לבד כמדומה שא"א להשיג לכתיבה¹⁷⁰, אבל ישנו דיו הנקרא דיו שמנים, ואפשר שיוצאים בדיו זה דעת הרמב"ם שראוי שיהא כתב

¹⁶⁶ באמת דשירטוט בסת"ם אי"צ לשמה, אבל הב"ח יו"ד סי' רעא כתב להצריך במזוזה וס"ת, והמעין בדבריו יראה דפשיטא ליה דאמנם תפילין לא בעי שירטוט לשמה, וכ"ה בביה"ל ס"ו עיי"ש. אולם עי' בבאור הגר"א שר"ל אליבא דהשיטות שמצריכים שירטוט בתפילין בעליון ותחתון, דזהו דקתני בתוספתא דאם לא סירגל דפסול, והיינו כיון שלא קיים דין שירטוט זה. ומבואר מדבריו דאע"פ דהך שירטוט לאו מדין תפילין היא אלא כל פסוק צריך שירטוט זה, מכ"מ כיון שבעיקר דין תפילין שכתוב בתורה, נכתב שיהא ע"י שירטוט, א"כ הוי כדן מדיני התפילין, וממילא אם לא עשה כן פסול. ולפ"ז יש מקום לדון דצריך נמי לשמה, כמו כל דין בתפילין דאם לא עשהו דפסול. ובח"ל לאו"ח הארכתי טובא בזה, וכתבתי להעמיס כן בדעת התוס' מנחות לב ע"ב. שו"מ דכ"כ גם במועז"ז ח"ו סי' קב אות ג, ובספרו סת"ם כהלכתו במבוא שירטוט אות א כתב כן ע"פ הלבוש יו"ד סי' רפח דס"ל דשירטוט בתפילין מן הצדדים הוא הל"ל"מ. אך לא מצאתי דברי הלבוש בזה.

¹⁶⁷ עי' ביה"ל בשם הב"ש שכתב דאופן השירטוט בשאר השורות הוא מצד השער, ובאמת דצ"ב בהא דלא נהגינו הכי. אמנם נראה דיאות טובא לנהוג כן, וכפי שהעיר הגרש"מ וז"ל, יש לעיין, הרי לרבינו שמחה והעיסור תוספת שרטוטים בתפילין פוסלת, [וכמו שהביא הב"י], וא"כ יש לחוש לדיעות אלו, ואין להוסיף שרטוטים אלא אם כן אינו יודע ליישר השיטה או שכותב מהודר יותר עם שרטוטים. והנה כיום כותבים בשלחן אור, ולכאורה מאחר ולא צריכים לשרטוטים כי האותיות המשתקפות על הקלף הם המיישרים השיטה, א"כ מה הועילו השרטוטים הנוספים, והרי לרבינו שמחה ובעל העיסור פסול. על כן אין לשרטט למי שכותב בשלחן אור זולת שרטוט עליון לנהוגים ע"פ שו"ע, ולנהוגים ע"פ הרמ"א יש להוסיף לשרטוט העליון גם שרטוט תחתון ומהצדדים. ומי שרוצה לא לשנות ממנהג העולם שכבר נהגו לשרטט כל השיטין, צריך לשרטט עליון תחתון ומהצדדים על פני הקלף ר"ל צד בשר, ושאר השרטוטים מצד שיער, וכ"כ הברוך שאמר הו"ד בבאור הלכה ע"ש. שרטוט חייב להיות חריץ, ובלא חריץ במקום השרטוט לאו שרטוט מקרי, והארכתי במקו"א. ועוד כתב לי הגרש"מ די"ל דטעם דלא נהגו כהב"ש לשרטט מבחוץ, דהא הסופרים היו צריכים השירטוט כדי לכתוב ביושר, וכל שצריך לזה אפשר לשרטט וכמש"כ בשו"ע ופוסקים, ולכן שירטוטו מבפנים, ועוד דאפשר שהשירטוט מבחוץ אינו מועיל ליישר כ"כ כהשירטוט בפנים. אבל כ"ז לפי מה שהיה מלפנים בישראל, אבל כהיום יש מקום לומר דהך מנהג נפל בבירא, כי אנו יכולים לכוון הכתיבה ביושר בלא השירטוט הפנימי.

¹⁶⁸ קסת הסופר סי' ג אות ה. אמנם לכא' בתפילין בשירטוטים האמצעים אין צורך בזה כ"כ.

¹⁶⁹ כך נקט רצ"כ בתהו"מ, ולא ידענא מנ"ל.

¹⁷⁰ ובמשנ"ב סי' לב סק"ח גם שלל לכתוב מעשן שמנים בלבד, כי אינו מתקיים.

שיכול להימחק¹⁷¹, ואמנם יש מקום לומר דעדיף לכתוב בדיו הרגיל ורק לערב בו גם דיו שמנים, כי עי"ז יהיה הדיו שחור מאוד¹⁷².

קד. עוד ממעלות הדיו, שלא יהא בו שום חשש תערובת דבר האסור¹⁷³, ושיהא נעשה בבישול¹⁷⁴, ושיעשה רק מדברים הבאים מן העץ¹⁷⁵.

¹⁷¹ הנה דין הדיו סובל אריכות גדולה, ובכ"ז אנסה לבא בקיצור, דעת ר"ת דבעינן דיו משמנים ועשנים מגובלים יחד, אבל כל שיש בו עפצים פסול. אבל הרא"ש כתב דאם מניח בו גומא כשר, ולדעת הרמב"ם עפצים עם קנקנתום ג"כ כשר, אלא דאינו לכתחילה כיון שהוא כתב שאינו יכול להימחק. וכתב שם לעשות דיו עפצים עם שמנים. ובלא"ה לכו"ע יש לכאול מעלה לערב עשן שמן זית, מצד כל השמנים יפים לדיו ושמן זית מן המוכחר, וקאי אפילו בתערובות, וכן ע"פ קבלה ראוי שיהא רק מדבר הבא מן העץ, וכמש"כ הרמ"א יו"ד סי' רעא. והנה הדיו הרגיל בזמנינו הוא עפצים קנקנתום וגומא, ולפ"ז לדעת ר"ת אין יוצאים בו. ויש דיו הנקרא דיו שמנים שאין בו קנקנתום, אבל יש בו עפצים וגומא, ולדעת ר"ת אין יוצאים כי יש בו עפצים, אבל אפשר דיש בזה מעלת הרמב"ם דיש לכתוב בדיו שראוי להימחק. אולם במשנ"ב וביה"ל סי' לב ס"ג מבואר דגומא גם כן הוי כתב שא"א להימחק, וכ"ה במשנ"ב שם סק"ח, אבל בקסת הסופר מבואר דהוי כתב שיכול להימחק. [הגרי"א ז"ל טען דיש שני סוגי גומא, ויש לברר ד"ז]. ואעתיק בזה מש"כ בחי' לאו"ח להבהרת הדברים. ז"ל, יכתבם בדיו שחור, ברמב"ם ריש הל' תפילין הביא אופן עשיית הדיו, והובא בב"י סי' לב. ויש לתמוה שהשיטו הרמב"ם ושו"ע הא דאמרו בשבת כג ע"א דשמן זית מצוה מן המוכחר, ושרף הקטף מוכחר שבשרפים עיי"ש. וברבינו מנוח על הרמב"ם הביאו, וכ"ה במחה"ש כאן. ובהא דאמרו דהשמנים יפים לדיו, נראה דיש לפרש שהכוונה שעיקר הדיו יהיה משמנים, וזה יפים לדיו, כלומר לעשות מהם הדיו, ולא יהיו משאר מינים. אבל יל"פ באופ"א, שהכוונה יפים שיהיו אחד ממרכיבי הדיו, אבל הדיו עצמו יכול להיות משאר סוגים, ואך יערב ג"כ שמנים. ושמעתי שכהיום אכן נוהגים הרבה לערב בדיו הפשוט העשוי מעפצים קנקנתום וגומא גם קצת שמן, אע"פ שהוא מקשה על הדיו וצריך לערבו. והנה יש היום דיו חדש הנקרא דיו שמנים, וכמדומה שאין עיקרו שמנים, אבל מעורב בו שמנים טובים, אבל יש בו גם עפצים וגומא, רק לא קנקנתום, ושיטת ר"ת אין יוצאים, כיון שיש בו עפצים וגם הוא לא יבש [עי' חת"ס יו"ד סי' רנו דעיקר שיטת ר"ת שיהיה יבש]. אבל יש בזה מעלה שהוא שחור טוב, ועי' ביה"ל ד"ה יכתבם, דבעינן שחור מאוד. אבל אי משום הא ניתן לערבו בדיו הישן, שגם עירבו בו משחיר. [עי' בני יונה סי' רעא שכתב דהדיו צריך גובה מסויים, וכמדומה גם כתב שצריך להיבלע בקלף, וע"ע בקו' בענין עיבוד קלף בעפצים שהביאו מהגאונים שהדיו צריך להיבלע בקלף. ויצויין שלענין זה נראה הדיו הישן עדיף טפי, דנבלע ועומד בגובה יותר מהשמנים, ויש לבדוק שוב ענין זה]. אך יל"ד דיש בזה מעלת דברי הרמב"ם שהצריך כתב שאינו נמחק, וכיון שאין קנקנתום הוי דיו שיכול להימחק. ואמנם יל"ע בזה, דהנה בביה"ל ד"ה בין כתב דגומא גם אינו יכול להימחק, וראיתו מסוטה יז ע"ב דקומוס שהוא גומא הוי כתב שאינו יכול להימחות, וא"כ בדיו זה שיש בו גומא אין בו מעלת הרמב"ם. אמנם באמת דגומא פירש רש"י שהוא שרף האילן, והרמב"ם עצמו כתב דמטילין שרף האילן לתוך הדיו, והיה מקום לומר ששרף האילן של הרמב"ם הוא מאילן אחר ולא ממקור הגומא, אלא דבקסת סופר שהביא דברי הרמב"ם כתב להדיא דהכוונה לגומא. וכדי שלא תקשה מהמשנה בסוטה צ"ל דגומא אינו יכול להימחות כשהוא לבד, אבל כשמערב בדברים אחרים יכול להימחות. משא"כ קנקנתום דאף בתערובות אינו יכול להימחות, וכמבואר בסוטה כ ע"א, הייתי מטיל קנקנתום לתוך הדיו, היינו שהיה מטילו כאחד מן המינים בדיו, וקאמר שם דאינו יכול להימחות. אלא דא"כ קשה על הביה"ל דהחשיב הגומא לאינו יכול להימחות. ולא מסתבר דמפני שאינו יכול להימחות כשלעצמו לכן גם בתערובות, ומה עוד דברמב"ם מוכח לא כך. [אלא דבהא דאינו יכול להימחות יל"ד מאי היא, דבפשטות כל הדיו שלנו יכול להימחות, ואולי צריך להיות יכול להימחות במים דומיא דפרשת סוטה. גם אפשר דמחיקות שלנו ניכרות וא"כ הוי בגדר אינו יכול להזדייף, עי' בקו' על עפצים דהביאו מהגאונים דקלף צריך להיות אינו יכול להזדייף. אך הגרש"מ העיר דכתבו כן רק לענין שטרות וגיטין, אבל לענין סת"ם אי"צ אינו יכול להזדייף. גם יל"ד דמחיקות דידן גרירות ניהו ולא מחיקות, אלא דבגוף הדבר שהרמב"ם הצריך אינו יכול להימחות צ"ב מנ"ל, ועי' גרי"ז סוטה יז ע"ב שנתקשה בזה, ואכ"מ].

¹⁷² אמנם נתבאר דבדיו שמנים יש מעלה דאולי מתקיים בזה הידורו של הרמב"ם בכתב שיכול להימחק, מכ"מ כיון שאינו אלא ספק, וגם הרמב"ם לא כתבו רק להידור, א"כ נראה דעדיף להשתמש בדיו הרגיל, כי הוא מהודר ויפה יותר, ויש בזה מעלה דהרמ"א ס"ד לייפות הפרשיות. גם דיו השמנים לא היה בשימוש לזמן רב שנדע אם הוא מתקיים בטוב לאורך ימים ושנים. אולם יכול לערב בדיו הרגיל קצת מדיו השמנים כי בזה יהיה הדיו שחור מאוד, וכבר כתב הביה"ל ד"ה יכתבם להקפיד ע"ז.

¹⁷³ יש שרצים קטנים שנמצאים בעפצים בתהליך יצירתם, ולכן יש לסננם, וכן שמעתי שיתכן שיהא בהם חשש ספיחי שביעית. וה"ה לגבי צבע שצובעים בו התפילין והרצועות יש לברר המציאות שלא יהא בהם שום חשש איסור.

- קה. יש לברר אם אפשר להשיג שרף קטף לערבו בדיו¹⁷⁶.
- קו. הדיו צריך להיות לו גובה מסויים¹⁷⁷, וגם נספג בתוך העור במידת מה¹⁷⁸.
- קז. לעשות הדיו לשמה¹⁷⁹.
- קח. י"א דלכתחילה יקח קנה לכתובה, וי"א דיש מעלה גם בקולמוס הבא מדבר הנאכל¹⁸⁰. ובכ"א יהיה הקולמוס נאה¹⁸¹.
- קט. אם כותב בנוצה, יש להחמיר שיהא מנוצת עוף שמותר בפיו¹⁸².

כתיבת הפרשיות

¹⁷⁴ כדעת הרמב"ן, ע"י שו"ת משכנ"י סי' לח ומשנ"ב סק"ח. וע"י בסת"ם כהלכתן מבוא דיו אות ד ואות ה, דיש לבשל במידה מדודה של מים, וכן שיבשל לזמן ארוך.

¹⁷⁵ כבר הבאנו לעיל מהרמ"א ביו"ד סי' רע"א ס"ו, ומקורו מהזוהר וכמו שהביא שם בד"מ, דיש ענין לעשות דיו רק מדברים היוצאים מן העץ. וע"י או"ח סי' לב ס"ג שהרמ"א כתב כע"ז, ושם כתב המשנ"ב סק"ח שלא לעשות הדיו מעשן עצים כי הם מתקלקלים. ואמנם דווקא בעשן הוא כן, אבל דיו שנעשה מגומא וקנקנתום וכיוצא אינם מתקלקלים, והם גם דברים הבאים מהעץ, ויש בהם קיום לדברי הזוהר, כי עיקר קפידת הזוהר אינו עשן עצים, רק דברים הבאים מן העץ, ושיהיו כל מרכיבי הדיו מדבר הבא מן העץ [ע"י זוהר תרומה קנט ע"ב וכמעט מפורש כן שם דגם עפצים בכלל, עיי"ש בגירסאות]. וא"כ ראוי לברר ד"ז ובאם אפשר לקיימו. וכן יש לברר המציאות לגבי שמן זית. ובכלל יש לברר המציאות לגבי עשן עצים, דאפשר שיש שינוי בזה.

¹⁷⁶ בגמ' שבת כג ע"א אמרו לערבו בדיו, ולדעת רש"י היינו עץ שזיף הבר [ע"י לעזי רש"י], ולדעת המאירי הוא שרף אגסים.

¹⁷⁷ דעת הבני יונה סי' רע"א שהוא לעיכובא. והגרש"מ העיר שלא מצאנו כן בכל ס"ת הקדמונים, ונראה שלא הקפידו בכך במשך הדורות.

¹⁷⁸ כן זכור לי, אולי מקונטרסים על עיבוד עפצים בשם הגאונים, ויש לבדוק. וכמדומה שלענין זה נראה הדיו הישן עדיף טפי, דנבלע ועומד בגובה יותר מהשמיים, ויש לבדוק שוב ענין זה.

¹⁷⁹ כך נקט בתשובה"נ ח"ג סי' יז, ובאמת שמתחילה נפלאתי מה שייך עשיית לשמה בזה, הלא הוי כהפשטת העור. [וחשבתי דאולי הוא לשיטתו להצריך גזירה לשמה בציצית, וגם דברים אלו תמוהים, אבל המחמירים נמשכו אחריו, וצ"ע]. אולם שו"מ במקדש מעט סי' רע"א ס"ק לח שהעמים כן בדעת הבעה"מ ע"פ הבנת המלחמת סוכה ד ע"ב בדעתו, עיי"ש. וגם הוא עמד בזה דיש לחלק טובא בין עשיית דיו דהוי כטווי לארוג, וכהפשטת עור הבהמה לעשיית התפילין ממש. וגם הראיה מהמלחמת אינה מוכרחת לגמרי. אך מכ"מ כיון שיצא מפומיהו, א"כ אם אפשר להשיגו בקל מה טוב, ואם לא יועיל לא יזיק. עוד מצאתי מביאים דבמשנת סופר סי' ג ס"ג הביא פוסקים המחמירים בזה, ואפשר שכוונתו למקדש מעט הנ"ל. [ושמעתי שגם המשכנ"י הצריך לשמה, ויש לבדוק. שו"ר שהכוונה למשכנ"י סי' נח הובא בביה"ל סי' מב ס"ג שכתב תו"ד דדיו שנעשה לסת"ם, דמשמע שם שיש שהיו עושים כן, שעשו דיו מיוחד לסת"ם, ולכא"ו ע"כ היינו משום עשייה לשמה]. וראיתי בסת"ם כהלכתן מבוא דיו אות א דיש לעשות לשמה לשם תפילין דווקא וכחומר הקסת לענין קלף, וזה מחודש. ונקט שם דלשמה דדיו הוא בעירוב החומרים והבישול, אבל כתישתם אי"צ. והגרש"מ העיר דאמנם צריך לזהר שלא ישתמש בו לחול, והיינו כמש"כ בביה"ל שם לחוש. והביה"ל כתב לעשות תנאי, וכבר נתבאר דיש חוששים לעשות לשמה בתנאי. ואולי דלענין דיו לשמה דחומרא היא אפשר להקל לכו"ע בתנאי. ועכ"פ אם לא התנה יזהר טובא שלא להוריד לחול.

¹⁸⁰ ע"י תענית כ ע"א דקנה מיועד לכתובת סת"ם, וברמ"א יו"ד סי' רע"א ס"ז כתב שיקח קנה ולא נוצה וכ"ה בבני יונה, והביאו בקסת הסופר סי' ג אות ו, ושם בלשכה סק"ה לא הביא דברי הרמ"א, אלא כתב כ"ז באורך מהבני יונה. והחת"ס הגיה שם ונחלק על הבני יונה דקולמוס של נוצה גם הוי בכלל קנה, וכתב דאדרבה עדיף טפי נוצה משום שהוא מן המותר בפיו, כי הוא נאכל, משא"כ קנה. וסיים דיש לדחות, אבל עכ"פ בודאי אפשר לכתוב בנוצה. ויש לתמוה על החת"ס שנקט כל השגתו נגד הבני יונה, ולא הזכיר שבאמת השגתו נגד דברי הרמ"א שכתב להדיא בדבריו שאין לכתוב בנוצה, וצ"ע.

¹⁸¹ כך אמרו בגמ' שבת קלג ע"ב זה קלי ואנוהו התנאה לפניו במצוות, קולמוס נאה

¹⁸² כ"ה בפת"ש יו"ד סו"ס תרע"א, ולפ"ז מי שמקפיד שלא לאכול תרנגול הודו או עופות שונים יש להחמיר שלא ליקח נוצה מהם.

קי. לבדוק הקלף לפני הכתיבה שלא יהיו בו כתמים שחורים שיכולים לגרום לשינוי צורת אות, אפילו אם הם טבעיים מהעור, ובכלל יש לזהר שיהא הקלף נקי מכל סימן או רשימה לפני הכתיבה¹⁸³.

קיא. אם נפל דבר על הכתב בתו"מ אין להכשיר רק מה שיורד מאליו, אבל לא יעשה שום תיקון בכתב¹⁸⁴.

קיב. להקפיד שראשי האותיות תגיעו לשירטוט, ובתפילין עכ"פ במה שהוא לעיכוב עליון [ותחתון]¹⁸⁵.

¹⁸³ עי' ס' לב ס"ז. והיינו, בין במקום הכתב ובין שלא במקום הכתב, דבמקום הכתב יש לחוש טובא, כי לפעמים יתפס בו איזה דבר קטן, כגון אבק או רושם של עט וכדומה, ושוב כשכותב ע"ג ידבק לשם והו"ל ככתב ע"ג כתב. אולם לכאן יל"ד דהוי כדיו ע"ג סיקרא והוי כתיבה. אך עי' ביה"ל ס"ג ד"ה הרי בשם החת"ס והא"ר דלהלכה דיו ע"ג סיקרא הוי כתב רק לחומרא, וא"כ כאן אינו חשוב כתב לחומרא, וממילא דפסול מספק עכ"פ. ובאמת דכן מוכח קצת גם בס"ו, ובשו"ע אה"ע ס' קכה ס"י, דמשמע דכל שיש רושם וכותב ע"ג הוי ככתב ע"ג כתב ופסול. ואפשר עוד, דחלוק כתב ע"ג כתב בתפילין מדיו ע"ג סיקרא, דבדיו ע"ג סיקרא מיירי לענין שבת ולזה הוי כתב עליו מחיקה וכתיבה וחייב, אבל בתפילין אע"פ שכתב עליון הוי כתב, מכ"מ עדיין הוי כתב תחתון כחציצה בין הכתב לקלף, ואינו כשר, דלא כתב ע"ג הספר, והוי ככותב ע"ג נייר וכדומה, ויל"ע. וכ"מ בשנות חיים למהרש"ק ס' נג, ובאות חיים ושלום ס' לב סוף סק"ד. ואף שלא במקום הכתב, משום נוי, וגם יש לחוש בזה משום כתב יתר, וכמש"כ הלבוש ס' לב ס"ו דאין לשרטט בעופרת דהוי כתב יתר. ואמנם התיו"ט חולק עליו, עי' א"ר שם, וכן עי' שו"ת דבר שמואל ס' שסב שהאריך בזה. והנה בכוונת הלבוש אפשר שהוא משום דהוי כעין בל תוסיף. וא"כ יש לפסול הן כשכתב אות דהוי הוספה ממש, והן כשיש כל רושם אחר, והוא ע"ד המבואר בביה"ל ס"ו ס"ס תרנא דצבע על לולב יש בו משום חשש בל תוסיף עיי"ש שנחלקו האחרונים בזה, הרי דכל חזו"ת יתירא חששא אית ביה. ועכ"פ גם אי ליכא בל תוסיף מכ"מ הא בריירא דדעת הלבוש לאסור אפילו בלא כתב צורת אות. אולם עי' נו"ב מהדו"ק ס' עד שם הביא דעת המהרש"ל שכל שיש אות יתירה בס"ת פסולה, ומשמע הטעם דנפסל דווקא כשיש איזו צורת אות ולא כל הוספה בעלמא, והיינו דבזה נפסל הס"ת, משום דס"ת כשר הוא מה שכתוב בו רק כתב התורה ולא יותר, ולכן אי"ז ס"ת, ולפ"ז יש לפסול רק ברושם אות ולא ברשימה בעלמא, ודלא כהלבוש [וכ"כ בקסת הסופר ס' ד לשכה אות ז, ובמלאכת שמים כלל ח אות ח ועוד]. ועכ"פ גם הוא מודה בהוספת צורת אות, אבל דעת הנו"ב שם דאפילו הוספת צורת אות אינה פוסלת את הס"ת, ועי' ביה"ל ס' לב ס"כ שהביא דעת הנוב"י, ושם הביא דהשער אפרים שער ה פתחי שערים ס"ח פסק כהמהרש"ל, וכן עי' משנ"ב ס' לו ס"ק יג בשם הרמ"ע מפאנו שכל שיש יתרון אות בין השיטין פסול, וע"ע בזה בקסת הסופר כלל ה לשכה ס"ק כח מש"כ בזה. ונמצא דפלוגתא דאחרונים היא, ואיכא ג' דרגין, לפסול כל רשימה, לפסול רק צורת אות יתירה, או דהכל כשר. וע"ע במהר"ם שיק סוה"ס. ובכ"ז יש להקפיד גם בלא חשש איסור, אלא דיש בזה חיסרון נוי, דמשום זה קלי ואנוהו יש להקפיד שתהא הכתב נקי מכל דבר שאינו כתב הפרשיות. שו"ר בשו"ת פרי השדה ח"ג ס' קמא שדן באורך אם יש בזה משום בל תוסיף, והביא דברי הרמב"ם הידועים בענין הוספת שמות מלאכים על מזוזה, עיי"ש באורך.

¹⁸⁴ ואם נפל דיו מכל צורה שהיא על גבי האות יש לפסול בכל גווני, אפילו בלח ע"ג יבש, עי' ט"ז ס' לב ס"ק טו, וב"ש ס' קכה ס"ק יא. וע"ע מג"א ס' לב ס"ק כג.

¹⁸⁵ הלכה זו עמומה היא, בשו"ת דבר שמואל ס' שסב ובפרישה ס' רעג לכאן מפורש שאי"צ שהאות תיגע בשירטוט, וכ"ה במשנת אברהם ס' יג אות ח, שם הביא שכ"ה גם דעת התוס' והיד שאול. וכ"ה גם בשו"ת הב"ח החדשות ס' פז. ועי' משנ"ב ס' לב ס"ק כב שהעתיק דברי הדבר שמואל ומשמע פשוט לשונו דאי"צ להקפיד בזה כלל שתיגע האות בשירטוט. אולם ביו"ד ס' רעא בד"ק סק"ז ובמק"מ ס"ק לה משמע דיש ענין שתיגע באות, ורק דאינו לעיכובא, אבל לכתחילה צריך שתיגע, וכתבו לדון אם אפשר לעבות האות כדי שתיגע, עיי"ש. ובשו"ת התעוררות בתשובה ח"א ס' טו מצאתי שכתב דצריך שתיגע האות בשירטוט, ואם אינה נוגעת פסולה, וכתב כן מסברא דנפשיה, ועכ"פ ודאי דיש להקפיד בזה לכתחילה. ובד"ק שם ציין לדברי שו"ת רעק"א מהדו"ק ס' נג, ושם כתב וז"ל, עובדא היה פה מרקוש פרידלאנד, הסופר דפה הראה לי תכריך מזוזות וראיתי מקצתם השירטוט עקום מאד והשורות נכתבים מיושר בין שרטוט לשירטוט וראשי האותיות מרוחקות הרבה למטה מהשרטוט ופסלתי אותם דלא מקרי שירטוט כיון דאינם נכתבים כסדר השירטוט ולא סמוך לשירטוט, ע"כ. ולענ"ד אין דבריו ראייה כלל לפסול במקום דהאותיות אינן נוגעות בשירטוט, דשם פסל דווקא כי היו מרוחקים, ונקט דשירטוט הם ליישור הכתב, וא"כ כיון שהוא מרוחק באופן שאינו מיישר הכתב לאו הוי שירטוט כלל, אבל אם הכתב סמוך לשירטוט

ק"ג. שלא לעשות שום תיקון כלל בשמאל אפילו להפריד אותית דבוקות וכיוצא¹⁸⁶.

ק"ד. עדיף שלא יכתוב ע"י סופר איטר יד¹⁸⁷.

ק"טו. להקפיד שהסופר לא יכתוב בבתי ידים אפילו שאצבעותיו מגולות¹⁸⁸.

ק"טז. לכתוב של יד קודם של ראש¹⁸⁹.

ק"ז. שלא להפסיק בכתיבת הפרשיות, ועכ"פ קדש והיה כי יביאך¹⁹⁰.

ק"ח. בתש"ר יאות למיעבד שאורך כל הפרשיות יהיו שווים, ולכן יש לעשות גליון יותר גדול לפרשיות הקצרות¹⁹¹. ומלבד זה להניח עוד קלף בכולם כדי לגול היקף כל הפרשה¹⁹².

ק"ט. וכן יש להבדיל בין פרשה לפרשה בתש"י בשיעור ריחוק ט' אותיות¹⁹³.

אע"פ שאינו נוגע, מכ"מ כל שהשירטוט מועיל ליישר הכתב, י"ל דהוי לכתחילה, ופשוט. [והשיעור הוא כפי ראות עיני המורה, ומסתבר דתלוי בכל סופר ובכל כתב לגופיה]. ובגוף הנידון בתכלית השירטוט, אם הוא ליישר הכתב או הלכה בעלמא, עי' רעק"א שם, ושו"ת רדב"ז החדשות סי' קנו, הובא בפת"ש יו"ד סי' רעא ס"ק יג, ובביה"ל ס"ו ד"ה וי"א, וע"ע מהר"ם שיק יו"ד סי' רנט וסי' רס שהאריך בזה.

¹⁸⁶ משנ"ב סי' לב ס"ק יז דרק בדיעבד מותר, משמע, דלכתחילה לא יעשה בשמאל.

¹⁸⁷ ע"פ קבלה, כף החיים סי' כז ס"ק לא.

¹⁸⁸ פת"ש יו"ד סי' רעא ס"ק י, דיש בזה משום זלזול כתיבת סת"ם, ולכן ההגדרה שכל שהוא מכסה איזה חלק מידיו כדי שלא יתלכלך מהכתיבה לאו שפיר עבד. [ולכא משום חציצה עי' מגיה לברכ"י יו"ד שם].

¹⁸⁹ דעת הרמ"א ריש סי' לב וכהכרעת המשנ"ב ס"ק ה שם.

¹⁹⁰ שע"ת סי' לב ס"ק א, ועי' משנ"ב הנ"ל [בשע"ת משמע דיכתוב ש"ר ברציפות וש"י ברציפות, אבל במשנ"ב העתיק שניהם ברציפות כאחת]. ומובן שלא יקפיד ע"ז באופן שיביא את הסופר לידי תשישות או מכשול אחר, אלא רק מה שאפשר לכתחילה.

¹⁹¹ עי' שו"ע סי' לב ס"ד, ושם במשנ"ב ס"ק לג, שכן דעת לבוש, ואמנם לא נהגו כן, וכמש"כ הקסת הסופר סי' כ אות ג, ויש לברר המציאות וטעם הדבר, וכן לדבר עם עושה הבתים שנוהג להניח בתוכו הפרשיות, שמא ידע מגרעת באריכות הגליון. [ויש שהביאו מספר מאסף לכל המחנות ס"ק צג שכתב שאי"צ לנהוג כן, כי כל הענין בזה היה שייך רק בתפילין שהיו להם מלפנים, שהיו רכות מאוד, ואם הפרשיות היו נכנסים בדוחק היו בולטים לחוץ, וממילא היה נראה אחד גדול ואחד קטן, ואינו נוי, אבל בזה"ו אינו נראה לחוץ כלל, ומשום נוי שבפנים אין להקפיד וכמש"כ התוס' מנחות לב ע"ב, דכיון שהוא מכוסה לא איכפת לו. אולם באמת דכ"ז תמוה, דהא הרמ"א סי' לב ס"ד פסק דיש לעשות התפילין יפה מבחוץ ומבפנים, והיינו דלא כהתוס', וכמש"כ הביאור הגר"א שם להדיא, וא"כ גם לגבי דין זה יש להקפיד על נויין שמפנים, וצ"ע].

¹⁹² עי' סי' לב ס"ב ובב"י שם, וכן במשנ"ב ס"ק קמב [וכ"נ במו"ז ח"ו סי' קב אות י], והיינו דבפרשה הארוכה ביותר צריך להניח עוד קלף כדי לגול היקפו, וא"כ זה מחייב גם בשאר פרשיות, כי צריכים כולם להיות שווים בגודלם. ואמנם יש חילוק בזה, דלגבי הנוי שצריכים להיות שווים בגודלם, אפשר ואולי גם כדאי להשאיר תוספת הקלף בסוף הפרשה, אבל לחומרא דכדי לגול היקף קלף צריך להניח שיעור זה בתחילת הפרשה. ועכ"פ יש לברר כנ"ל האם אורך הקלף מגרע. ושמעתי שבתש"י קשה להשיג קלף ארוך כ"כ. וגם דאם הגלילה רחב וגדול מאוד קשה להכניסו לתוך הבתים, וכבר ציינתי דאפשר כדי להגדיל את הבתים. ובזכרון אליהו פכ"א הלכה א כתב דגליון כדי היקף שומר על הפרשיות, שנוטים להיקרע בתחילת הגליון ע"י הכנסתם והוצאתם.

¹⁹³ כ"כ בספר זכר אברהם ח"א סי' יא, ופסול בלא"ה, וטעמו דהפסק ב' אותיות בכל אורך דף הוא הפסק המותרת, וא"כ כל שהפרשיות מופסקים בשיעור זה עדיין נראה כדף אחד, ועי' במו"ז ח"ו סי' קב אות ג בזה. ובקסת סופר סי' כ היקל שיהיה ביניהם רק כשיעור ב' אותיות של ט'.

קכ. שיהיו לכל האותיות שיעור מסויים של עובי גם ברוחבם, ולא להסתפק בשיעור כלשהו¹⁹⁴. ובכלל יש לכתוב כתיבה גסה שלא יהיו נמחקים במהרה¹⁹⁵.

קכא. לפני השם יכוון לקדש הדיו וכתובתו, ויכוון שכותב לשם קדושת שי"ת, היינו שמכוון על פעולת הגברא, וכן על התוצאה שהיא החפצא¹⁹⁶.

קכב. גם כשכותב שתי שמות יקדש כ"א בנפרד¹⁹⁷.

קכג. כתיבת השם תהיה כסדרן¹⁹⁸. ואם אפשר גם ע"פ כוונת הסוד¹⁹⁹.

קכד. הכתיבה תהיה בדעה צלולה וברורה, בלי שום השמעת ענין אחר, או שאר טירדה וכדומה²⁰⁰. ובפרט לפני כתיבת השם יסיר מעצמו כל טירדא, ולא יהא נצרך לנקביו, ולא יפסיק לשום הפסק בשעת הכתיבה²⁰¹.

קכה. לא יכתוב הסופר בלי טבילת עזרא²⁰².

קכו. יש להדר שכל הפרשיות יהיה מוגהים ע"י מגיה, מלבד הסופר, וכן הגהה במחשב²⁰³.

קכז. קודם כתיבת השם לבדוק אותה הפרשה עד השם שנכתב כראוי. סכ"א.

קכח. אמירת²⁰⁴ לשמה על הכתיבה ועל השמות²⁰⁵ בתחילת כל כתיבה, בתחילת כל פרשה, וכן לקדש כל שם לפני כתיבתו. ואם הפסיק באמצע הכתיבה, כשחוזר לכתוב יאמר שוב לשמה. משנ"ב סי"ט.

¹⁹⁴ כ"מ בביה"ל סי' לב סט"ו ד"ה נקב, אך לא נתבאר כמה שיעור רוחבם. ומבואר אמנם, דשיעורם כשיעור הרגילות לכתוב ברוחב היו"ד והוא"ו, וכן בשאר האותיות. ויש לזהר בזה טובא, שלא יהא שום אות ברוחב דק יותר מן הרגיל. אבל מסתבר דמועיל בזה תיקון אפילו שלא כסדרן.

¹⁹⁵ וכמפורש ברמ"א סי' לב ס"ד.

¹⁹⁶ קדושת הדיו מפורש במשנ"ב סי' לב ס"ק קז, וקדושת פעולתו לשי"ת כתב הבני יונה יו"ד סי' רעו סק"ב, ולכאוי' כוונת הבני יונה היא פשטות כוונת האזכרות, ואילו משנ"ב היא תוספת חידוש של כוונה.

¹⁹⁷ במשנ"ב סי' לב ס"ק צז הקיל בזה דמועיל קידוש אחד, אבל הקסת הסופר סי' י אות ה כתב דלכחתילה יש לקדש כ"א בנפרד.

¹⁹⁸ עי' הגהות רעק"א יו"ד סי' רעו סי"א בזה, ודלא כעושים ע"פ קבלה שכותבים שלא כסדרן, עי' שע"ת סי' לב ס"ק לד. אלא דבאופן הנהוג לכתוב בזמנינו את השם ע"פ סוד, הרי הוא נכתב כסדרן, ואי"ז נוגע לן.

¹⁹⁹ עי' באה"ט ושע"ת סי' לב סי"ט, וע"ע בענין הכוונות בשלחן הטהור סי' לב וקול יעקב סי' רעו סק"ו. ויש לזהר שלא יבוא על חשבון קיום ההלכות כפשוטו, וכן לזהר שיכתוב במתון שלא יבוא לידי כוונות הפכיות, ונמצא מחריב. וכבר נהגו לכתוב בלי כוונות כלל, וכ"ה בשו"ת דברי חיים יו"ד ח"א סי' נז.

²⁰⁰ עי' קסת הסופר סי' ד אות ב, ומשנת חכמים אות רכז.

²⁰¹ עי' קסת הסופר סי' י אות יא.

²⁰² בפרט האזכרות, עי' דזמב"ת פרשת פיקודי, וכן עי' עה"ש סי' לב סמ"ב, וקסת הסופר סי' יא אות יח, וחי"ד"א בלדוד אמת תורת השלמים אות יח.

²⁰³ עי' בני יונה יו"ד סי' רעט, ושם במקדש מעט ס"ק לה, ובקול יעקב ס"ק קטו.

קכט. לצורך קידוש דיו בקולמוס, אין לעשות כתב ע"ג כתב, אלא יש לכתוב בו דבר שאינו מעכב, כגון תג וכדומה. ולכתחילה יזכור להתחיל באות שקודם השם²⁰⁶.

קל. בשעת הכתיבה לא יקדים לכתוב שום דבר מאוחר, ואפילו לא ברשימה בעלמא, אלא כל אות כסדרן מתחילתה ועד סופה²⁰⁷.

קלא. לכתוב רק מתוך הכתב²⁰⁸, ולעולם יחזור ויקרא המילה בפיו²⁰⁹, כל תיבה בפנ"ע²¹⁰.

קלב. להניח כמלא אטבא דספרי למעלה מראש למ"ד, ולמטה מנו"ן פשוטה²¹¹.

קלג. להניח בין שיטה לשיטה כמלא שיטה²¹².

קלד. יניח קצת רווח חלק בין פסוק לפסוק כשיעור יו"ד קטן²¹³.

קלה. שלא יצא מהשיטה שום אות, לא מלפנים ולא מלאחור²¹⁴. סל"ג²¹⁵.

²⁰⁴ ואין להקל במחשבה כלל, [גם לא ע"י צירוף העברת קולמוס. וממילא דיש לחוש לדעת הגר"ח בכתב ע"ג כתב בזה]. והדיבור ישמיע לאזנו לכתחילה. אבל אמירה לחוד ג"כ לא מספיק, אלא צריך שיהא פיו ולבו שוים על הכתיבה לשמה.

²⁰⁵ עי' ביה"ל דנחלקו הפוסקים אם מועיל קידוש השם בתחילת הכתיבה, ולכן לא יסמוך ע"ז, אבל מכ"מ עדיף לומר כן, שמא יתעורר איזה ספק ספיקא, או ישכח לגמרי לקדש, ועי"ז ינצל.

²⁰⁶ סכ"ב. ובדיעבד אם צריך עוד דיו באמצע כתיבת השם, יל"ד אם עדיף לקחת דיו חדש מהצנצנת ולקדשו ע"י תיקון תג במקו"א, וכדעת הקסת הוספר סי' י אות י ומקדש מעט ס"ק לג, וקול יעקב ס"ק יד, או עדיף שיקח מאות אחרת שעדיין לחה, וכמש"כ המשנ"ב סי' לב ס"ק קז.

²⁰⁷ נודע כחומרת האבני נזר או"ח סי' ט וסי' י, נגד דעת הפמ"ג מש"ז סוף סי' לח. ויש ספר מיוחד שנתחבר בענין זה.

²⁰⁸ אף בשגור בפיו, וכמש"כ המשנ"ב ס"ק קלד בשם הב"ח, דכ"ה מצוה מן המובחר.

²⁰⁹ פוסקים סי' לב סל"א.

²¹⁰ בקסת הסופר סי' ה אות ה כתב להתיר אפילו כמה תיבות, אבל שמעתי שבמקדש מעט יו"ד ריש סי' רעד מבואר דאין הדבר מוכרח להתיר. ושם הוי"ה יאמרו כנהוג, וכן שאר הדקדוקים הנהוגים, כגון בתיבות חסירות ויתירות לבטא את השינוי וכדומה.

²¹¹ ב"י בשם או"ח סל"ב, וט"ז ס"ק כג ומג"א ס"ק מג [וכ"כ במו"ז ח"ו סי' קב אות י]. אולם בתש"י יגרום לאורך גדול בקלף, ולדעת השל"ה כל הקלף צריך להיות בתוך הבית, וכידוע, אבל אפשר דתוספת הגליון אי"צ להיות בתוך הבית, אע"פ שהוא חלק מהפרשה. ולפ"ז אדרבה לחומרת השל"ה עדיף לעשות כן, כי בד"כ גם אם עושה בתים גבוהים או פרשיות קטנות, מכ"מ יכולים הם ליפול מתוך גובה הבתים וליכנס לתיתורא, באופן שלא ידע מזה, אבל ע"י שהוא מאריך הגליון ירויח שהתפילין יעמדו על עומדם, כי תוספת הגליון יהיה בתיתורא, ובתוך הבית יהיה עצם כתיבת הפרשיות, ודו"ק. אך כמדומני שנוהגים להאריך את הקלף שכורכים על הפרשיות שיבלוט ויעמיד הפרשיות בפנים, ודי בזה.

²¹² רמ"א שם, ולכתילה יעשה כן אע"פ שהמג"א ומשנ"ב כתבו להקל דאי"צ.

²¹³ כ"כ הרמ"א סי' לב סל"ב, וכ"ד הש"ך יו"ד סי' רעד סק"ו, וא"ר או"ח שם ס"ק נא, וכ"כ הלבוש והמו"ק, ודלא כהמג"א והגר"א, ואף שיטתם הביא המשנ"ב ס"ק קמו בלשון אי"צ, משמע דאף לדידהו דלא הצריכו רווח, מכ"מ ליכא איסור בזה.

²¹⁴ וכש"כ להחמיר כל החומרות בזה, כגון לדעת הלבוש בתיבה בת ב' אותיות שלא יצא כלום, ולדעת הגר"א בתיבה בת ג' אותיות שלא יצא ב' אותיות, ושאר החומרות בזה.

²¹⁵ עי' סת"ם כהלכתן מבוא שירטוט אות ג שלא יצא אפילו מקצת אות מהשירטוט.

- קלו. בענין פרשת והיה אם שמוע, נוהגים או כהרמב"ם או כהט"ז, והמנהג כהט"ז²¹⁶. ולכאוי' הטוב ביותר להשאיר בסוף שמע פחות ז' אותיות קטנות, ובתחילת והיה אם שמוע י"ז אותיות קטנות²¹⁷.
- קלז. בתחילת כל פרשה יזהר שלא יהיה שום רווח כלל²¹⁸.
- קלח. לכתוב התגים בשעת כתיבת האותיות מיד²¹⁹.
- קלט. התגים יהיו באמצע גג האות ולא בסוף האות²²⁰.
- קמ. אות ד' בתיבת אחד יכתוב כשיעור ארבע דלתי"ן²²¹.
- קמא. אות יו"ד לעשותה כפופה מעט²²².
- קמב. זיונים גמורים ועגולים למעלה, ולא קוים בעלמא. רמב"ם²²³.
- קמג. זיון אמצעי גדול יותר. קול יעקב.

תיקונים

קמד. אין לסמוך על שיעור אות קטנה באורך האותיות אא"כ הראה גם לתינוק²²⁴.

²¹⁶ ואם עושה כהט"ז, כדאי להשאיר ג' אותיות למטה וג' אותיות למעלה, וכך ירויח שיש עכ"פ פתוחה לדעת הרא"ש לכמה שיטות, ואף דגם להרמב"ם אפשר שיהא פתוחה מכ"מ אם שינה לעשות פתוחה לכמה דיעות כשר, ועיקרו דהוי אכתי סתומה, אבל רווח פורתא להרא"ש איכא דלא יהיה פסול לגמרי, כיון שאינו לא פתוחה ולא סתומה. וכן למעלה יעשה ג' אותיות, וכך לדעת הרמב"ם יהיה ודאי סתומה לשיטות דמספיק ג' אותיות, ולהרא"ש הוי פתוחה ומצורף לכך דהוי כבר פתוחה מכח רווח דלמטה. שו"ר דהגרש"ד בסו"ס הידורי תפילין נקט לעשות כהט"ז, וכ"כ במועו"ז ח"ו סי' קב אות ה, אבל שוב חזר בו לעשות כהרמב"ם, וצ"ב שם.

²¹⁷ עלי אג"מ או"ח ח"א סי' יב, ועוד. והענין שיהא עכ"פ בצירוף שתייהם כשיעור ג"פ אשר, ואע"פ שי"א דלזה צריך שיעור כ"ז אותיות קטנות, מכ"מ א"א בסוף שמע עדיף שלא להשאיר יותר מט' אותיות קטנות, וכמבואר בלשון השו"ע סי' לב סל"ו, ועי' ביה"ל ד"ה ואם בזה, ומאידך להשאיר יותר מי"ז אותיות בתחילת והיה אם שמוע אינו כדאי, כי אפשר די"ח אותיות קטנות הוי שיעור פרשה לכו"ע, כי כל תיבת אשר יתכן והוא רק שיעור ו' אותיות כלשון המשנ"ב ס"ק קסב, ואפשר דלא מצרפינן האויר שביניהם, עי' משנ"ב שם ס"ק קסג, ובהגהות חת"ס יו"ד סי' ערה. ולכן אע"פ שבאופן הנ"ל אין כ"ז אותיות רק כ"ד, מכ"מ לכאוי' זה מספיק לג"פ אשר.

²¹⁸ שם משנ"ב ס"ק קסב.

²¹⁹ הידורי תפילין לגרש"ד, וכ"כ במועו"ז ח"ו סי' קב אות ד.

²²⁰ מג"א סי' לו סק"ג בשם ספר הזכרונות, ובספר הזכרונות זכרון ט פ"ג כתב הטעם, דבדל"ת ורי"ש אם כתב התג בסוף גג האות לפעמים משתנה צורת האות לצורת למ"ד ופסול. והנה ידוע דחומרא זו מאוד קשה לסופרים ליהזר בה, ורבים המבקשים חומרא זו מפסידים באיכות יופי הכתב ממקו"א. ולפי המבואר אי"צ כ"כ להקפיד כמו שנהוג, דמספיק להחמיר רק ברי"ש ודל"ת וכיו"ב שיש חשש שינוי צורת אות, וגם רק בצד השמאל, ואילו בצד הימין יכול לכתוב גם בסוף האות. ובמקו"א הארכתי דכמעט לא משכחת להקפיד בזה, כי כמעט בלתי מצוי להגיע למצב שאכן יש דמיון לאות אחרת מכח התג [ע"פ אופן הכתיבה וחשבון השיטות ואכמ"ל].

²²¹ משנ"ב סי' לב סק"א.

²²² כדן ראשה כפוף המבואר בגמ', ועי' תשוה"נ ח"א סי' תרלא, אבל אפשר שאין לשנות, אך אפשר לעשות באופן קל ביותר שלא יהיה שינוי, ומכ"מ יהיה לה כפיפות.

²²³ וע"ע במועו"ז ח"ו סי' קב אות ד.

קמה. בענין נקבים, הפסק אותיות, אות בשיעור קטן, מוקף גויל, ונפילת דיו על האותיות, להקפיד לכתחילה שלא יהיה שום חיסרון כלל בשום צורה, ואפילו נקב שלא במקום הכתב, ובדיעבד אם יש שאלה באחד מכל אלו, יש לשקול ע"פ שיטות הפוסקים²²⁵.

קמו. לא לתקן שום אות לאחר שנכתב כחומרת החיי"א²²⁶ וכחומרת הגר"ח²²⁷. קמז. להחמיר על דעת הדה"ח דכל שיש נקב בין אות לאות הוי כנדבק ופסול אפילו בניקב לאחר הכתיבה.

קמת. להחמיר דלא מועיל תינוק להכשיר אות שנכתב מתחילה באופן ספק, רק בנפסק אח"כ²²⁸.

קמט. להקפיד על נקודת דיו שדבוק באות, דאע"פ שאינו משנה צורת האות, מכ"מ צריכה תיקון²²⁹.

²²⁴ כ"מ במאירי ובד"מ, וכ"נ היד אפרים לדינא, ואע"פ שהביה"ל סי' לב סט"ו ד"ה כשר דחאו מן הדין, מכ"מ לא נפקא מכלל הידור, דיש מקום להדר ולקיים דעת המאירי לכתחילה, ופשוט. ויצויין דכ"ז לכתחילה, אבל אם ירצה אי"צ להראות לתינוק, אבל בדיעבד שכבר הראה לתינוק ולא קרא כאות הנכונה, בזה גם להלכה צריך להחמיר, וכמשנ"ת בביה"ל שם.

²²⁵ המבוארים בשו"ע סי' לב סט"ו וסט"ז.

²²⁶ כלל יד ס"א, ועיקר חומרתו משום שלא כסדרן, וכן העתיק בספר הידורי תפילין לגרש"ד, וכ"ה במו"ז ח"ו סי' קב אות ו.

²²⁷ שחשש בכל תוספת כתיבה, דאפילו אי כתב ע"ג כתב ל"ש כתיבה מכ"מ הוי מחיקה, ונמצא דלית לן כתב תחתון. ואי נימא דהוי כתיבה [אפילו דלא חידש כלום בכתיבתו השניה], ובפמ"ג בכמה דוכתי נראה דחושש לזה, א"כ הוי גם שלא כסדרן. עי' ליקוטי הגר"ח סי' כט, וכן בגר"ח על הש"ס. ועוד בענין כתב ע"ג כתב, עי' מש"כ בחי', ועי' פמ"ג סי' לב סכ"ד, וע"ע סכ"ז שע"ת שם, ומשנ"ב ס"ק קכח ועוד. ותלוי עוד בדעת הרמב"ם ורשב"א שנחלקו והובאה פלוגתתם בשו"ע אה"ע הל' גיטין. במקו"א כתבתי וז"ל, יש ב' נקודות מדוע אין לעבור על אות, א' דעת הגר"ח משום דלעולם כתב עליון מוחק כתב תחתון, והוא בחי' עהש"ס גיטין יט ע"א, וליקוטי הגר"ח סי' כט וסי' לג. וכבר כתבו כן הרבה אחרונים, הביאוהו בזכרון אליהו פ"כ בשם המלאכת שמים וקסת הסופר ועוד, עיי"ש. ולפ"ז לעולם אין לעבור על אות, ואפילו בעושה תגין צריך לזהר שלא יכתוב מידי על מה שנכתב כבר. ויש עוד סיבה מטעם דעת הרמב"ם והריטב"א גיטין שם דנקטו דרך לענין שבת לא אמרינן כעג"כ, אבל לענין גיטין וסת"ם כל כתב ע"ג כתב הוי כתב, ולפ"ד כל החיסרון הוא משום שלא כסדרן דכל שיחזור על אות הו"ל שלא כסדרן, ואמנם דעת השו"ע אינו כן, דאף שהשו"ע אה"ע סי' קלא ס"ה הביא ב' צדדים אם כתב ע"ג כתב הוי כתב, מכ"מ המחמיר שם הוא דעת הרשב"א, ודעתו דכעג"כ הוי כתב רק במקום שהוסיף והועיל בכתיבה שניה, ודלא כהרמב"ם הנ"ל דכל כתב עליון הוי כתב, והראיה כי השו"ע סי' לב סכ"ז כתב דאפשר להעביר קולמוס לתקן, ולא חשש משום שלא כסדרן, ולא הביא חששא דהרשב"א, וע"כ כנ"ל דרך במקום שהועיל בדין הוי כתב, ולא בשיפור חזותא וכדומה, ודלא כהרמב"ם.

²²⁸ עי' ט"ז סק"י בשם הב"ח, ומשמע שם דהב"ח ס"ל דכל היכא דסמכינן על תינוק אין התינוק מועיל היכי דבתחילת הכתיבה כך היה. אבל עי' רעק"א על הט"ז שם, וכן על מג"א ס"ק כא, דנקט דהב"ח לא כתב כן אלא בגוונא דהאות מופסק באמצעו, והתינוק מועיל אף במקום שהוא מצרף שני חלקי האות, דבזה צריך להיות שאירע ונפסק, ולא הופסק מתחילה. אולם בדין זה ממילא פסל הט"ז שם לגמרי, דלא מועיל תינוק לצרף. וא"כ לדידן אין חומרת הב"ח שייך כלל. אך כאמור בט"ז נראה שהבין הב"ח כנ"ל, ולפ"ד יצא חומרא גם לדידן. אולם המנהג הנפוץ הוא להקל.

²²⁹ רד"ך הובא במג"א סי' לב ס"ק כג, ואמנם בבאה"ט ומחה"ש הביאו דהפ"ח חולק להתיר, ובמשנ"ב לא הביא חומרת הרד"ך. ובפשטות לדעת הרד"ך מותר לתקן אפילו ע"י גרידה ולא הוי חק תוכות, דהוי כגורר דבוקות. ואף למחמירים שם היינו רק מטעם שלא כסדרן, אבל בזה לגבי תיקון חק תוכות אין חיסרון.

קנ. אין לתקן שום אות בגרירה, הן דיבוק הן שינוי, רק ע"י מחיקת כל האות²³⁰. סי"ז וסי"ח.

קנא. להקפיד על דיבוק אות קודם גמרו דפסול לגמרי. ירושלמי סמ"ק²³¹. ויש מקום להקפיד ע"ז אפילו אם נדבק בשעת גמר הכתיבה אף שכבר יש צורת האות²³².

קנב. עשה רי"ש כהלכתה, ואח"כ הוסיף תג ונראה כדל"ת, יש להחמיר דצריך למחוק כולו²³³.

קנג. אם נדבק קוצה של יו"ד שע"ג האלף בגג האלף יש להחמיר דלא מהני תיקון גרירה, אלא הוי כנדבק כל היו"ד²³⁴.

קנד. בתיקון אות, יש להחמיר כדעת המג"א ופמ"ג דצריך למחוק כל מה שנעשה בפסול²³⁵.

קנה. לא יתקן אות ע"י משיכת גג האות²³⁶.

²³⁰ היינו כחומרת הרד"ך הובא במשנ"ב ס"ק סח דאין ע"י גרירת חצי האות, אלא יש למחוק כל האות כולה. ועי' ביה"ל סי"ח ד"ה ונסתמה, דלדבריו לרד"ך גם אם באמצע כתיבת האות טעה ועשה קו המשנה צורת האות צריך למחוק כל האות. כלומר דדברי הרד"ך לא נאמרו רק באופן שגמר כל האות והיא פסולה, אלא אפילו אם הפסול נעשה באמצע הכתיבה אותה האות אינה כשרה, ויש לזוהר בזה טובא. ואמנם יצויין, דבשו"ע סי"ח הוזכר בפשיטות דכל אימת שנפסל אות, אם היא מאותיות הנכתבות בשתי כתיבות מספיק למחוק כתיבה אחת ולחזור ולתקן, [ודעת החזו"א דאפילו באות שנכתב בכתיבה אחת אפשר למחוק מחציתה], ולא הוזכר בפוסקים דלדעת הרד"ך יש להחמיר בזה, ומשמע דס"ל דכל אימת שנגמר האות ונדבק אח"כ, בזה מודה הרד"ך דיכול למחוק עד חצי האות ואח"כ לחזור ולגמרו, ולא פליג הרד"ך אלא במקום שבאמצע כתיבת האות נפסלה האות, דבזה צריך לחזור ולכתוב, אבל אם האות נכתב כהוגן אף אם נדבק אח"כ בעצמו, אפשר לתקן בביטול חציו. ואמנם בקסת הסופר סי' ח אות ח הביא דעת הרד"ך להדיא גם באופן זה שכתב אות בפסול ובא לתקנו דאין לעשות כמבואר בשו"ע לבטל האות מצורתו ע"י מחיקת כתיבה אחת אלא צריך למחוק כולו, וכן נוהגים המדקדקים להחמיר ע"ע, דכל אות שבא למחוק מוחק את כולו, וכן ראוי לנהוג.

²³¹ הוא שיטת הסמ"ק והרשב"א, אבל בשו"ע סי' לב סי"ח פסק שלא כוונתו, ובביה"ל שם ד"ה ואם כתב דמקילים כהשו"ע ודלא כהסמ"ק ורשב"א רק בתו"מ דבעינן כסדרן, וא"כ הוי כדעבד. אבל בלא המשיך לכתוב, בזה יש להחמיר דלא מהני גרירת דבק בנדבק לפני שגמר צורת האות. וע"ע בבאר היטב ס"ק לא, בנדמ"ח, שהביא שכ"ד האבן העזר. וכן עיין בשע"ת בשם הדבר שמואל שהביא דין זה כספיקא דדינא, ומבואר עכ"פ דיש לזוהר ולהדר אחר שיטת הסמ"ק והרשב"א בחומרתם. [וע"ע ביה"ל שם ד"ה כשר שהביא דלא מחמירים כהסמ"ק, ומסתמא כוונתו כנ"ל. וכן עי' בביה"ל סי"ז ד"ה אם וד"ה וכתב דכש"כ דלא מקילים בקולת הסמ"ק. ובביה"ל סי"ח ד"ה רגלי הביא קולת הסמ"ק כצירוף לקולא]. ולמעשה רוב העולם נוהגים להקל, אבל יש סופרים המחמירים לעצמם בזה, ותע"ב.

²³² כ"כ הרמ"ע מפאנו סי' לו בדעת הירושלמי, אבל נקט דהבבלי חולק ע"ז, ולכן האחרונים שהעתיקו דבריו, כעו"ת ס"ק כז, א"ר סי' לב ס"ק לב, ושער אפרים שער ה סי"ז, הביאו שדעתו להחמיר רק כדעת הסמ"ק ורשב"א, אבל לא הביאו להחמיר אפילו בשגמר צורת האות כהירושלמי. ובספר הידורי תפילין להגרש"ד נראה דעתו להחמיר בזה.

²³³ בביה"ל סי' לב סי"ח ד"ה משום כתב בשם הפמ"ג להקל בזה, דבכה"ג מועיל תיקון ע"י מחיקת מקצת האות עד שנתבטל צורת האות, אבל בבאה"ט שם סק"ל כתב בשם הלבוש ולח"מ דהחמיר תע"ב, והיינו שימחוק כולה.

²³⁴ במג"א סי' לב ס"ק כט הכשר, והעתיקו בביה"ל סי"ח ד"ה או. אולם המעיין בפמ"ג ימצא דמקור ההיתר ברמ"א אה"ע סי' קכה סט"ז, ודעת הח"מ שם ס"ק לא להחמיר בזה.

²³⁵ עי' ביה"ל סי' לב סוף סי"ח באורך. וכ"ז נצרך למאן דאינו מחמיר כהרד"ך, אבל למחמיר כרד"ך זה משנה שאי"צ.

קנו. כל תיקון שבכתיבה שהוא יעשה לכתחילה לשמה. משנ"ב סי"ט. ואפילו תיקונים שבדיעבד יכול לתקן ע"י פסולים, עי' משנ"ב סי' לט סק"י.

קנו. אם צריך למחוק ב' אותיות או יותר כדי להמשיך בכתיבה כתיקנה, ימחק כל מה שצריך, ואח"כ ימשיך הכתיבה, ולא ימחק קצת ויכתוב קצת ואח"כ ימשיך למחוק ולכתוב²³⁷.

קנה. שלא לכתוב שום כתיבה על מחק או גרר²³⁸. מאידך במקום שמחק יש ליזהר שלא להשאיר מקום פנוי בשיעור ג' אותיות²³⁹.

קנט. להקפיד על שיטת הגה"מ דא"א להפריד דבוקות או לתקן נפרדות²⁴⁰ שלא כסדרן²⁴¹. סכ"ה²⁴². ואף הנוהג כדעת השו"ע לתקן נפרדות שלא כסדרן, מכ"מ יש מקום להחמיר על דעת הפמ"ג דאין לתקנם אא"כ לא ניכר

²³⁶ עי' מג"א ס"ק לג שכן ביאר הכנה"ג דעת הרדב"ז, והכנה"ג עצמו חולק על הרדב"ז, והמג"א מפרש הרדב"ז באופן"א. וגם בב"י משמע דכשר בכה"ג, ואף דכל עוד שלא המשיך האות פסול, מכ"מ מועיל המשכת האות לחזור ולהכשיר, וכ"ה במשנ"ב ס"ק קיב, עיי"ש. ויש מקום להחמיר כהרדב"ז מאחר דהמשכת האות היא כתיבה שמכשרת ויש מקום לדון כתיבה זו ככתיבה שלא כסדרן, אע"פ שאין הכתיבה נצרכת לעצם כתיבת האותיות, די"ל דדין כסדרן הוא בין בהכשירא דכתיבת האותיות, ובין בהכשירא דכתיבת הפרשה כולה. וע"ע דב"ש בשע"ת ס"ק לא דס"ל דאם כתב על כן ברצף, עלכן, דאין לגרר בלמ"ד ובכ"ף כדי להפרידם, דהוי שלא כסדרן [ואולי גם חק תוכות], וא"כ כש"כ בזה, וזה כשיטתו וכנ"ל. אולם בשע"ת הביא בשם הדב"ש לאסור המשכה אחר מחיקת האות, משום שלא כסדרן, וכדעת הכנה"ג בשם הרדב"ז. ואמנם למעשה המנהג הנפוץ הוא להקל בזה. אך גם מי שמיקל יזהר שלא יאריך האות באופן שיקלקל צורתו, וכגון אם צריך להאריך בי"ת אם יאריך העליון טובא ולא התחתון מקלקל האות, אלא מאריך קימעה למעלה וקימעה למטה וחוזר לעליון ושוב לתחתון וכו'.

²³⁷ לחשוש לסברא קמיתא בביה"ל סי' לב סכ"ג.

²³⁸ כשיטת סה"ת, סכ"ד. ויל"ד במחק אות אחת מתוך מילה דבזה יש לכתוב עליה.

²³⁹ שלא יהיה פרשה לדעת ר"ת. וחומרא זו אף שיפה היא מכ"מ צריך ליזהר שלא יצא שכתו בהפסדו, כי לפעמים מכוער יותר להאיר מקום פנוי, ובפרט בסוף שיטה, וכדומה. גם אם הוצרך למחוק באמצע תיבה פשוט שיש להשלים התיבה, ואין הדברים אמורים אלא במקום דלא יגרע הידור הפרשה משום צד מחמת שאינו כותב במקום גרר ומחק, ופשוט.

²⁴⁰ היינו שנפרד להדיא, ואפשר שיש מקום להחמיר שלא להדביק אפילו בלא ניכר להדיא, דהא לדעת הפמ"ג המחלוקת בין הראשונים אם אפשר להדביק נפרדות הוא באופן שלא ניכר להדיא ההפרדה, דבניכר להדיא לכו"ע אסור, וא"כ אף דעיקר הדין כרעק"א דנחלקו בניכר להדיא, מכ"מ הרוצה להחמיר יכול להחמיר תרי חומרי, חומרא דהגה"מ דאין להדביק, וחומרא דפמ"ג דדעתו כן אפילו באינו ניכר להדיא. אמנם בנקב קטן כ"כ שאינו נראה אלא נגד השמש, בזה מסיק הביה"ל ד"ה אות דלכו"ע כשר אפילו בלי תיקון, ואף שפתח הדלת למי שרוצה להחמיר להצריך תיקון, מכ"מ כתב שם שח"ו לפסול משום זה, וא"כ לכא' חומרא רחוקה כזו להחמיר על דעת הגה"מ דלא מועיל תיקון אפילו בנקב כזה, צ"ע למיעבד הכי. אלא דהחזו"א או"ח סי' ח סק"ח חולק בזה על הביה"ל וסובר דגם בהפסק קטן כזה יש לפסול, וא"כ אפשר דיש מקום להחמיר גם על תיקון, ויל"ע.

²⁴¹ אבל משום חק תוכות לית לן בה, ולכן לגבי גרירת נקודה הדבוקה באות, באופן שלא נשתנה צורת האות, לכא' אי"צ להחמיר כלל שלא לתקן בחק תוכות.

²⁴² וע"ע שע"ת סי' לב ס"ק לא בשם הדב"ש דבמקום שידוע דנדבקו האותיות באמצע הכתיבה אין להפרידם ע"י חק תוכות.

פרידתם להדיא²⁴³. וכן יש להחמיר באות סמ"ך ואות מ"ם סתומה שלא לתקן בהם הפסקות כדעת הקסת הסופר²⁴⁴.
 קס. להשגיח טובא בראשי הלמ"ד וברגלי הנו"ן וכ"ף פשוטה שלא יכנסו לאותיות אחרות²⁴⁵. וכן להשגיח כיו"ב כשנכנסים ברוחב, וכגון פני ארצי, שלא יהיה היו"ד תוך האות הקודמת²⁴⁶.
 קסא. יש להחמיר שלא להפריד אותיות דבוקות באותיות השם²⁴⁷.

דקדוקים בצורת האותיות

קסב. אות אל"ף יקפיד שיו"ד התחתון השמאלי ימשך קולמוס וחצי, [ובד"כ צריך לבלוט מעט למטה], וכן יכוון יו"ד עליונה ליו"ד תחתונה ביושר. [כדמשמע פשטיה דהב"י, ולא כמו שכתב הקול יעקב ס"ק לז לכוונם באלכסון].
 קסג. בין ביו"ד העליון ובין ביו"ד התחתון יעשה קוצו של ר"ת, וכמו שהארכנו.
 קסד. אות בי"ת, להקפיד על העקב בצד ימין שלא יצא מהאות באופן מעוגל אלא ישאר ריבוע בתחתית האות.
 קסה. הקוץ שעושה בעליונה של הבי"ת בצד ימין יהיה קוץ קטן ונוטה כלפי האל"ף יותר מנטייתו כלפי מעלה. ובצד שמאל יעשה תג כמקל, ויהיה יותר עבה או גבוה מהקוץ הימני, כי זה קוץ וזה מקל.
 קסו. אות גימ"ל, צ"ב למה אנו עושים רגל ימין באלכסון, וכן אין מנמיכים ירך השמאלי, נגד דעת רוב הפוסקים. וכן צ"ב למה חיבור הירך השמאלי לגוף האות היא בדקות, ולא כמעיקר הדין שיהיה בחיבור עב.

²⁴³ ודלא כרעק"א, עי' משנ"ב סי' לב ס"ק קכב, וביה"ל ד"ה אות שהאריך להקל בזה. אבל מסיק דרך במקום הדחק אפשר להקל, וכבר האריכו כמה אחרונים בזה לחומרא, עי' מו"ק, קסת הסופר סי' ט"ג וס"ד, מלאכת שמים כלל ח אות ג, ועוד. [אך אכתי דעת רוב האחרונים כהרעק"א, וביניהם שו"ע הרב, והחזו"א].
²⁴⁴ סי' ט ס"ד.

²⁴⁵ שו"ע סי' לב סכ"ח.

²⁴⁶ מג"א שם ס"ק לג.

²⁴⁷ ב"י או"ח סי' לב סכ"ו ויו"ד סי' רעו סי"א בשם המרדכי.

- קסז. אות גימ"ל, השיפוע המחבר הנקודה יהיה אלכסון או קצת שטוח²⁴⁸.
- קסח. אות דל"ת, ליזהר מאוד בשיפוע רגלו של הדל"ת כלפי ימין, כי לדעת הקסת סופר יש מקום לומר דמעכב²⁴⁹.
- קסט. התג שע"ג הדל"ת תהיה קצרה ולא ארוכה שלא ידמה ללמ"ד²⁵⁰.
- קע. אות ה"א, להקפיד על ראש הימיני שתהא מרובע²⁵¹. ויתכן שלכתחילה יש לעשות הרגל ימין בשיפוע קצת לצד ימין²⁵².
- קעא. כן יש להקפיד על הנקודה שתהיה בסוף גג ה"א ונגד סוף רגל הימיני, ובשיעור וצורת יו"ד²⁵³.
- קעב. אות חי"ת, להקפיד שהתג על רגל שמאלי יהיה באמצע נגד רגלו, ולא בקצהו²⁵⁴, ויהיה גדול יותר משאר תגים²⁵⁵.
- קעג. אות יו"ד, להקפיד על ירך ימיני עקום כלפי שמאל.

²⁴⁸ נתבאר באורך שם.

²⁴⁹ דעת הרמב"ן כתב דמה שאמרו בגמ' דרגל הדל"ת פשוטה כלפי הגימ"ל אין הכוונה בשיפוע, אלא קאי על היות הרגל בצד ימין לאפוקי צד שמאל. והב"י הקשה ע"ז דהא זה מבואר שם בגמ' במאמר אחר, וע"כ דמאמר זה קאי לבאר שיפוע הרגל. ובגידולי הקודש כלל טו תירץ קושיית הב"י, דאכן גם במאמר זה יש חידוש, דבא לומר שרגל הדל"ת יהיה לאורך כל אות גימ"ל, לכאול תמוה מאוד, דהא מעיקר הדין יש להנמיך הגימ"ל, ובודאי דלפ"ז אין להאריך רגל דל"ת עד סוף גימ"ל, דיהא נראה ככ"ף פשוטה, כי יהא ארוכה מהגג. ודוחק לומר דיש להאריך גם הגג וגם הרגל.

²⁵⁰ כן כתבו הפוסקים, ועוד טעם ביארנו שם כדי שיהא עליה תואר אות וא"ו מהופך.

²⁵¹ המשנ"ב ושעה"צ סק"ב כתבו דהוי רק לכתחילה, אבל הוכחנו דיתכן והוא מעכב אפילו בדיעבד עכ"פ לדעת ר"ת.

²⁵² נתבאר בדברינו דלכתחילה עיקר צורת כצורת דל"ת.

²⁵³ כי יש דעות שונות באם משנה מכמות שצריך לעשות, עי' מקדש מעט בזה.

²⁵⁴ כ"ה בב"י בשם הר"י אסכנדר, ועי' קסת הסופר סק"י מש"כ בדפוסקים נראה דצריך להיות בקצה האות, אולם מסיק ג"כ דיש לעשות באמצע כנגד הרגל. ומש"כ שם בדעת היראים וז"ל, ועי' בב"י בשם היראים שכתב ובלבד שיעשה התג בסוף הגג לצד שמאל שתהא נראה כמו ראש רגל שמאל ולא למעלה ככתר על גגה, ומוכח דמנהגם היה לעשות רגל השמאלי בקצה הגג ממש, [כלומר דהזי"ן השמאלי לא היה עובר משני צדדים, אלא הרגל והראש והתג כולם שוים בצד השמאלי, וכמו שצייר שם], אבל ספרי דידן נהיגי לעשות את הרגל באמצע הראש כמו זי"ן ממש כו', ע"כ. ולענ"ד דאי"צ לכ"ז, דמש"כ היראים בסוף הראש אין כוונתו לקצהו ממש, אלא כוונתו שהתג יהיה בזי"ן השמאלי ולא ע"ג החטוטרת ככתר. וממילא דגם שיטת היראים יתכן עם מש"כ דהתג הוא באמצע הראש השמאלי וכנגד הרגל. ויש עוד סיבה להקפיד ע"ז דבמג"א סי' לו בשם ספר הזכרונות דיש להקפיד שהתג לא יהיה בקצה האות, וביאר דה"ט משום דהתג בקצה דל"ת וזי"ן גורם שתיראה כלמ"ד, וא"כ גם בחי"ת יש להקפיד בזה, דהא מתחילה עושים זי"ן השמאלי. אולם אם יכתוב התג רק בסוף אחרי שגמר כל צורת אות החי"ת י"ל דאז לא איכפת לן במאי דהזי"ן השמאלי דמי קצת ללמ"ד. ואולם אכתי לענ"ד דיש להקפיד בזה דגם בכה"ג תהיה צורת הזי"ן שבה ברורה ולא יתדמה ללמ"ד. שו"מ במנחת סולת עמ' קג שהאריך בענין זה, ועשה מזה פלוגתא גם בין היד אפרים דס"ל דצריך להיות בסוף ממש, לדעת הלב"ש דצריך להיות באמצע, ונקט בפשיטות דהאמת שהוא בסוף ממש, והעמים כן בכמה ראשונים, וגם ביאר דלשון הב"י בשם הירא"ס דצריך להיות בסוף הגג לצד שמאל שתהא נראה כמו ראש רגל שמאל, אין הכוונה ע"ג הרגל, אלא הכוונה דצריך להיראות כמו ראש לכל הרגל שהיא עם הנקודה העליונה, ואדרבה דווקא ע"י שהוא בקצה הגג אז נראה שהוא כראש כל האות. וכל דבריו לא ישרו בעיני, ולמותר להאריך. ואמנם ראיתי שמנהג הסופרים שעושים התג בסוף הגג ולא כדעת הקסת, וצ"ב בטעמים.

²⁵⁵ ב"ח ומשנ"ב.

קעד. כן יש להקפיד על קוצו של יו"ד השמאלית²⁵⁶ וכן התג העליון של היו"ד שיהיו כסדרן²⁵⁷.

קעה. אות למ"ד, להקפיד שהוא"ו ע"ג יהיה כפוף מעט לצד שמאל הצואר והראש, ויש לעשות קוץ בתחתונו של ראש הוא"ו²⁵⁸.

²⁵⁶ מחלוקת ראשונים בב"י.

²⁵⁷ הביה"ל מסתפק שמא דינו כדון הקוץ ומעכב, וא"כ לאותם ראשונים שמצריכים כסדרן בקוץ ה"ה דבעינן בתג כסדרן.

²⁵⁸ אעתיק מש"כ בזה בחי' לאו"ח, ויכתוב הראש והצואר כפוף מעט על פניה ועל ראש הצואר צריך להיות ב' תגין מימין גדול ומשמאל קטן. הנה ספרי דווקני דידן אין כופפין כלל הוא"ו שע"ג הלמ"ד, ולא ידענא טעמא. ודוחק לומר שהוא מפני דברי הרמב"ן שבת קג ע"ב שכל האותיות צריך לכתחילה לעשותם ביושר [האמת שלא כ"כ הרמב"ן, אבל כך למדו האחרונים בדעתו, עי' קה"ס בכמה דוכתי. ועכ"פ כ"כ ג"כ באלפא ביתא אות גימ"ל קבלה מרבי יהודה החסיד, שכל האותיות ישרות, וכמש"כ ועפעפיך יישירו נגדך], דהרי לשיטתו גם בגימ"ל ונו"ן כפופה צריך להאריך צווארם כדי שיהיו מושבם תחת השיטה שיוכל לכתוב אות סמוך להן, ואנן אין עושים כן, אלא כדעת האשכול דס"ל לכתוב הצוואר בנטייה לימין, וכדנתבאר במקומו, הרי דאין חוששים לדעת הרמב"ן, וא"כ ה"נ כאן, וכש"כ דיש לזה מקור בגמ' כדלהלן. ולגבי התגים עושים שני תגים, כמש"כ כאן ולא יותר. אך המנהג הרווח בין שאר הסופרים שעושים עוד קוץ בתחתונו של המושב כעין קוצו של יו"ד של ר"ת. והנה לשון הב"י בא"ב הראשון והשני, וראשה [יהיה] כפוף לפניה. ולשון זה אפשר לפרשו בג' אנפי, א' דקאי על עצם ראש הוא"ו שלא תהיה וא"ו הפוכה אלא וא"ו ישרה. ב' דקאי על גוף הוא"ו שכל הוא"ו תהיה נוטה כלפי שמאל. ג' דקאי על ראש הוא"ו שכתובה כתיקנה שיש לעשות לה קוץ, כעין קוצו של יו"ד דר"ת, דכמו ר"ת מפרש ראש כפוף של יו"ד שהכוונה לקוץ זה, וכמש"כ התוס' מנחות כט ע"א, כן בוא"ו שע"ג למ"ד הדין כן. ולהלן כתב הב"י וז"ל, כתב המנהיג למ"ד צריך לפרוח באויר בצוארו למעלה כלפי פניו, מדפירש רש"י בחלק (סנהדרין קו, ב) גבי מגדל הפורח באויר בעוקץ הלמ"ד שבולט לפניה, ע"כ. ופשטות משמע דקאי על צוואר הוא"ו ולא על ראשה, שתהיה נוטה לצד שלפניה, וכדכתב בפירוש דקאי על הצוואר, והפריחה היא כי עצם הנטייה מראה על ניתוק הוא"ו מהלמ"ד. אולם בגוף הדבר שהב"י הביא דברי המנהיג, צ"ב אם כוונתו בדין חדש, או כוונתו לבאר מש"כ בא"ב הנ"ל.

והנה עיינתי בגוף דברי המנהיג, ושם כתב כלשון הב"י, וסיים בהבאת דברי רש"י סנהדרין שם שכתב וז"ל, ופירש רבנו שלמה בעוקץ הלמד שבולט לפניה, ע"כ. ולשון זה לא משמע כלל דקאי על צוואר הוא"ו, אלא על עוקץ שיש בלמ"ד. והיינו שיש לעשות עוקץ כמו קוצו של ר"ת בלמ"ד, והיינו עוקץ על תחתונו של ראש הוא"ו. וכעיי"ו הוא דברי רש"י עצמם שם, שכתב וז"ל, מתג עליונה שלמעלה מן הלמ"ד מפני מה כפופה למטה. וג"ו מתיישב קצת עם לשון מגדל פורח באויר, והיינו דהקוץ שיוצא מראש הלמ"ד שהוא המגדל נראה כאילו פורח מהמגדל. אלא דיש להעיר דלשון מגדל הפורח משמע דעצם המגדל פורח, ואם הכוונה על קוץ, הרי הקוץ עצמו אינו המגדל אלא הוא פורח מן המגדל, וצ"ב. והנה בשו"ע הרב ובקסת השמיטו לגמרי כל ענין הכפיפות, הן של הצוואר והן של הראש, וצ"ב טובא למה השמיטו. ואמנם במשנ"ב כתב וז"ל, ויכתוב הראש והצואר כפוף מעט על פניה. הנה מלשונו משמע דעושים שתי כפיפות, כפיפה על הראש וכפיפה על הצוואר, והיינו דהוסיף על לשון הב"י בא"ב שכתב רק על הראש, וביאר דצריך גם בראש וגם בצוואר, וע"כ היינו משום דמפרש שהמנהיג הוא דין חדש שלא כתוב בא"ב דב"י, ולכן פירש המנהיג על הצוואר כלשונו, ואילו דברי הב"י פירש על הראש, ולכא"ו היינו לעשות קוץ, וכן"ל. ואולי נקט דפירושו של רש"י במגדל הפורח באויר דקאי על הלמ"ד, סובל ב' פירושים, דיש לפרש על הראש או על הצוואר, ולכן נקטינו תרי הפירושים לחומרא. אלא דצ"ב למה בשעה"צ סק"ד כתב דמקור כ"ז במנהיג, והלא במנהיג מבואר רק כפיפת הצוואר. ואפשר נימא, דודאי גם לדעת המשנ"ב אין שום ענין בכפיפת ראש הוא"ו לעשות קוץ, ומש"כ שיכתוב הראש והצוואר כפוף מעט, לישנא בעלמא כתב, ואין כוונתו לשתי כפיפות, דאילו כן היה לו לבאר, אלא כוונתו לומר דאותה הוא"ו שהיא מורכבת מראש והצוואר יש לכתוב בנטייה, ואז נמצא ממילא דכולה בכפיפה מסויימת, ודו"ק.

שו"מ במלאכת שמים כלל כו' אות למ"ד ס"ק כג שהסתפק באמת בלשון הב"י ראשה כפוף לפניה, אי קאי על עצם הוא"ו שתהיה וא"ו ישרה ולא הפוכה, או דקאי על ראש הלמ"ד שיהא נוטה קצת למטה, ומורה על ענוה, עיי"ש. ומשמע לדעתו, דהנטייה כלפי מטה אינו בצוואר אלא בראש הוא"ו שהוא ראש הלמ"ד כולה, כי הוא"ו אין עושים בכפיפה למטה רק בנטייה לשמאל, אבל הקוץ של ראש הוא"ו הוא באמת כלפי מטה. ואמנם במלא"ש לא פירש דהקוץ הוא מצד מגדל פורח, אלא הביאו מהב"ש בא"ב תליתאה דמורה על ענוה, והיינו דמקום גדלותו של הקב"ה היינו כמו בלמ"ד שהוא גדול, שם אתה מוצא ענוותנותו, דבמקומו הגבוה ביותר הוא משפיל כלפי מטה. ואמנם ראיתי במקדש מעט סק"ז שנקט דהמלא"ש קאי על נטיית כל הצוואר, ולא ידענא איך ראה כן בדבריו. ובמקדש מעט שם מסתפק מתחילה בלשון ראשה כפוף לפניה אי קאי על ראש הוא"ו שצריכה כפיפה מסויימת, והיינו לכא"ו

קעו. אות מ"ם פתוחה, להקפיד על ראש שוה ולא עגול, ומגיע כנגד סוף מושבו דלמטה.

קעז. חרטום דמ"ם יגיע עד למושב התחתון ועד בכלל, ויהיה באלכסון קצת כלפי שמאל.

קעת. אות מ"ם סתומה, להקפיד שגגה יעבור הסתימה כשיעור קולמוס בדיוק.
קעט. אות נו"ן כפופה, צוואר עב, ולמשוך מושבה כלפי שמאל כמה דאפשר²⁵⁹.

קפ. אות סמ"ך, צידו השמאלי יתדמה במעט לאות וא"ו²⁶⁰.
קפא. אות עי"ן, יו"ד הימיני יהיה כלפי מעלה שאינו ראוי להושבת תגים.
קפב. יקפיד שראש הימיני יהיה כעין יו"ד ולא כעין וא"ו, והיינו להתחיל אלכסונו מיד אחר שיעור יו"ד, ולא להאריכו כוא"ו²⁶¹.

קפג. אות פ"א, ליזהר בזוית החיצוני הימיני שיהיה מרובע ומשוך אחורה קצת כעיגול²⁶².

קפד. אות צד"י, יו"ד הימיני יהיה כלפי מעלה שאינו ראוי להושבת תגים, ואי"צ לעשות לה קוץ.

קפה. אות קו"ף, הירך הימיני יהיה כפוף היטב לפניה, שיהיה קצת כעין כ"ף²⁶³.

קפו. התג שע"ג הקו"ף יכתוב רק אחרי כתיבת הרגל השמאלית.

קוץ. או שהכוונה על עצם הוא"ו שהיא וא"ו ישרה ולא הפוכה, וכעין ספיקו של המלא"ש, רק לא בצוואר אלא בקוץ. ובאמת דע"פ דברי המלא"ש יש מקום לומר דאולי באמת יש שני ענינים, דמגדל פורח באויר קאי רק על הצוואר, וכפשוטו הלשון, ואפילו לרש"י הנ"ל נצטרך לדחוק דהכוונה על הצוואר וכמו דמשמע במנהיג שכן פירש ברש"י. ויש ענין אחר לעשות קוץ, והוא מצד הענין דבמקום שאתה מוצא גדולתו שם אתה מוצא ענוותנותו, וזה אינו מבואר בגמ', דאדרבה מגדל פורח באויר מורה על ג"כ על גדלות כי פורח עוד יותר גבוה ממה שהוא עכשיו. [אם כי היה אפשר לומר דדואג ואחיתופל היו מפרשים טעם מגדל פורח, כלומר דהיו מפרשים שהקוץ פורח כלפי מטה ולהורות על ענוה, ודו"ק]. והנפק"מ דהקוץ אינו מבואר בגמ' כ"כ, ואילו נטיית הצוואר מבואר בגמ'. ובאמת דצל"ע למה כתב המשנ"ב דכ"ז לכתחילה, הלא לפי המבואר מקור כ"ז בגמ', וא"כ יש להחמיר בזה כמו שאר דבר דמבואר בגמ' דנקטינן שהוא מעכב. ואמנם אפשר מכיון דבגוף הגמ' יש כמה פירושים, ולמרבתם לא קאי כלל על אות למ"ד, וכמבואר ברש"י שם, א"כ הוי כספיקא בעלמא, ובפרט דאפילו אי קאי על למ"ד אינו מבואר אי קאי על הצוואר או על הקוץ, ולכן גם השמיטוהו השו"ע הרב והקסט, כיון שאין פירושו וענינו ברור, וצ"ע בכ"ז.

²⁵⁹ פמ"ג שם.

²⁶⁰ בב"י כתב דהוא כ"ף ווא"ו, משמע דצד שמאלי צריך להאריך קצת, ויל"ע. וע"ע בפמ"ג.

²⁶¹ כן עיקר דינו וכמבואר בלשון כל הפוסקים, ואין מקפידים כ"כ בזה. ואמנם במקדש מעט סק"ב הכשיר אף כוא"ו.

²⁶² וכמבואר בפוסקים, ונכשלים קצת בזה. והטעם אפשר משום שצריך להיות לה עיגול מסויים להידמות לכ"ף כפופה, וכמו שהביא הב"י לגבי זוית התחתון.

²⁶³ כ"ה בב"י, וגם בביה"ל שהיקל שמספיק אפילו מעט היינו בדיעבד, אבל לכתחילה צריך שיהיה היטב לפניה.

קפז. אות שי"ן, יו"ד הימיני והאמצעי יהיה כלפי מעלה שאינו ראוי להושבת תגים.

קפת. לברר עוד מחכמים ספרים וסופרים ושאר אינשי, אם ידוע על עוד דברים, וזה עיקר גדול דהלימוד מכל אדם מביא לידי מעשה.

הערות כלליות

קפט. כדאי שכל המתעסקים עם התפילין מעשיית הבתים ואילך²⁶⁴, יעשו תשובה לפני ההתעסקות, כי יש לחוש דאפשר מומר לתיאבון לדבר אחד כגון לביטול תורה או ללשון הרע פוסל. [ואפשר אפילו לחשש מומר להכעיס דשביק היתרא ואכיל איסורא]²⁶⁵.

קצ. מי שנוהג בחומרא מסויימת בעשיית או בכתיבת התפילין²⁶⁶, יש להקפיד שגם הסופר או העושה את התפילין יהיה נוהג בחומרא זו, דאם לאו יהיה

²⁶⁴ בעיבוד העורות וכדומה אין פסול רק משעת עשיית הבתים ותפירתם, ופרטי הדין באיזה תיקון פוסל מומר ובאיזה תיקון אינו פוסל, נתבאר היטב במשנ"ב סי' לט סק"י, ושם בביה"ל ד"ה בכל, קחנו משם.

²⁶⁵ הנה פסול מומר נפסק שו"ע סי' לט ס"א, ועי' מג"א סק"ג שהאריך, ומשמע שם שכוונתו לחלק בין מומר לענין תפילין, למומר לעבירה אחרת שאינה של תפילין, אבל כד נדקדק בדבריו נראה דבאמת השווה שניהם כאחת, דאם הוא מומר לתיאבון גרידא כשר, הן אם היה מומר למצות תפילין, והן אם היה מותר לשאר עבירה. אבל אם הוא מומר דשביק היתרא ואכיל איסורא בזה פסול הן אם היה מומר לתפילין והן אם היה מומר לשאר עבירה. וכבר תמה בדגמ"ר דמאי הפרש בין מומר לתפילין למומר לשאר עבירה. וביאר, דאכן רק מומר דשביק היתרא פסול, והחילוק הוא דאם הוא מומר לתפילין, אף דהוי שלא להכעיס ושלא לתיאבון, פסול מה"ת. אבל במומר לשאר מצוות כל שאינו להכעיס ממש פסול רק מדרבנן. וכ"מ קצת בלבו"ש סק"ו. ואמנם בביה"ל ד"ה או מומר מוכח דחילק באופ"א, והוא באדם שאינו מקפיד לברור ההיתר, והוא לוקח מן הבא בידו או היתר או איסור, דבזה אינו בכלל מומר להכעיס, אבל אם עושה כן באותו מצוה, כגון בתפילין נחשב פסול כמומר.

ועי' מג"א שם שהביא בסו"ד דהתוס' בע"ז כו ע"ב מחמירים במומר לתיאבון, ועי' מחה"ש בשם החמד משה דאינו מוכרח בתוס' וי"ל פ' דקאו שם על מומר להכעיס. ובאמת דגם אי קאי תוס' במומר לתיאבון, לא ידענא איך מוכח דלא קאי על מומר לכל התורה, ומומר לתיאבון לכל התורה ודאי פסול, וכמבואר בב"י הובא במג"א ריש דבריו. ובודאי שכוונת המג"א כאן להביא מהתוס' דמומר לתיאבון אע"פ שאינו לכל התורה.

אלא דבאמת צ"ב, דבחולין ה' ע"א מבואר דמומר לתיאבון למצוה אחת אינו מומר לכל התורה, וא"כ למה יפסלו התפילין שכתב, ושו"מ בשו"ת רעק"א מהדו"ק סי' סט שהאריך בענין דברי התוס' [והובא חלקו בפת"ש יו"ד סי' רפא סק"ח], ודן אי מוכח מיניה הך חומרא, וכן אי בעינן להחמיר כדבריו, עיי"ש, ומתוך דבריו מוכח דלמד דהחומרא בתוס' היא, במומר לתיאבון לענין תפילין, וכמעשה שהיה שם, דמומר כזה פסול לכתובת התפילין, וחלוק ממומר לתיאבון לגבי שחיטה דאינו נפסל לשחיטה, עיי"ש שביאר טעם החומרא דסת"ם [כי מצאנו אשה וקטן פסולים משום שאינם בני קשירה, וגם זה המומר נראה כאינו בר קשירה, ולכן שייך לפסלו מדרבנן]. וע"ע יו"ד סי' ב ס"ה ובביאור הגר"א שם, ומש"כ שם. אולם יש להעיר דבביה"ל משמע דס"ל דמומר לתיאבון אפילו במצוה אחת משאר המצוות פסול לגבי תפילין, והוא חומרא דתפילין וממילא אין להקשות מסוגיא דחולין הנ"ל, ורק מסיק דעכ"פ יש להחמיר במומר לגבי סת"ם, אבל משמע דהבין דלדעת התוס' מעיקר הדין יש לפסול אפילו במומר לשאר מצוות. ולפ"ז יוצא הדין שכתבנו בפנים, דמי שרגיל לדבר לשה"ר או לבטל מתלמודו באופן שעושה שלא כהוגן והוא לתיאבון, יהא פסול לכל תיקוני תפילין, וצ"ע. והגרש"מ"מ הראני דהחיד"א בלדוד אמת תורת השלמים סי' יח אות כ כתב דהסופר יתודה קודם הכתיבה. ושם כתב כן ע"ד חסידות עיי"ש בשאר דבריו.

²⁶⁶ הכוונה להיכן שהוא מחמיר כן כעיקר הדין, ולא בחומרא בעלמא, עי' כיו"ב בביה"ל סי' רצו ס"ב דא"א לצאת בברכה מחבירו ששותה יין שהוא סבור שאסור בשתייה, אבל אם הוא סבור שמותר בשתייה, אבל הוא עצמו אינו

בגדר אינו בר קשירה²⁶⁷. [לדוגמא, יש להדר שהמתעסקים בתפילין דר"ת יהיו כאלו שמניחים תפילין דר"ת].

קצא. יש מקום להדר שתהא כל תיקוני התפילין וכתובתם ביום²⁶⁸.

קצב. מוטב שיעמוד על בעל המלאכה בעת המלאכה לראות שהכל עושה כהלכה, ובאם א"א שלפחות אח"כ יעיד לפניו על כל מה שעשה, ושנעשה לשמה²⁶⁹.

קצג. לשלם תשלום מלא על התפילין כפי שהוסכם, ושלא יהיה שום שאלה של גזול²⁷⁰, ובכלל זה שלא להגיע למצב דהסופר הוא עייל ונפיק אזוזי²⁷¹.

שותרו מחמת זהירות וחומרא, ולא כאיסור, אזי חבירו יכול להוציאו בזה. וע"ע כיו"ב במשנ"ב סי' שפו ס"ק מז שכתב וז"ל, ולענין מי שנוהג שלא לאכול חדש אי מותר לערב ולהשתתף בו תלוי בזה אם הוא נוהג רק מצד חומרא מותר לערב ולהשתתף בו ואם הוא נזהר בזה מחמת דעת הפוסקים שסוברים שהוא אסור מן הדין גם בחו"ל אסור לו לערב ולהשתתף בו, ע"כ. ומסתברא דגם דינא דידן דומה לכך. ויצוין דה"ה בתפילין דר"ת יש להקפיד בכך וכדלהלן בפנים, ובהו אין נפק"מ אם מה שמניח את תפילין דר"ת הוא אצלו רק כחומרא או כעיקר הדין, דהא בודאי כאשר עושה את התפילין רצונו שיהיה דווקא תפילין דר"ת ולא תפילין של רש"י, וא"כ מוכרח ליקח סופר שמניח של ר"ת, דבלא"ה א"א שיהא לסופר כח לתקן תפילין שיהיו כשרים לר"ת, ואף דאיהו גופיה לא קפיד כ"כ להניחם, מכ"מ עצם התפילין לא נעשו שיהיו כשרים לר"ת, ודו"ק בזה.

²⁶⁷ כ"כ כמה אחרונים לגבי הדוגמא דלהלן בתפילין דר"ת, עי' יין הרקח או"ח סי' לט, וקסת הסופר סי' כה לשכה אות א. אולם הרבה חולקים ע"ז, עי' מקדש מלך סי' לד סק"ד, חתן סופר שער הטוטפת אות ל, שו"ת פני מבין סי' יד ועוד. ולכא"פ שכתבו הדין רק בתפילין של ר"ת מכ"מ ה"ה דלגבי שאר חומרות ודינים בתפילין, דאם נוהג אדם איזו חומרא בתפילין, הן לענין עשייה והן לענין מניעה, צריך שהיא הסופר או העושה את התפילין בר קשירה, וזה אפשרי רק אם נוהג באותה החומרא, אלא דצ"ע בזה דא"כ סופר שפרשיותיו ט"ז לא יוכל לכתוב רמב"ם למי שחושש שאין יוצאים בתפילין של הט"ז. והגרש"מ ציין לעיין בשו"ת להורות נתן ח"ג סי' ב, משנת הסופר סי' א ביאור הסופר ד"ה שאינו בקשירה, ושו"ת משכן שמעון סי' טו.

²⁶⁸ אף שלדינא אין חשש, יש מעלה לדעת הרמב"ם מובא בב"י סי' ל דלילה לא זמן תפילה, א"כ העשייה גם ביום הוא מעלה לפי הצד בפמ"ג סי' יח דבעי' עשייה ביום, ואף שרוב הפוסקים גם בענין זה הכריעו דאפשר עשייה בלילה, והוה ס"ס קלושה, מכ"מ אולי מכלל מעלה לא נפקא [בפרט למהדר לעשות כן בציצית שגם במח' רא"ש ורמב"ם בטלית המיוחד ליום]. ויל"ד לגבי העיבוד, די"ל דכמו דמועיל פסולים לקמן סי' לט, ה"ה דמועיל בלילה לענין זה, ורק התיקון שיהיו תפילין ממש כעין שם בזה יש מקום להחמיר. הגריא"ז כתב בשם הח"ח דחשש הפמ"ג הוא כתורה חדשה. וכבר נתבאר במקו"א שיש פוסקים רבים שמכשירים, אמנם כמדומה דהברית אברהם פוסל לחלוטין. שוב הראוני הגרש"מ דבחי"ד א לדוד אמת תורת השלמים סי' יח אות כג כתב דעיקר הכתיבה תהיה מהבוקר עד חצות.

²⁶⁹ כע"ז מהגר"ח ג בספר הידורי תפילין מהגר"ש דבליצקי, והגרש"מ ציין לעיין בדברי המשנ"ב בהקדמה למשנת סופרים בשם החי"א ואילך דברים קרובים. אבל הגריא"ז טוען שזה מפריע לבעלי המלאכה, ולהכי צריך לשקול הדבר במאזני הפלס, וכפי שיתאפשר.

²⁷⁰ הנה בשו"ע סי' כה סי"ב איתא, מותר לברך על תפילין שאולין ולא על גזולין, ומלשון השו"ע משמע דבגזולין כל החיסרון שלהם הוא רק לגבי ברכה, דאין לברך עליהם. אולם לפי המבואר במג"א ס"ק כו, ובמשנ"ב ס"ק נד, הרי יש בהם פסול דמהב"ע, ואינו יוצא בהם, וא"כ אינו רק חיסרון ברכה בעלמא. ואולי כוונת השו"ע לומר דאף באופן דליכא בהו פסול מהב"ע, מכ"מ אין לברך עליהו, וכדעת הט"ז כאן ס"ק יד, ושלא כדעת המג"א והמחזה"ש הובאו במשנ"ב שם שהקילו בזה לומר דיכול לברך כל דליכא משום מהב"ע, וגם הט"ז כאן דייק בשו"ע דס"ל כשיטתו.

²⁷¹ הנה בציצית יש דין לכס, וגזול פסול, וכמבואר בשו"ע סי' יא ס"ו, וכתב שם המשנ"ב ס"ק כז וז"ל, נראה פשוט דה"ה אם לקח הציצית בהקפה והמוכר עייל ונפיק אזוזי כו'. וכן נפסק בשו"ע סי' תנד ס"ד, ועיי"ש במשנ"ב ס"ק טו. וזה אינו רוצה לשלם לו דמדינא אינם שלו, כדאיתא בחושן משפט סי' קצ ע"ש וכל כי האי גונא א"כ לא יצא מן

הדין בהציצית. ובמצה, דעת הרא"ש ג"כ דיש דין לכם, ועכ"פ בגזולה אין יוצאים, וכן נפסק בשו"ע סי' תנד ס"ד, וגם שם כתב המשנ"ב ס"ק טו, ד"ז דיש להקפיד אעייל ונפיק אזוזי. וא"כ אע"פ דבתפילין ליכא דין לכם [עכ"פ להלכה], מכ"מ דעת המשנ"ב דעייל ונפיק משויא דאינו שלו, והוי כגזול בידו, וא"כ ה"ה בתפילין יש נפק"מ בעייל ונפיק משום הברכה וגם משום מהב"ע, וכנ"ל. אולם בגוף הדבר דהמשנ"ב נקיט הכי אני תמה, כי ההמעייין היטב בחו"מ שם, יראה דלדינא עייל ונפיק אזוזי א"א זכות חזרה, שכ"א יכול לחזור בו מהמקח, אבל כל עוד שלא חזרו בהם לא נתבטל הקנין, וא"כ אף בעייל ונפיק אי לא אמר המוכר שהוא מבטל המקח, לכאו' לעולם קיים, וצ"ע. [ועוד דכאן בודאי מיירי דלבסוף משלם דאל"כ בלא"ה הוי גזלן, וא"כ אם בסוף שילם י"ל דמחל לו על שהיה עייל ונפיק, וא"כ י"ל דאף אם עייל ונפיק מבטל הקנין, אבל ע"י הפירעון דלבסוף חוזר ונעשה שלו למפרע, עי' שע"ת סי' תרנח סק"ו בגזל אתרוג ואח"כ שילם ומחל לו הנגזל דנעשה של הגזלן למפרע]. והגרש"מ ר"ל דכמו דידודע בשם האריז"ל לענין ד' מינים שלא לעמוד על המקח, י"ל דה"ה כאן, ובעניוהי הסתפקתי בזה.